

ПРОСВЈЕТА

ЛИСТ ЗА ЦРКВУ И ШКОЛУ

УРЕЂУЈЕ КАНЦЕЛАРИЈА МИНИСТАРСТВА ПРОСВЈЕТЕ И ЦРКВЕНИХ ПОСЛОВА.

СВЕСКА

XI и XII.

Издави половином свакога мјесеца у свескама — Цијена је у Црној Гори фор. 2, а изван ње фор. 3. — Рукописи се не враћају, а претплате се шаљу администрацији, а сва писма и новине у замјену шаљу се уредништву на Цетиње. Писма пак треба да буду франкирана и власторучнијем потписом утврђена ради знања од кога долазе, ма и не било потписа на дописима. — Претплаћује се на годину.

ГОДИНА

X.

БЕСЈЕДА,

коју је говорио Његово Високопреосвештенство Господин Митрополит МИТРОФАН, 23 октобра ов. год., при освећењу цркве у Липову.

NACIONALNA
BIBLIOTEKA
CRNE GORE

Боже, ушима нашим услышахомъ,
и очи наши возвѣстиша намъ дѣло,
еже содѣлалъ еси во днехъ ихъ, во
днехъ древнихъ“.

Псал. 43. стих 1—2.

Благочестиви Хришћани!

Коло времена окреће се. Тај природни точак нигда не зна да малакше. Епохални догађаји, које је још од искони тај ток времена са собом носио, бивали су негда узроком, да су поједине народности, или вољно или насилно мијењале положај својега отаџства, и добивале су нове насеобине, које су послије постајале њиховијем новијем отаџством. Таква судбина негда случила се и с нашијем српскијем народом.

Још у 7-мом вијеку послѣје Христа наши предци на дар су од грчкијех царева добили ове наше земље, и од тога времена ми, Срби, постали смо законити и прави нашљедници земаља, у којима данас ми живимо.

Но послѣје, или је то било по допуштењу Божијему, или по заслуги гријехова нашијех предака, нашу милу отаџбину поплавила је била негдашња непријатељска сила, и та сила

нашијема предцима отела је законито и напљедно право у сопственој њиховој кући.

Туђин клетџи, користећи се тешкијем околностима, у којијема се српски народ онда налазаше, употребио је све могуће начине насиља, те је тијем и своју фанатичку вјеру наметнуо некоме на жалост слабодушноме дијелу српскога народа. Ове јадне наше браће слабодушност лијепо карактерише велики српски пјесник Митрополит Петар П. овијем ријечима:

„Потурчи се плахи и лакоми.“

И тако тијем злоумишљенијем начином била је одсјечена једна јака грана од српскога дебла, која је на српскоме тијелу страшну рану учинила. Пошљедица тога насилнога поступка била је та, да је од једне исте крви рођени брат брату постајао заклетџи крвник и непријатељ. Брат је својега рођенога брата немилостиво убијао. Једна рука одсијецала је другу. Ужасне ране, које је брат брату немилице, кроз пунијех пет вијекова задавао, мориле су измучени живот српскога народа. А све је то чињено из једне кратковидности, и ишло је на корист нашем опћему непријатељу, те је лакше могао стрићи богато руно са немученијех леђа нашега јаднога народа.

Такво несретно стање давало је тешки јарам на живот српскога народа. Тежина туђинске руке притисла га је била, помрачила му је његову сјајну славу, уништила његову савремену културу, пружила многе видљиве епоменике и задужбине његовијех славнијех владара и великана.

Очигледнијем доказом у томе може нам послужити и ово мјесто, на коме је подигнут овај данас освећени Божији храм. Непријатељска сила разорила је овдје свети храм Божији, и од хришћанске богомоље направио је био туђински фанатизам торину за стан своје бесловесне марве. И тако је јадни хришћанин — тужна овдје раја — лишена била своје свете богомоље, тако, да није имала гдје хришћанске молитве приносити Творцу небесному.

Развалине, којих остатке овдје видимо, свједок су насиља и неправде, које је наш народ овдје претрпио морао.

Народ српски грдно пао и туђину подлегао, патње и муке претрпио је, али се је он тако физично и душевно борио, да је витешки сачувао успомену на своју сјајну прошлост, те га је то сачувало да коначно не пропаде. Топлота хришћанске вјере и непоколебива тежња за своја народна права нигда се нијесу гасиле у племенитој и јуначкој души српскога народа.

Што су га веће невоље туђинскога насиља притискивале, то се у њему све јаче и јаче кријепила нада, да ће га Бог од тога тешкога ропства једном избавити.

Вапаји његови, управљени к небу, нашли су код Преплаготога Творца небеснога милостивога одзива. Бог — нека Му је вјечна слава — надахнуо је Његово Височанство Књаза *Николу*, да тргне оштри мач и да пође у обрану права српскога народа.

Господару нашему помогао је Свемогући Бог, те је између многијех другијех мјеста и ово ослободио, и Својој га Држави присвојио, и дао му слободу, да се развија у хришћанској побожности и свакоме људскоме напретку.

Наша слобода златна под окриљем нашега Узвишенога Господара мила нам је и драга. Она је наше неоцијењено благо. Ми у њој уживамо благодати мира и спокојства, и развијамо се у свима врлинама људскога живота. У развитку нашему ми нигда не смијемо заборавити, да је наша слобода у овијема мјестима стечена помоћу Свемогућега Бога, мудрог и јуначком радњом нашега Господара и великијем жртвама, које су принесене на олтар народнога ослобођења. Помислимо само, ко би могао пребројити све оне жртве, које су у овоме крају пануле у борби за народну слободу? Ко би — велим — могао пребројити све оне јунаке и соколове, који су на овијем странама животе за поштење дали?! Међу нама Мрочанима и Ровчанима нема ниједнога, који није некога од свога рода на бојноме пољу изгубио! Но да су просте све те жртве, кад је слобода овога краја никла из њихове оvdје јуначки проливане крви.

Њихове душе код Бога и Његових угодника данас живећи, радују се над нама зато, што је њихова домовина добила слободу, чим је постигнута њихова патриотичка мисао, за коју су они своје животе жртвовали. Њихове сјени с небесни висина гледају данас на нас и на ово свето и богоугодно дјело ваше, које им засвједочава вашу побожност и ваше хришћанске врлине. Овај свети храм пружа им потпуно увјерење, да сте ви — благочестиви Христијани — пошли правијема њиховијема стопама; да ви тежите, да достојно испуните све оно, за чим су они тежили, и у животу своме настојали да остваре.

А зар се данас такође у велике на небу не радују овоме вашем светоме и богоугодноме дјелу и они негдашњи ваши предци, који су у стара времена оvdје на овоме мјесту св. храм Богу подигли били? А како се не би и они с нама заједно

радовали, кад се данас овдје послије неколико вијекова опет привијела бескрвна жртва и хришћанска молитва Свемогућему Богу.

Господ наш Исус Христос у Св. Евангелију рекао је, да ниједна длака с главе не може отпанути без воље Божије, по томе дужни смо мислити, да је и пропаст негдашњег овдје храма била неким попуштењем Божијим. Али и ако је то и било по неиспитаноме промислу Божијему, ми опет дужни смо мислити и вјеровати, да је то било неко искушење, или нека казна за гријехове нашијех предака.

По у свакоме случају овај догађај треба да нам послужи за нашу поуку и наше владање. Овај негдашњи догађај нека нас упути да се свесрдно молимо Богу, да Он Свој Божанствени благослов ниспошље на овај данас освећени храм, како би он тијем светијем благословом у вјекове вјекова послужио Њему на славу и величије, а вама на срећу и вјечно спасење.

Благочестиви Хришћани!

• Ви, схваћајући своје хришћанске дужности, подигосте овај свети храм Божији. Храм овај није подигнут вашијем богатством, јер га ви у ствари немате; њега је подигнуло богатство ваше хришћанске вјере, вашег племенитог родољубља и ваше вруће тежње за добро своје и својега потомства.

Ја као ваш духовни архипастир могу се радовати, што сте ви Морачани и Ровчани у малом времену, а са врло скромнијем материјалнијем средствима оволики успјех постигли. Хвала вам лијепа! Дјело ово ваше — будите увјерени — наградиће преблаги Бог и милостиви наш Господар. Оваква ваша заузетост, која, нећу нимало преферати, ако речем, превазилази снагу ваше материјалне моћи, увјерава ме, да ћете ви сваке недјеље и празника на Божанствену службу посјеђавати овај данас ново-освећени Храм Божији. У њему се молите, да Бог у вама утврди оданост и послушност св. вољи Његовој, како би дане свога живота провели у побожности, међусобној љубави, поштењу, какво доликује добријем Хришћанима и правијем јунацима.

Немојте се нигда лијенити ни изостајати, да недјељом и празником на службу у цркву не долазите. Од ове свете хришћанске дужности немојте да вас спречава ниједан други посао. Ви сте дужни Богу се молити свуда и на свакоме мјесту; али особито то сте дужни чинити у цркви на Божанственој служби, и ту благодарити Богу за сва добра, која вам је учинио и која вам непрестано чини. Будете ли тако редовно

вазда недјељом и празником походили овај св. дом Божији, тијем ћете показати, да у правој смислу ствари познајете своје дужности хришћанске, своје обвезе, које вас вежу према Богу Створитељу нашем, према његовим Светитељима и угодницима, који ће ваше молитве пред престолом Божијим приносити и за вас Богу се молити.

У овој св. дому Божијем све своје нужде и невоље пред Богом кажите; од њега иштите помоћи у свему ономе, што је праведно, и што је вама и домовима вашијема нужно и потребно. Ваше молитве, које оvdје будете Богу приносили, нека буду поткријепљене вашом вјером у неограничену милост Божију. Немојте да ваше молитве само из уста излазе, него нека оне потијечу од срдаца и душа вашијех. Ако овако будете радили онда вјерујте, да је Бог с вама и у вама. Овакви ваши побожни поступци умилостивили би Бога, да вас прати и изван цркве, да с вама буде у домовима вашима, на радовима и путовима вашима. Бог је премилостив, Он је наш отац небесни, Он ће примити наша кајања, и опростиће гријехове наше, забраву предаће све оно, у чему смо као слабомоћни људи сагријешили и св. заповиједи Његове преступали.

Благочестиви хришћани! Будите постојани у свакој хришћанској врлини. Истакнуто постојанство неуморно имајте, како у радњи тако и у штедњи вашој. Како Бог није сако и сиромаш, једном ријечју сваки на овој свијету осуђен је, да се с нечим бори. У борби за свој опстанак, за унапређење својега дома, дужан је сваки угледати се на војника јунака. Храбри војник нигда не зна да се уплаши. Он се не плаши ни онда, кад три или четири битке једну иза друге узастопце изгуби. Такви јунак све своје силе прибере, па с новом силом на непријатеља удари у нади да постојанство побједити мора. Постојанство ма у каквој струци било, цијелу своју постићи мора. Постојанство подиже како поједине домове, тако и читаве народе. Велике Државе и њихове народе постојанство спојено с родољубљем подигло је на висину среће и напретка.

Без свакога ласкања с пунијем правом могу казати, да је и нас, Црногорце, постојанство у патриотичкој борби за своју самосталност пред свијетом прославило.

Ја с неописаном радошћу могу засвједочити, да сам био очевидац нашега јуначкога постојанства у вашој јуначкој борби (1872. 1876- -1878 год.) за српску слободу. С пуно поноса сјећам се онијех онда тешкијех дана, које сам оvdје с вама Ровчанима и Морачанима провео. Сјећам се, велим, онијех дана,

када се огдје, на овоме истоме мјесту људска крв пролијеваше. Поред свега тога, што нам они критични дани тешки падаху, опет ништа зато, они нам данас при овоме свечаноме весељу и најпријатнију успомену чине. Ја немам довољно ријечи, којијема бих могао описати ону радост зато, што ми је Његово Височанство мој Узвишени Господар дао прилику, да ондашње тешко ратно вријеме с вама у друштву овдје проведем. Ваше јунаштво и ријетко прегнуће мене је удивљавало. И ја сам често пута у себи замишљао, да је срећан наш *Господар*, што има овако вјеран и јуначан народ, као што сте ви.

Ако је Његово Височанство мој Премилоствиви Господар тако милостив био, да с погледом на моју ондашњу овдје посве незнатну радњу, неке ако и мале заслуге мени припише, то ја по мојој савјести дужан сам искрено признати, да сте ми ви заједно Морачани и Ровчани, и ваше јунаштво то Владаочево различије стекли и добили.

У знак моје вјечите благодарности, коју Богу дугујем, за Његова велика добра, која ми је овдје с вама заједно милостиво указао, за свету дужност сматрао сам, да се у овоме новоме храму Божијем с вама заједно Богу помолим за срећу и дуги живот Његовог Височанства нашега Узвишенога Господара Књаза Николу за његов свијетли Дом и храбри народ. Из дубине душе моје благодарим Творца небеснога, што ме је удостојио, да ову свету дужност испуњим и да истодобно данашње весеље с вама заједно овдје подијелим.

Не знам чим шћах боље дати израза мојој благодарности Богу за његову милостиву помоћ, коју ми је једанпут у највећој мојој тешкоћи овдје даровао, него што сам овај скромни иконостас овоме светоме храму на славу Божију приложио.

Поред моје архипастирске љубави, која се нигда до потоњег мојега смртнога часа према вама Морачанима и Ровчанима угасити неће, нека и овај мој посве незнатни прилог вама и потомству вашем послужи, као видљиви доказ моје наклоности к вама.

Бог Свемогући нека свој свети благослов ниспошље на све вас, који сте настојали, и оне, који су радили, да се овај св. дом Божији подигне. А молитве, које ћете у овоме светоме храму приносити, нека Творац небесни прими за вашу срећу и ваше вјечно спасење. — Амин.

—*—
 Библиотека
 Црне Горе, Београд. Искључиво
 изд. св. 476.

2. Цвјетна недјеља.

П. Какве особитости има устав цвјетне недјеље?

Од. По уставу служба цвјетне недјеље обавља се по триоду и правило је празнично. У овоме Богослужењу је успомена поздрава од стране Јевреја, који су у рукама носили финикове гране и с њима изашли на сретање Исусу Христу, при његовом свечаном уласку у Јерусалим; и ми подражавајући у томе њима стојимо тога дана у цркви држећи цвијеће у рукама. По овоме ова недјеља и назива се цвјетном. (Руси овај празник називају: „Вербное воскресеніе“ зато, што мјесто цвијећа употребљавају врбове гранчице.)

Цвијеће ово припреми се раније, и стави се на сто за то приугомовљени насред цркве. Држећи се ове побожне успомене наша школска дјеца са свештеником и наставницима заједно, на Лазареву суботу с литијом излазе у своју околину, беру цвијеће и доносе га на вечерњу у цркву. Враћајући се и носећи ово цвијеће и зелене гранчице, као знак побједе живота над смрћу, поју тропар: „Общее воскресеніе.“

На јутрењи пошто се по обичају прочита Јевангелије, мјесто: „Воскресеніе Христово видѣвше“, чита се 50-ти псалом. У колико се овај псалом чита, свештеник кади унаоколо цвијеће на столу и чита молитву, којом благословља цвијеће. (Код нас цвијеће благосиља се на литургији послѣ свјетле молитеве. Овај обичај код нас је уведен зато, што више народа има на литургији, него ли на јутрењи.) Служећи Архијереј или свештеник свакоме даје у руку по једну китицу цвијећа, и сваки то носи својој кући.

П. Зашто ми финикове гране замјењујемо цвијећем?

Од. Зато, што у нас нема финикових дрвета. (При овоме случају Руси употребљавају врбу зато, што она између свију дрвета најприје зене, и тијем између осталијех дрвета најприје послѣ зимњега мртвила покаже знак новог живота, и по томе она служи најсходнијим знаком ускренућа.)

3. Понедјељник, Уторник и Сриједа страстне седмице.

П. Објасните правило службе великог понедјељника, уторника и сриједе!

Од. Велика вечерња Цна вијети у вече слична је другом недјељама великога поста, само што се мјесто великог прокимена поје дневни прокимен: „Се нынѣ благословите Господа.“ У остале дане: понедјељник, уторник и сриједу вечерња се саједињава са пређосећеном литургијом.

У поведјельник и уторник обично бива велико повечерије; а у сриједу вече мало повечерије.

На јутрењи послѣје шестопсалма мјесто: „Богъ Господь“ поје се: „аллилуѣа,“ на глас 8-ми и тропаръ: „Се Женихъ грядетъ въ полнощи“ три пут. Послѣје читања катизама, чита се Јевангелије, затим 50-ти псалом, послѣје молитву: „Спаси Боже люди твоя“. Канон двојцеснац, или тријцеснац из триода. Свјетилан: „Чертогъ твой“, три пут. Затим Всякое дыханіе, и стихире хвалитне, јектенија стиховне, и остало правило исто је као обично великопосне јутрење.

Час први нема катизме. Часови 3 њи и 6-ти с катизама а 9-ти час без катизме. На 6-ом часу чита се паримеј. На часовима чита се Јевангелије тако, да се у прва три дана имају прочитати прва три столпа Јевангелија, и четврти столп до почетка страсти Господњих, т. ј. до зачала 46. од Јовава; ради овог сва три Јевангелиста: Матѣја, Марка и Јована дијеле се на двије чести, а Јевангелије от Луке на 3. чести.

На пређеосвећеној литургији чита се Јевангелије, које је означено, у триоду, и зато вход бива са Јевангелијем. Остало свршава се као обично.

Сви отпусти у ове дане почињу се овако: Грядый Господь на вольную страсть нашего ради спасенія Христосъ Истинный Богъ нашъ“ и т. д.

П. Можете ли ви дати појам о садржини пјесاما и читања, које саставља службу овијех трију дана?

Од. Читање читава четири столпа Јевангелија у ове дане има ту цијель, да наше мисли, у колико је више могуће приближи ка Исусу Христу и Његовом светом учењу. Бесједи Исуса Христа, које је говорио послѣје његовог уласка у Јерусалим, обраћене су како ученицима, тако и књижевницима и фарисејима, и оне се у главномѣ износе у свима пјесамама и стихирима, које се овијех дана поју или читају. Тако на пр. један кондак великога уторника за нас је кратка, али тачна и врло значајна поука, која је, као језгра исцрпљена из бесједи Спаситељевијех, које се овијех дана читају. Тај кондак гласи: „Часъ, дѣше конца помысливши, и посъщенія смоковницы убоавшися, давный тебѣ талантъ трѣдолюбиво дѣлай, окаянная бодрствующи и зовущи: да не пребудемъ въѣ чертога Христова.“

Једном ријечју цијела садржина Богослужења овијех дана управљена је у томе смислу, да би нас, у колико је то могуће, поставило душевнима мислима што ближе ка Христу, и да би нас припремило и духовно оспособило да себи можемо пред-

КРАТКИ УСТАВ
или
ЦРКВЕНО ПРАВИЛО
ЗА УЧЕНИКЕ
БОГОСЛОВСКО-УЧИТЕЉСКЕ ШКОЛЕ.
по русокоме
пише М. М.

5. Јектенија за оне, који се приуговљавају за св. крштење.

П. Шта особитога има у јектенији, коју свештеник говори за оне, који се приуговљавају за свето крштење?

Од. Ова јектенија је особита молитва за оглашене, који се готове, да пред васкрсе приме свето крштење. Почињући од 4. седмице поста, она се говори на пређеосвећеној литургији, и то послѣје обичне јектеније за оглашене. Да се ова јектенија говори узрок је тај, што се рок оглашења приближава ка крају, јер оглашени по већој чести кршћавали су се на велику суботу пред Пасхом. По овоме света црква предлаже вјернима, да се што више моле за оглашене, да би их Господ Бог помиловао, утврдио и укрјепио; да их оснажи вјером у науку истине; да им дарује потпуну вјеру; да им открије Јевангелије правде и да их присаједини ка својој цркви.

6. Акатист Пресвете Богородице.

П. Кажите поредак појања акатиста Пресвете Богородице!

Од. Акатист Пресвете Богородице поје се у суботу 5-те седмице великога поста, за успомен чудеснога догађаја у избављењу Цариграда од нападаја непријатеља за вријеме грчкога цара Ираклије. У служби овога дана прославља се Пресвета Дјева, која је послужила великој тајни ваплоћења Сина Божијега, и као покровитељица и заступница рода хришћанскога.

На вечерњи, на „Господи возвахъ“ послѣје стихирâ из триода, поју се стихире Богородичне, које се такође налазе у триоду; но које се по садржини својој односе ка празнику Благовјештења. Ако је храм Богородице, то послѣје паримеја из триода читају се 3. паримеја празника Богородична, (а то они паримеји у минеју, које су одређене за празник 15 августа). Затим шљедује обична служба литургије пређеосвећене.

Повечерије чита се мало.

На јутрењи, послѣје прве катизме и послѣје јектеније, на сред цркве поје се кондак празника: „Возбраной Воеводъ“; у вријеме овога појања дјакон кади свете иконе и народ на обје

стране. Затим архијереј или свештеник у олтару чита 3. икоса и кондака акатиста. А на странама пјевачи довршавају сваки потоњи стих послје икоса: „Радѣйся Невѣсто Невѣстная“; а послје кондака: „аллилуѣа.“ Пошто се сврше 3. икоса и кондака, опет поју: „Возбраной Воеводѣ.“ Затим чита се 17-та катизма, иза које свештеник говори малу јектенију. Иза овога читају се 3. икоса и кондака истијем онијем поретком, као што су читани први, т. ј. почињући и завршавајући их са појањем: „Возбраной Воеводѣ“. Затим чита се псалом Помилѣи мя Боже, и канони храма са ирмосом на 6. и Богородици на 8. катавасија: „Отверзи уста моя“ Ако је храм Богородичан, то послје кондака „Возбраной Воеводѣ“ бива полијелеј по обичају и поје се канон Богородици на 14. — Ирмоси по два пута, а тропари 12. пута. Послје 3 ње пјесме јектонија обична и читају се 3. икоса и кондака истијем поретком, као и први пут, па иза тога читају се сједални из триода. Послје 6-те пјесме читају се 3 икоса и кондака. Ово потоње читање одликује се од првог тијем, што 13-ти кондак: „О всепѣтая Мати“ чита се три пут, а затим повтори се први икос акатиста: „Ангелъ Предстатель“, а затим се поје кондак: „Возбраной Воеводѣ“ и са овим свршава се акатист.

На хвалите ~~Радѣйся~~ Богородице, славословије велико и обични свршетак празничне ~~јутре~~ **ЈУТРЕ** **ЈЕВИЋ**

На литургији блажени из канона акатиста пјесма 3. и 6. прокимен Богородици; апостол и Јевангелије дану и Богородици.

7. Појање канона на повечеријама.

П. Зашто се појање канона из менеја на повечеријама односи ка особеностима великопосне службе?

Од. Зато, што у обично вријеме на повечеријама има се појати канон Богородици из октоиха.

П. Зашто се у велики пост чини такви изузетак од опћега правила?

Од. Зато, што се у суботе и недјељне дане великог поста, а тако и у седмице: страстној и свијетлој, служба из менеја изоставља, па због тога они Свети, којијех би успомена пала у те дане, кроз цијелу годину морали би остати без празновања, или боље рећи без достојног почитања, кога им дугујемо.

Зато устав наређује, да, почињући од 2-ге седмице поста, на великим повечеријама, заједно са каноном Богородичним

читамо и каноне из минеја, а тако да то чинимо и од дана Лазареве суботе уочи Томине недјеље.

Г Л А В А Д Р У Г А.

Осам дана пред светом Пасхом.

П. Зашто се потоњи 8. дана пред св. Пасхом дијеле од четрдеснице?

Од. Зато, што се у петак 6-те седмице великог поста свршава четрдесница; а потоњих 8 дана придодају се четрдесници само зато, да се тако продужи пост. Ови дани састављају засебни пост, који се одликује од четрдеснице и посвећен је успомени великог догађаја из потоњијех дана земнога живота, страдања и смрти Господа нашега Исуса Христа.

П. Какви се догађаји помињу у сваки поједини од овијех 8. дана?

Од. У суботу 6-те седмице помиње се ускренуће праведнога Лазара.

У недјељу 6-ту помиње се свечани улазак Господњи у Јерусалим.

На велики поведјелник држи се успомена Јосифа, кога су браћа продала, и чије је страдање било као неко предсказање страдања Христова. При томе помиње се и неплодна смоковница, коју је Господ други дан после својега уласка у Јерусалим проклео.

На велики уторник ради самих себе и ради нашег побожног владања помињемо причу јевангелску: о десет дјевојака и десет таланата, које је приче казао Господ у Јерусалиму.

На велику сриједу чинимо помен Марије, која је мврмом помазала ноге Исусове у дому Симона Фарисеја; и Јудин тајни договор са првосвештеницима јудејским, како ће им предати Христа.

На велики четвртак држимо успомену тајне вечере и установу новозавјетне тајне св. причешћа.

У четвртак вече уочи петка, и на сами петак у јутро држимо успомену молитве Исуса Христа у врту Гетсиманском, и тога дана с грозотом сјећамо се Јудиног издајства; сјећамо се неправедног суда над Христом, држаног од стране: Ане, Кајафе, Пилата и Ирода; са тешким болом у души тога дана сјећамо се Христовог мучења и распећа на крсту на Голготи.

У петак вече држимо успомену страшне, но својевољно за наше спасење претрпљене смрти Спаситељеве и Његово погребљење у врту Јосифову.

У суботу у јутро (код нас држи се у петак вече) Господу приносимо жалосне пјесме погребне; а истог дана од подна држимо предпразнство ускрснућа Христова.

П Има ли што-год, што се у опће односи на Богослужење овијех великијех дана?

Од. По унутрашњој садржини Богослужења у ове дане опће је то, што се у њима помињу потоњи дани земнога Христовог живота, страдања и смрти Његове; а по спољашњему обављању овијех служба опће је то, што се све оне обављају по једноме самоме триоду, без октоиха и минеја

У осталом, службе великога понедељника, уторника и сриједе уопће узевши, све су међу собом једна другој сличне. А службе остала три дана међу собом разликују се; зато ми ћемо се постарати, да сваку засебно проучимо и објаснимо.

1. *Служба 6-ше седмице великог поста.*

П. Објасните, какве особитости има служба у суботу 6-те седмице великог поста?

Од. Пошто се те суботе држи успомена ускрснућа Лазаревог, то служба има неке особине васкрсне службе.

У петак вече, на великоме повечерију, послје првог трисветог чита се тропар: „Общее воскресение.“ Чита се канон из триода, у коме се открива Божанствена и свемогућа сила Исуса Христа, која се показала у ускрснућу четвородневнога и трулога мрца, а с тијем уједно открива се и то, да је Исус Христос истинити човјек; јер је Он, као да не би знао, питао: гдје је Лазар погребен?

У суботу, на полуноћници, послје првог трисветог чита се тропар; а послје другог трисветог кондак празника. Заупокојна молитва: Помяни Господи, не чита се.

На јутрењи. На Богъ Господь тропар празника поје се три пут. Послје стихословија катизама тропари васкрсни: „Ангелски Собор удивися“: са обичним њиховим припјевима; јектевија, сједален и за тим: „Воскресение Христово видѣвше“; псалом 50-ти. Канон из триода. На 9. пјесми Честнѣишю, не појемо до недјеље Томине. Послје 9. пјесме: „Святъ Господь Богъ нашъ,“ славословіе велико и остало све по обичају.

На литургији мјесто трисветога пјева се: „Елици во Христа крестистеся.“

ставити тајну нашега избављења. ка успомени страшнога страдања Спаситељева, које је својевољно за нас и за наше спасење претрпити изволио.

Примједба прва. Од велике сриједи до недјеље Томине читање псалтира изоставља се, а тако и поклони престају.

Примједба друга. Од великога четвртка вријеме Богослужења показује се уставом по часовнику.

Часови дневни рачунају се од изласка до заласка сунца: т. ј. од 7. часова из јутра до 6. часова послје подна. Часови ноћни од 6. часова послје подна до 7. послје поноћи.

4. Велики четвртак.

II. Објасните, које су особености у служби великога четвртка.

Од Јутрења великог четвртка почиње се у 7. сахати ноћи, т. ј. по нашем часовнику у један сахат послје поноћи. На јутрењи поје се: „аллилѣа“ на 8-ме гласу и тропар: „Гдѣ славныи ученици“ три пут. Одмах послје овога чита се Јевангелије, затим псалмом 50, а молитва: „Спаси Господи люди твоя“ изоставља се; на послје 50-га псалма одмах почиње се канон. У тропарима тога канона напомињу се сва дјела и наука Исуса Христа, која је живио и учио на тајној вечери; установа св. тајне причешћа; изобличенје и издајничке Јуде и праће ногу.

На првом часу тропар пророчества и чита се паришеји. Часови се почињу у 3. сахата дана, које по нашем часовнику бива 9. сахати из јутра. Они се обављају као обично без катизама. Затим се читају блажени, и остало правило изобразителне.

У 8. сахати дана, т. ј. у 3. сахата послје подна почиње се вечерња, која се саједињава са литургијом Св. Василија великог. Велика вечерња обавља се обичним поретком. У вријеме појања стихира, на Господи возвахъ, Свештеник обавља проскомидију. Послје паримеја мала јектенија, и возгласъ: яко святъ еси Боже нашъ — и трисвятое апостол и Јевангелије и остало правило литургије Мјесто: „Иже херувими;“ мјесто: причасне, и мјесто: „Да исполнятся уста наша,“ поје се „Вечеры твоея тайныя;“ а мјесто „Достойно естъ“ поје се 9-те пјесме Ирмос канона великог четвртка: „Странствія Владичня.“

Повечерје мало и канон из триода.

Овог дана отпуст почиње се овако: „Иже за превосходящую благость путь добръишій смиренія показавый, и даже до

крста и погребенія снизшедый намъ Христосъ истинный Богъ нашъ и т. д.

П. Објасните садржину читања и појања, које чини службу овога дана!

Од. Главни предмет у свему, што се чита и поје овог дана јест Исус Христос, који је сам себе пружио на жртву за оне, за које је имао страдати и умријети. Јевангелско читање овог дана скупљено је из свију јевангелиста тако, да ово читање представља потпуну историју тајне вечере и догађаја, који је иза ње те ноћи следовао. Читање из апостола представља важност св. причешћа и поуку, како треба к њему приступити: „Да искључаеъ человекъ себе, и тако отъ хлѣба да ясть и отъ чаши да пѣтъ“ (I. кор. 11. 19 – 29.)

Читање из књига старог Завјета приуговлава читаоце ка нечему важноме: Моисеј при Синају пречисти народ, и држи га обузета страхом и ужасом пред гором, обузетом димом. Јов, чује и виђа Бога, који му кроз буру и облак наговјешћава непостижност својих путова. Исаија преставља дјечака Господњег, који се припрема да подвргне плећи своје ранама; образе замлатицама; — дјечака, који неће да окрене лице, те да избјегне пљувотине, већ остаје при тврдоме увјерењу, да се неће постидјети, јер му је помоћник Господ његов.

Сва ова старозавјетна предсказања овдје су изложена, али нијесу извршена. Она само припремају за догађај, који се тек има збити. Тако Исус Христос на тајној вечери није свршио своје дјело, већ је приуговлио ученике за догађај, који је имао следовати, кокакао је својега предатеља; своја страдања, смрт и ускрснуће своје; предсказао је, да ће га се Петар одрећи ону ноћ три пут.

Све пјесме, које се овог дана читају или поју узете су из Јевангелија и из пророчанства. Оне се односе на добровољну склоност Исуса Христа, да за спасење свијета пострада. ¹⁾ Односе се на успомену тајне вечере ²⁾; на праведне укоре намијењене неблагодарном предатељу ³⁾; и безаконом савјету књижника и фарисеја јудејских. ⁴⁾

Уопће Богослужење овог дана представља потпуну слику успомене овога страшнога догађаја Христовог страдања.

¹⁾ етоже проповѣда Агнца Исаија, грядетъ на вольное заколеніе.

²⁾ Вечери твоея тайныя.

³⁾ Јуда рабъ и льстецъ, ученикъ и навѣтникъ.

⁴⁾ Стекается прочее соборище іудейское.

5. Велики Петак.

II. Кажите, какав је поредак службе јутрење великог петка?

Од. Јутрење служење великог петка почиње у 2. сахата ноћи, т. ј. у 8. сахата послѣје подна. Из овога види се, да ово служење има значај јутрење, а у самој ствари оно је све-ноћно бденије, и држи се као успомена оне ноћи и оног дана, кога је Господ био најприје на вечери са ученицима својима; затим на молитви у врту Гетсиманском; послѣје на суду, и најпослѣје на страдању до потоњег поласка на крстно распеће. Ово Богослужење у уставу назива се; „Послѣдованіе святыхъ и спасительныхъ страстей Господа нашего Иисуса Христа.“

Јутрења почиње се као на велики четвртак.

У вријеме, кад се три пут поје тропар: „Ѣгда славнии ученицы“ свештеник кади св. олтар и присутни народ; затим сљедује мала јектенија, и чита се прво страсно Јевангелије. У вријеме читања сваког Јевангелија, којих има 12., сви који присуствују дужни су имати запаљене свијеће у рукама. Послѣје Јевангелија, мјесто: „Слава тебѣ Господи слава тебѣ,“ поје се: „Слава долготерпѣвию твоемоу Господи.“

Затим бива појање или читање антифона, којих има свега 15. Они се поју по три, послѣје сваког од првијех пет Јевангелија. Послѣје антифона јектенија мала и сједален, који се поје овако: најприје цео сједален, затим његова слава, само свршетак сједална, и њивъ опет цео.

У вријеме сједалних не сједи се, него их стојећи слушамо; у то вријеме свештеник кади св. олтар. Послѣје сједална чита се друго Јевангелије. Ако служи виши број свештеника, Јевангелије читају редом по чину и рукоположењу. Таквим поретком продужава се читање до 6-ог Јевангелија. Послѣје 6-ог Јевангелија читају се блажени, затим сљедује прокимен и чита се 7-мо Јевангелије. Затим се чита 50-ти псалом, и одмах за њим 8-мо Јевангелије. Послѣје овога почиње канон. Пошто се канон сврши чита се 9-то Јевангелије. Затим, „Всякое дыханіе да хвалитъ Господа,“ и хвалитне стихире, послѣје овијех 10-то Јевангелије. Затим „Слава во вышнихъ Богу“, и јектенија: „Исполнимъ молитву нашу Господеви“ Иза овога 11-то Јевангелије и затим читају се или се поју стиховње. Послѣје њих 12-то Јевангелије. Затим: „Благо есть исповѣдатися Господеви.“ Трисвятое, Отче нашъ, и тропаръ: „искупилъ ны еси.“ Јектенија: „Помилуй насъ Боже,“ и отпуст, који почиње овако: „Иже оплеванія и бїенія, и завшенія, и крестъ, и смерть претерпѣвый, за спасеніе міра Христосъ истинный Богъ нашъ, и т. д.

У овим Јевангелијама садржи се потоња бесједа Исуса Христа, коју је говорио апостолима послје тајне вечере, а затим и пуна историја почињући од молитве Спаситељеве у Гетсиманском врту до положења у гробу и постављења око њега страже. Умилителне пјесме, које саодговарају јевангелској повјести, пледстављају нам потанко слику догађаја, која слика у нама изазивље побожну пажњу према овоме великом и страшном догађају.

II. Зашто устав на велики петак не дозвољава службу св. литургије?

Од. Зато, прво, што је тај дан Христос самог себе приносио за вазда на жртву; друго, што велики петак, као дан страдања нашега Спаситеља, дужни смо провести са најтоплијим учешћем у томе Његовоме страшном страдању и горким мукама. Исус Христос страдао је и муке претрпио без сваке утјехе; зато ни ми тога дана не би имали искати оне утјехе, коју Божанствена Литургија вјернима вазда пружа. И први пошљедоватељи Христови, Пречиста мати Његова; св. апостоли и други Његови вјерни провели су овај дан, кад се овај страшни догађај догодио, у страху, и дубокој унутрашњој тузи и жалости. Дакле није ни тога дана долазило на памет ни да једу ни пију. По овоме од првог времена хришћанства на велики петак држао се најстрожији пост, а поред такве строгости поста не саодговара да буде ни св. Литургија.

У осталом, кад се на велики петак случи празник Благовијести, тада ради овог великог празника служи се св. Литургија Златоустога, Иначе на велики петак вазда држе се само царски часови.

II. Како се обављају царски часови на велики петак?

Од. Царски часови великог петка служе се овако: на 2. сахата дана, т. ј. у 8. сахата из јутра поју се часови. Сви часови један иза другога, т. ј. 1; 3; 6; и 9-ти поју се заједно са изобразителнима. Кад свештеник благослови и огласи први час, читач говори: „Слава тебѣ Боже нашѣ, и царю небесный“ и т. д. Остали часови почињу се одма са: „Придите поклонимся.“ Затим не читају се обични псалми часова из часослова, него други особити, који су за овај дан прописани у триоду. Ови су псалми изабрани тако, да њихова садржина саодговара догађају дава. Они су проникнути пророческим духом и односе се ка Исусу Христу. Послје потоњег псалма и аллилуја, слава тропар триода, и њивѣ Богородичан часова. Затим поју се три тропара из триода, сваки по два пут. Ови су тропари узети

из антифона, који су појани на јутрењи. Затим прокимен, паримеји, Апостол и страстно Јевангелије, послѣје којега сваки час свршава се једнакијем начином. Јевангелија се читају на 1-ом часу от Матеја; на 3-ћем от Марка; на 6-ом от Луке, а на 9-ом от Јоанна. Послѣје Јевангелија читају се изобразитељни, као обично што бива. Свештеник чини отпуст овако: Иже насъ ради человекъ, и нашего ради спасенія страшныя страсти, и животворящій крестъ, и вольное погребеніе плотію изволивый Христос истинный Богъ нашъ и т. д.

П. Каквих има особитости на вечерњи великог петка?

Од. Вечерња великог петка почиње се у 10 сахата дана, т. ј. у 4. сахата послѣје подна. Овога дана држи се велика вечерња. Вход бива са Јевангелијем, јер се на овој вечерњи чита Јевангелије. Послѣје молитве: „Свѣте тихій“ прокимен, паримеји из триода. Читају се три паримеја. Затим чита се Апостол и Јевангелије. Послѣје јектенија и обични свршетак вечерње.

Повечерије мало с каноном, о распѣћу Христовом и плачу пресвете Богородице. Овај је канон примјер материнске туге и жалости, коју је Пресвета Дјева осјетила, кад је на крсту разапетог сина Свог гледала.

Примједба. Према уставу нема да се на вечерњи великог петка напред цркве изложи плаштаница, т. ј. изображење Исуса Христа, који је на крсту издахнуо и у гроб положен био; али по опћему обичају то се свуда чини, и на сред цркве на узвишеном за то столу простре се плаштаница и поред ње метне се Јевангелије. У вријеме, кад се на стиховѣ на славу и нынѣ поје: „Тебѣ одѣбюцагося свѣтомъ, яко ризою,“ свештеници и народ приступају и љубе Јевангелије и плаштаницу.

6. Велика Субота.

П. Како се обавља јутрења на великој суботи?

Од. Јутрења на великој суботи почиње се у 7-ам сахата ноћи, т. ј. на 1 сахат послѣје поноћи. Почетак је као обично. Послѣје шестопсалмија и јектенија, поје се: „Богъ Господъ“ и тропари. Пошто се отпоју тропари, свештеници и народ запале свијеће и вапаљене држе их у рукама. Послѣје тропара почну појати непорочне, т. ј. 17-ту катизму са припјевима к свакоме стиху. (Ови припјевии зову се похвалнијема). Непорочни дијеле се на три дијела. Први дио састоји се из 72. стиха, са припјевом на сваки стих, затим говори се слава с припјевом, и нынѣ с припјевом, и најпослѣје обје стране поју први припјев. Затим бива јектенија мала и возглас: Яко благословися твое

имя, и прославися твое царство, и т. д. У вријеме појања првог дијела првог чланка, свештеник или дјакон кади сву цркву и народ.

Послије возгласа од свештеника почиње се други чланак, који има 52. стиха, и толико исто припјева. На славу и нынѣ такође поју се припјеви, као што је речено код првог чланка. Послије мале јектеније свештеник говори возгласъ: „Яко святъ еси Боже нашъ, иже на престолъ славы херувимствъ почиваяй, и тебѣ славу возсылаемъ“ и т. д.

У вријеме другог чланка, а тако и трећег свештеник или дјакон кади само иконе и обје стране. Трећи чланак, који има 45. стихова, поје се онако, као прва два, но послије овог не говори се јектенија, него се одма почну појати воскресни тропари: „Ангелскій Соборъ удивися.“ Затим се говори мала јектенија. Послије читају или се поју сједални, псалом 50-ти и канон велике суботе: „Волною морскою.“ Послије канона: „Святъ Господь Богъ нашъ.“ Затим: „Всякое дыханіе“ и стихире хвалитне, и нынѣ „Преблагословена еси Богородице Дѣво,“ и: „Славословије велико.“ У то вријеме свештеник и дјакон обуку се у потпуне свештеничке одежде, па излазе из олтару носећи Јевангелије, на коме је положена плаштаница, ако је дјакон онда он идући пред свештеником кади плаштаницу, а пред њима иду свећеници, који носе Еванђеље, и појачи поју надгробно: „Святый Боже.“ У то вријеме звоне звона. Свештеник односно дјакон дошав пред царске двери ту очекује свршетак трисветога, па рече гласно: „Премѣдрость прости!“ Улази кроз царске двери и стави Јевангелије на престолу, а плаштаницу на приуготовљеном за то столу, који би имао изгледати као гроб. У то вријеме појачи поју тропар: „Благообразный Иосифъ съ древа снемъ.“ Затим тропар пророчества. Гдје има више свештеника, тамо све ово сврши онај, који је најстарији, а остали свештеници могу учествовати у одеждама и епитрахилима. Послије прокимена чита се паримеј; прокимен Апостола и Јевангелије. — Јектенија и обично отпуст. Народ целива плаштаницу.

Примједба. Пошто је код нас обичај још на велики петак поставити плаштаницу насред цркве, то суботна јутрења врши се пред самом плаштаницом насред храма. Послије великог славословија свештеник с Јевангелијем обилазећи иза плаштанице чини вход. (у Русији на суботној јутрењи свештеник обноси плаштаницу околу цркве.) Остало обавља се по уставу.

П. Објасните, како се могло учинити, да се одступи од устава то, што се тиче ношења плаштанице?

Од. Сваки архијереј у својој епархији може у богослужењу чинити неке мале измјене, које не би биле баш толико противне духу устава, а биле би сагласне са обичајима. Обношење плаштанице на велики петак на вечерњи сагласно је са јевангелском повјешћу, које нам казује, да је Исус Христос погребен био у петак вече, потоме то, што се плаштаница ставља у петак на сред храма, то нам представља, као да Христос лежи у гробу. И с погледом на ово овакви обичај не коси се са уставом, а сходан је јевангелској повјести.

Јутрења свршава се пред плаштаницом зато, што ова јутрења представља нам надгробни плач — надгробно пјеније, које се приноси умрломе за нас Спаситељу нашем. Сљедователно с погледом на ово сасвим је умјесно, да се ово пјеније (или управо рећи плач) сврши пред плаштаницом, као пред гробом Христовим.

Ово пјеније свршава се, дакле, не у олтару, него на сред цркве, а царске двери у то вријеме бивају отворене.

П. Какав је главни садржај јутрењих пјесама на велику суботу?

Од. У правој смислу ствари ове пјесме објашњавају истину наше вјере, а то, да је Исус Христос, који је тијелом у гробу починуо, и душом у паклу сашао, и тамо порушио царство дјавоље, и да је све душе, које се од прије онамо налазаху из пакла избавио, и увео их у царство небесно.

П. како се свршавају часови на велику суботу?

Од. Први час обично обавља се по обичају с јутрењом; остали часови почињу се у 4. сахата дана, т. ј. у 10. сахата из јутра, и свршавају се обичним начином. С часовима читају се обично изобразителни. Тропари и кондаци гдје треба читају се из триода.

П. Кажите, кад се и како се свршава св. Литургија на велику суботу?

Од. Св. Литургија на велику суботу свршава се заједно с вечерњом. На овој Литургији почиње празник Ускрсуња Христова. Иза часова почиње се Литургија обичним начином. На „Господи возвахъ“ поју се стихире воскресне из триода, а затим стихире велике суботе. У вријеме на: „Господи возвахъ,“ свештеник или дјакон кади. За вријеме појања стихира свештеник проскомидише. Вход бива с Јевангелијем. „Свѣте тихій.“ Прокимена нема, но одма послје „Свѣте тихій“ почну се

читати паримеји, којих има 15. Ове се дијеле на двије чести. У првој чести читају се 6. паримеја; а у другој 9. Послије 6-ог паримеја, у коме се чита о преласку Јевреја преко црвеног мора, читач наглашује почетак пјесме Моисеове: „Поимъ Господеви,“ а на странама продужавају: „Славно бо прославися.“ Затим читач наглашује даље стихове пјесме додајући: „Поимъ Господеви,“ а на странама опет на сваки стих поју припјев: „Славно бо прославися.“ Затим сљедује читање осталих 9. паримеја. Послије 9-ог паримеја у коме се чита о трима отроцима, које је Цар Навукодоносор ставио био у зажарену пећ, и кад читач нагласи из пјесме трију отрока: „Благословенъ еси на тверди небеснѣй препѣтый и превозносимый вовекъ,“ тада на странама почну појати ове припјеве: „Господа пойте и превозносите во вся вѣки“ Овај припјев повторавају на странама, на сваки стих пјесме, кога нагласи читач. На свршетку послје стиха: „Хвалимъ благословимъ“ читач поје: „Поюще и превозносяще во вся вѣки.“ Затим бива јектенија мала, с возгласом: „Яко святъ еси Боже нашъ.“ мјесто трисвѣтаго поје се: „Слицы во Христа крестистеся.“ Послије Апостола мјесто: „аллилуѣи,“ читач наглашује стих 81-ог псалма: „Воскрснѣи Боже сѣди земли, яко ты наслѣдиши во всѣхъ языцѣхъ.“ Овај стих поје се на странама, а за вријеме овог појања служећи свештеници мијењају црне великосуботне одежде и замјењују их свијетлијем. Евангелије се чита у Христовом. Послије тога продужи се литургија Св. Василија по обичају. Мјесто херувимске пјесме поје се: „Да молчитъ всякая плоть человекъ.“ Мјесто: „Достойно естъ,“ поје се ирмосъ 9-те пјесме великосуботног канона: „Не рыдай мене мати.“

П. Бива ли вазда св. литургија на велику Суботу?

Од. У случају какве особите велике нужде она за невољу може и да не буде. У томе случају држи се велика вечерња.

П. У таквом случају како се свршава вечерња?

Од. Држи се обична велика вечерња из октоиха и триода. На „Господи возвахъ,“ стихире на 8. и то: васкрсне 3., источна једна, и из триода три стихире, од којих једна се повтори те изиде на 4. Слава из Триода узме се једна стихира; и нинѣ Богородичан: „Всемирнѣю славъ.“ Пошто се у оваквом случају апостол и Јевангелије не читају, то вход бива с кадионицом. „Свѣте тихій.“ Прокимен: „Господь воцарися.“ Паримеји читају се сви. Послије паримеја јектенија: „Рцемъ вси“ — „Сподоби Господи:“ На стиховнѣ стихире васкрсне из октоиха. Глас први: „Страстию твоею“ са односнијем припјевима. Слава и нинѣ Бо-

городичан: „Се исполнися;“ послѣје трисвятог тропар: „Благообразный Јосифъ.“ Слава: „Егда снизшелъ еси:“ и ѿвѣтъ: „Мироносицамъ женамъ.“

П. Каква је садржина паримеја, који се читају на вечерњи велике суботе?

Од. У првом паримеју говори се о створењу свијета; о Богу, као Створитељу свијета. Затим сљедују пророчко-исторички паримеји. Ови паримеји односе се на Исуса Христа, као установитеља новог завјета, и основатеља нове цркве, и по томе ови паримеји односе се на светост и славу Христову и на славу његове цркве. Ова пророштва имају значај, да ће у састав Христове Цркве доћи сви народи на земљи. Тако исторички паримеји у различнијем прообразима односе се на својеволјну смрт Исуса Христа, (жртвоприношење Исака), која је спасителна за цио род људски (Пасха); Трдневно погребјење Христово у гробу и Његово воскресјење представља нам паримеји: о пророку Јони. Да је страдање и погребјење Христово роду људскоме донијело корист, то нам представља паримеји: о трима отроцима у пећи Вавилонској. Даље односи се на помоћ, да се отвори пут за пријелаз у живот вјечни, паримеј, који говори: о пријелазу преко дрвеног мора. Чудесна ускрснућа, која су чинила Илија и Јелисеј дају нам наду на ускрснуће наше и на живот вјечни.

П. Каква је садржина вечерњијех пјесама на великој Суботи?

Од. У њима представља се жалост пакла, који са дјаволом оплакује порушење своје државе. Но особито у једној црквеној пјесми значајно је изображена слика велике суботе, та пјесма гласи: „Сія есть благословенная суббота, сей есть упокоеніа день, въ овже почи отъ всѣхъ дѣлъ своихъ единородный Сынъ Божій, смотреніемъ же на смерть, плотію субботствовавъ; и во еже бѣ, паки возвращяя воскресеніемъ, дарова намъ животь вѣчный, яко единъ благъ и челоувѣколюбецъ.“

П. Каквим се начином свршава Богослужење велике суботе и свега великог поста?

Од. Оно се свршава пред јутрењом Свијетлога Христова Ускрснућа на полуноћници, која се свршава овако: Послије обичнога и 50-га псалма поје се канон велике суботе: „Волною морскою.“ Послије канона трисвятое — тропар: „Егда снизшелъ еси къ смерти;“ затим јектенија: „Помилви насъ Боже“ и отпуст.

Примједба. У вријеме ове полуноћнице обично преноси се плаштаница са средине цркве у св. олтар.

Г Л А В А Т Р Е Ћ А.

П. Шта разумијевате под именом педесетнице?

Од. Под именом педесетнице разумијевам вријеме од Ускрсења до Тројичина дне. Но пошто се празник Тројичински у црквеном Богослужењу продужава цијеле оне седмице иза Тројичина дне, и у идућу недјељу бива празник свијех светијех, као торжество св. цркве, која је искупљена заслугама Исуса Христа, и која је освећена благодаћу св. Духа; то по овој вези ка педесетници прибрана се још и седмица послје Тројичина дне.

П. Кажите, каква је садржина Богослужења педесетнице?

Од. Прва седмица педесетнице је свијетла седмица, која је посвећена торжеству васкрсења Христова. По томе од васкрсења до 40. дана послје продужава се Попразнство Св. Пасхе. А с тијем заједно до свршетка педесетнице долази непрекидни ред празника; јер свака недјеља, а и неки дани преко седмице састављају, као васебна празновања, која непрекидно једна иза других долазе, и која служе ка саставу цијелога педесетодневнога празновања. Тако:

У другу недјељу послје васкрса празнује се јављење Христово послје његовог ускрсућа Апостолу Томи.

У трећу недјељу одређен је празник у част светијех жена мироносица, које су најпрвије прогласиле ускрсуће Христово; а такође у част Јосифа и Никодима, који су погребли Свето и Пречисто тјело Христово.

У четврту недјељу празнује се исцјељење тридесетогодишњег изнемоглог болесника, код овчје купјели, које је чудо учинио Исус Христос у вријеме педесетнице.

У сриједу ове седмице, која спада у 25-ти дан послје Пасхе, и тијем даном бива преполовљење педесетнице, који дан сам по себи чини особити празник.

У пету недјељу држи се празник у успомену жене Самарјанке, којој је Исус Христос објавио, и она се увјерила, да је Он истинити Месија, т. ј. Христос.

У шесту недјељу празнује се исцјељење слијепорођенога, које чудо јавно показало је, да Исус Христос, и као Створитељ, и као Бог има власт онаква чудеса чинити.

На свршетку у сриједу 6-те седмице свршава се оданије празника Пасхе и предпразнство Вознесења Господњег.

У четвртак 6-те седмице празнује се Вознесење Господа нашега Исуса Христа, и Његово сједјење с десне стране Бога и оца. А оданије овог празника држи се у петак наступајуће седмице.

У седму недјељу празнујемо успомену 318. светих отаца првог васионтког сабора, који су сагласно учили, да је Син Божији постао човјеком; да се савршени човјек — Бог — вознио на небо. (Синаксар овог дана.)

У седму суботу чинио успомену — помен свијема, који су се од вијека упокојили, православнима Хришћанима, очевима и браћи нашој.

У осму недјељу, т. ј. на дан педесетнице празнује се силазак Св. Духа, и поклањамо се трипостасному Божанству: Отцу, који је све створио Сином и садјејством Светога Духа; Сину кроз кога познадосмо Оца, и кроз кога дух свети дође у свијет; Утјешитељу Духу, који од отца исходи и у Сину почива. (Стихира на вечерњи и нинџ.)

У понедјелник 8. седмице особити је празник у славу светога Духа. Ово празновање у Богослужењу црквеном продужава се до суботе те исте седмице. При овом Богослужењу прослављају се и духоносни апостоли, који су Духом просвијетили цео свијет, и који су на темељу — Исуса Христа — подигли васионску цркву Христову.

У девету недјељу празник је у славу свијех светијех, који су у васионској цркви Христовој од вијекова били, и који ће бити до свршетка свијета. (Синаксар овог дана.) Овијем празником, као торжеством искупљења рода Емудскога закључно свршава се не само педесетница, него заједно и велика четрдесница.

П. Би ли ваљало ради лакшег разматрања сва Богослужења педесетнице подијелити на сходне празновању дијелове?

Од. Оснивајући подјелу на сходна празновања, Богослужења педесетнице могу се подијелити овако:

1. Богослужења свијетле седмице.

2. Богослужења осталијех недјелнијех и празничнијех дана у педесетници.

(Наставиће се.)

ПОВИЈЕСТ УСПЕНИЈА СВ БОГОРОДИЦЕ 15. АВГУСТА.

По списатељима: св. Мелитона, епископа сардискога; Јувенаналија, патријарха цариградскога; Метафраста и из Никафорове друге књиге гл. 21—22. и 23.

Са словенскога превео: Леон. Нинковић, јеромонах

По свршетку свијех тајинства за спасење наше и по Христовом одласку на небо, св. Богородица, заступница нашега спасења, живјела је и даље ширећи цркву, науку и славу сина и Бога свога широм свијета. Са благога и за свакога утјешљива говора благосивљаше пречисту Дјеву сви народи онога доба. Као што се наука и слава Христова увеличаваше и слављаше, у такој слави блисташе се и св. Богородица, за вријеме свога боравка на земљи. Приближавајући се св. Богородици вријеме скорашњем часно-блажено-бесмртном престављењу, а као што бјеше довољно поживјела, жељаше Пречиста преселити се од земље на небо — Богу и небесном животу. Непрестано обузета том св. врлином, жељаше видјети прежељно лице сина свога, који сједи в свјетлости Татраде Бога оца на небесима, и коме анђели са највећом љубави служе; РДЕ Богомајка плакаше и непрестано се Господу мољаше, да је одвоји од Њена плача, а да је к себи у бескрајну радост прими. Живећи у кући св. Јована Богослова св. Дјева чешће излазаше на Јелеонску гору, а одатле се Њен син Господ Исус Христос на небо вознио, и тамо топле молитве Богу приносаше. Једаред се топло Богу мољаше о расстанку са земаљским, а да што скорије пријеђе Христу и небесном животу. Тада се Њој јави арханђел Гаврил, Њен слуга још из дјетинства Њена. Те као што јој је објавио рођење Христово и био Њен питатељ „въ святая святыхъ,“ а за све дане Њена живота неоступни хранитељ; јави јој са свијетлим лицем радосну вијест, са којом јој назначи скорашњу смрт, а која ће се извршити до три дана.

Глас архангелов о скорашњој смрти Њеној св. Дјеву не ожалости, но с највишим весељем прими те благе ријечи о своме преласку у бескрајни и бесмртни живот. Тамо ће живјети вјечно с бесмртним и славним царем, архангел јој рече: „Ту је син твој и Бог наш с архангелима, анђелима, херувима, серафима, са свима небесним силама и праведним душама; примиће Тебе као своју мајку у своје царство, да царујеш с Њиме бескрајне вјекове.“

У знак Њене свечане смрти и да неће Пречистом владати болови тјелесни, као ни душевни — него као сном ће на кратко вријеме смртно заспати; а скоро од тога уставути, гробну мртвост као дремеж сна од очи отрести и видјеће у свјетлости бесмртно лице Господње, живот и славу, у коју ће цјевајући радосним гласом пријећи. У знак тога архангел јој даде рајску гранчицу, која бијаше цвијет од финикова дрвета, а сјајаше се ван редном благодати небесне свјетлости и препоручи јој, да се иста гранчица носи пред одром, за вријеме спровода пречистог Богоматерина тијела до гроба. О, колика радост и весеље обузимаше тада св. Богородицу, што Њој (Дјеви) могаше бити радосније и слађе, него гледати лице сина и Бога свога, живећи на небесима и гледати лице свога прељубазнога сина! Поклони се до земље Пречиста и многе топле молитве принесе Богу говорећи: „Не бијох достојна, владико, примити те у утробу моју, да ме ти сам не помилова слушкињу своју, те получих повјерено Ми сокровишче твоје. Тога ради молим ти се, царе славни, да ме не повриједи власт паклена (нечиста). „Небеса и анђели свагда пред тобом трепћу, а колико мора човјек од земље створени, који нема никаква блага, осим што добије од тога благодатнога милосрђа? Ти си Господ Бог благословени до вијека!“

Жељаше Пречиста Владичица, пред своју смрт видјети свете апостоле, који се бјеху разишли широм свијета. А да не види књазва таме и страшила о томе мољаше Господа, да би сами Њен син и Бог дошао са анђелима, те примио Њену свету душу у Своје руке, као што јој то бијаше предходно обећао.

Приносећи топле благодарне молитве на гори Јелеонској наша св. Владичица преклањаше пред Богом своја св. кољена. Тада се чудно знамење на гори Јеленској догоди. Бездушна маслинова дрвета, као жива, преклањаше своје врхове к земљи, клањајући се заједно са Богомајком и нудећи понизно своју услугу из поштовања према Њој. Колико се год пута преклањаше и од поклона устајаше света Богородица, тако се клањаше и маслинова дрвета и с Њом се у вис дизаху.

Послије молитве врати се Пречиста Дјева у свој дом, а тада се све потресе невиђеном Божјом силом, ушљед сјајне славе, у којој се Она блисташе. Лице Њено таком свјетлости сијаше, — као Моисејево на Синају, када се с Богом разговарао — осијаваше неописаном свјетлости. Пречиста се поче приправљати к својој смрти, те прво каза о томе ученику Јо-

вану и показа му даровану Јој од анђела финикову гравчицу и препоручи му, да је носе пред Њеним светим одром до гроба. Тада и другима, који Је послужаваше у дому, каза о својој скорашњој смрти, и нареди, да се украси кућа, одар и да се мирисима окади, а да направе и запале мноштво вошта-ница и све што је потребно око погребна да приправе.

Свети Јован одма поручи по св. Јакова, брата Божијега, првога архијепскопа Јерусалимског, а свима ближњим сродни-цима јави о скорашњем престављењу Божије Мајке и дан смрти означи. Свети Јаков објави свима вјерним, не само у Јеруса-лиму него у околним градовима и селима. Дође са св. Јаковом сва родбина и мноштво народа оба пола. Света Владичица каза свијема јавно све ријечи Њој речене од анђела о Њеној скорашњој смрти и пресељењу на пебо, а за увјерење Свога говора показа им цвијет финикови, што Јој је од Божијега раја преко анђела послат, а сијаше као пламен славом и свјет-лости и рече, да Јој га је предао арханђел Гаврило, Њезин посланик. Сви сакупљени око Богомајке, када саслушаше из пресветих уста Њених о Њеној скорашњој смрти, облише се сузама, а дом плачем испунише, варицајући мољаху св. Вла-дичицу, као општу Матер, да их сиромашне не оставља. А она им говораше, да не плачу, но да се Њеном поласку радују, јер је Ближе престолу Божијем, где ће лицем у лице гледати сина и Бога свога; устима у уста говорити; прилежно се за све молити Богу, да им дарује Његове благодати. Тако их тјешаше св. Богородица и обећаваше плачућим око себе, да их неће оставити сиротне ни послѣ своје смрти, не само њих, но и сав свијет ће посјећавати, биједне надзирати и потпома-гати. Таким утјешљивим ријечима тјешаше их док су стојећи плакали око Ње, те њима ишчезаваше жалост од срца и плач од очи. Даље нареди св. Богородица, да се Њене двије хаљине даду двјема сиромашним удовицама, које су јој срдечно слу-жиле и потребну храну од Ње (Дјеве) добијале.

А о пречистом тјелу своме нареди, да га сахране у Гетси-манском Врту близу горе Јелеонске, а недалеко од града Јеру-салима, тамо пак је био гроб Њених родитеља св. Јоакима и Ане, и св. Јосифа Њена заручника у долини Јосафатовој леже-ћој између Јерусалима и горе Јелеонске. А у тој долини би-јаше заједничко гробље свијех убогих тога града. Пошто тако све завјешта и нареди, осјети се јака хука као гром силни, а велики облак окружи дом Њезин. Божијом заповиједи полетише св. анђели по св. апостоле, те их у часу из разних крајева сви-

јета на облацима донијеше и поставише пред врата куће св. Богородице. Видјевши друг друга радоваху се, чуђаху и питаху: „Шта се то збило, те нас Господ састави заједно?“ У томе тренутку изађе св. Јован Богослов, те се радосно са сузама ижљубише и каза им, да је дошло вријеме за пресељење св. Богородици са земље на небо. Св. апостоли се сјетише, да их је Бог из васељене сакупио, да присуствују блаженом погребу Господње мајке и да што часније сахране Њено пресвето тијело. Обуве их велика жалост поради Њезина одласка на небо.

Уљегоше у кућу и виђеше пречисту, гдје на одру достојанствено сједи духовним весељем испуњена. Цјеливајући је рекоше јој: „Благословена си од Господа, који је створио небо и земљу“! А она њима одговори: „Мир Вама, браћо изабрана од Господа“! и запита их: „Како сте амо дошли“! Они Њој приповиђеше, да их је св. дух Божијом силом од крајева, куда су проповиједали, дигао и на облацима овдје донио. Св. Богородица благодараше Богу, који јој испуни жељу и услиша молитву, којом је молила, да при пошљедњем часу види св. апостоле. Св. Богомајка апостолима рече: „Господ Вас је сакупио за утјеху моје дуче, која ће се с тијелом скоро растанути, јер јестествена дужност настојава, а вријеме се мени приближило“. Они жалосно Њој одговорише: „Доклен Тебе Владичице гледасмо на овоме свијету бијасмо радосни, као да самога Владика и учитеља гледасмо, а сада како притиште туга и жалост срца наша растајући се с тобом овдје на земљи! Но, пошто је изволио твој рођени Син Христос Бог, да се мирно преставиш, то се радујемо од тебе нама даном Божијем савјету, а жалостно нас боли наша сиротиња, јер нећемо гледати Тебе, нашу утјешитељицу“. Говорећи тако св. апостоли сузама се облише, а Пресвета им рече: „Не плачите, о другови и ученици Христови! Моју радост Вашом тугом не помутите, но се радујте, јер идем сину и Богу Моме! Моје тијело као што је на одру украшено, понесите у Гетсиманију и укопајте га по обичају; а Ви се опет на повјерену Вам проповједничку службу повратите, а мене ако изволи Господ можете видјети и послите Мога растанка с Вама“. И доклен тако св. Богородица говораше апостолима, дотлен стиже и св. апостол Павле; припаде ногама св. Богомајке; отвори своја уста и са ријечима пуним хвале ублаживаше је говорећи: „Радуј се мајко живота, као што си у мојој проповиједи изложена, те и ако се не задовољих нагледати лица Христа Господа мога на земљи прије Његова Вазнесенија на небо, а оно барем Тебе сада видим, те сам радостан као да и

Христа Господа видим“! Са св. Павлом бијаху и његови шљедбеници: св. Дионисије Ареопагит, Тимотије и Јеротеј дивни, те се свих седамдесет апостола по упуству св. Духа састадоше да приме од Пречисте дјеве Марије благослов и да је што достојанственије и славније, као мајку Господњу, сахране.

Св. Богомајка свакога по имену к себи призиваше, те благосиљајући свакога на особ у вјери утврђаваше, а у труду за ширење Христове науке храбраше их и жељаше свакоме вјечно блаженство, а мољаше Бога, да им подари миран живот у обраћању свијета Христовој науци.

Настаде 15-ти дан мјесеца Августа, приближи се очекивани и благословени час, у који се морала преставити св. Богородица, јер то бијаше по Арханђеоској објави трећи дан. Тада зажегоше мноштво свијећа, а св. апостоли мелодично запјеваше одабрану пјесму. Св. Богомајка часно тежаше на украшеном одру (постељи) приправљена блаженој смрти жељно очекиваше долазак свога Сива и Господа. У томе тренутку свјетлост Божија и неисказана слава окружи кућу св. Богомајке, док на једанред свјетлост помрача, а присутни сви трептаху од страха, који то чудо видјеше. Виђаше се у кући као да бјеше кров откривен, јер слава Господња с неба долазаше. У тој слави сами Господ Исус Христос, са мноштвом Арханђела, Авђела, свима небесним силама, праведним Израџцима и пророцима, који предходно прорекоше о Пресветој Дјеви, са свим Духама се приближи својој пречистој мајци. Видјевши св. Дјева долазак свога Сива, радосним гласом запјева своју обичну пјесму: „Велича Душа моја Господа и обрадова се Дух мој Богу спасу мојему: што погледа на понижење своје слушкиње“! Тада се подиже од одра и шћаше у сретање да се поклони Господу и сину своме. Али се тада Њој прељубазни син приближи, жељно је гледајући говораше јој: „Дођи, најмилија моја! Дођи голубице моја! Дођи најдражајшаја моја Маргарито! и униђи у кућу вјечнога живота“! А пречиста се поклони и рече: „Благословено је славно име Твоје, Господе Боже мој, који си изволио мене понизну твоју слушкињу изабрати на услугу твојој светости. Помени ме, славни Царе, у бескрајном царству Твоме, а Теби је познато, да Те љубим свим жаром срца мога и да испуњавам Твоје заповиједи; а сада тек прими мирно Дух мој и заклони ме од области тамне (ђавоље) да ме ни једини страх не устраши“! Господ је са умилним ријечима тјешаше, да се не боји сатанских сила, јер су оне под Њеним ногама, но нека слободно од земље на небо пријеђе.“ Пречиста му на то одго-

вори: „Готово је срце моје, Боже! Готово је срце моје, Боже!“ Те опет понови старе ријечи: „Људи мени сада по говору твоје!“ То рече и леже на свој одар, те гледаше у свијетло лице сина и Господа свога, весељаше се неописаном радости, а од слатке љубави према Њему (Христу) у највишем духовном весељу предаде своју пресвету Душу у руке сина свога, не имајући ни најмање тјелесне муке, већ као најслађим сном заспа.

Као што је без муке зачедила и Господа не осјећајући икаквих болова родила, тако и своју пречисту Душу без тјелеснога напора испусти. Тада настаде најмелодичније анђеоско пјевање и чујаше се понављање архангелова поздрава: „Радуј се благодати испуњена, Господ је с тобом, благословена си међу женама.“

Таквом најсвечанијом славом свијех небесних чинов би спроведена Душа Богомајчина, коју је Господ у својим рукама однио на небо. Тај чудни догађај праћаху очима св апостоли, а бијаше тако сјајан, као Господње Вознесење са горе Јелеонске. Од великога чуда стајаху св. апостоли укочени као ступови; са страхом се поклонише Господу, који славно Богомајчину Душу однесе на небо; са страхом и сузама обливени св. одар помакоше и видјеше лице св. Богородице, које се сјајаше као сунчана свјетлост. Од Њена св. тијела се чујаше мирис, који све земаљске мирисе надмашиваше, и кога човјечји језик није у стању исказати. Цјеливаху сви Њено пресвето тијело и са страхом га поштоваху, а у срцима својим имадијаху велику духовну радост. Додиром св. одра Богородичина болесни се исцјељавашу; слијепи добијаху вид, глуви слух; хроми здрави хођашу, а демони бјежаху, једном ријечи свака болест на први додир св. одра ишчезаваше. Тако се свијема догађаше, који поштоваху пречисто тијело св. Богородице. Св. Петар са св. Павлом и св. Јаковом, братом Божјим и другим св. апостолима, увеше св. одар на рамо, а св. Јован Богослов носаше пред св. одром свјетлости сијајућу рајску гранчицу. Остали апостоли иђаху с народом са зажеженим свијећама и тамјаном околу св. одра, пјевајући одређене пјесме. Св. Петар први почињаше, а за њиме сви остали и пјеваху псалом Давидов о изласку из Јегипта на свакоме стиху додаваху: Алилуја! Тако и остале одабране духовне пјесме пјеваху, а у томе их св. Дух руковођаше. Пречисто Богомајчино тијело би пренешено са тако величанственим спроводом од Сиона кроз град Јерусалим у Гетсиманиско село. Над св. одром појави се велик облак у облику вијенца, а необичном свјетлости освијетљен. У том се облаку зачу дивно и

мелодично авђеоско пјевање, које ваздух испуњаваше, а на земљи сав народ удивљаваше. Тај чудно појављени облак са авђеоским пјевањем иђаше над св. одром и тијелом Богомајчиним све до гроба. Спровод бијаше тако сјајан и величанствен и приличан Њеном достојанству, да човјек нема ријечи исказати Његову сјајност! Јерусалимски народ, а разумије се и много невјерних с особитом пажњом слушаху то дивно пјевање, али кад видјеше слави спровод пречистога тијела Богородичина, изађоше сви из својих домова изван града и гледајући дивљаху се величанственој слави, која се одаје тијелу мајке Исусове. Видећи то Јеврејски архијереји испунише се љутине и зависти, те послаше своје слуге са оружјем и копљима, да растјерају спровод, ученике повежу, а тијело св. Богородице сагоре огњем. На зло привикнути у највишој љутњи, а оружани као за рат потрчаше и брзо спровод стигоше, док на једанред облак, који ваздухом изнад спровода лебдијаше, окружи св. апостоле као бедем град и с њима скупа пође са прекрасним пјевањем као и прије, те их од тога облака не виђаху они, који им зло жељаху урадити. Св. авђели невидовно иђаху над пречистим тијелом и свима вјерним, а злонамјерне наказише слепоћом, те многи не видећи куда иду поломише главе о бедем града, а неки се хваташе рукама за бедем и мољаху за водиоце.

Случајно се ту деси неки старозавјетни свећеник, именом Афтоније и изиђе на пут, али тада они облак за више чудо диже се у висину, да се љепше виде св. апостоли и народ, који са запаљеним свијећама иђаху око одра св. Богородице. Када то Афтоније видје из зависти понови своју хулу на Господа говорећи: „То тијело, које је родило онога варалицу, те разори закон наших праотаца, видите, какву част има?“ Охрабрен срцем, а у великој љутини неуступно трчаше св. одру, кога шћаше с тијелом св. Богородице на земљу оборити. У највишој љутини ухвати се рукама за св. одар, али му их одмах невидовно авђел Божим мачем на пола пресјече и осташе висећи на одру, — а Афтоније паде вичући: „Ја сам најнесретнији!“ Познајући свој гријех и апостолима говораше: „Смилујте се на ме, слуге Христове!“ Св. апост. Петар викну носиоцима одра да стану, а Афтонију рече: „мало си добио шта си тражио!“ Нека знаш, да је Бог осветник, а Његова освета није мала.“ — Ми те исцјелити не можемо, ако то не изволи сами Господ Бог, на кога ви неправо устасте. Нико ти не може дати исцјелење, ако прво нећеш вјеровати у Бога свим срцем својим, а то вјеровање изразити усменим говором, да је Исус Христос

истинити Месија и син Божји. А Афтоније викну: „Вјерујем, да је Христос пророцима предходно проречени Спаситељ свијета. Ми смо први видјели Сина Божијега, али из зависти и зле намјере не хтједосмо исповиједати величанство Божије, него Му (Христу) невину смрт убиством спремисмо. А он својом Божијевом силом у трећи дан васкрсну и посрами све своје противнике. Ми хотијасмо сакрити Његово славно Васкрсеније — испунивши митом руке стражара, али нам ни то не поможе; јер се о томе већ свуда бијаше слава раширила.“

Исповиједајући Афтоније јавно свој гријех и кајући се искрено, велика радост обузе св. апостоле и све вјерне, а така радост бијаше и међу св. анђелима за грешника, који се искрено каје. Св. апост. Петар нареди Афтонију, да ранаве уде принесе на одру висећим рукама, и да их споји, а са тврдом вјером да спомене име св. Богородице. Афтоније тако уради и осјечене руке њему се опет спојише и постадоше здраве потпуно као и прије, само знак као црвен конач остаде обавит око лакта.

Тада Афтоније се поклони Христу Богу рођеном од Дјеве Марије, а Пречисту Дјеву многим похвалама обасу и на више часова разлагаше о Њој као и о самом Христу пророчка казивања. Његов говор са свједочанствима из св. Писма о св. Дјеви и Христу присутне врло зачуди. Чудно исцјељење Афтонијевих рука и мудрост његова говора служаше на славу Христу Богу и св. Богородици. И он се придружи св. Одрову и праћаше св. одар све до Гетсиманије. Тако и они који бијашу слијепи увиђаше свој гријех, те са водиоцима дођаше до одра св. Богородице и са тврдом вјером кајући хватаху се часнога одра и добиваху како тјелесни тако и душевни вид. Милостива бијаше свима оћа мајка св. Богородица, те као што је рођењем Спаситеља цијели свијет обрадовала, тако и о својој смрти не шће никога ожалостити, но и непријатеље своје ублажи својом благодати, као благога Цара блага мајка.

Св. апостоли стигаше у Гетсиманију, а кад поставише одар са светим тијелом поред гроба; оплакиваху свој сиротни остатак, који их је снашао ушљед смрти св. Богородице. Припадоше тијелу Пречисте, те га са сузама љубљаху одавајући Му пошљедње цјеловање.

Због велике жалости једва у вече тијело у гроб положише и камен велики навалише; али од гроба не одлажаху јер их придржаваше љубав према Божјој Мајци. Св. апостоли задржаше се у Гетсиманском селу три дана, пјевајући разне псаломе дневно и ноћи, а такође се за сва три дана и ноћи

чујаше у ваздуху мелодично анђеоско пјевање, на похвалу Богу и св. Богородици.

Божијом вољом би суђено св. апостолу Томи да не буде присутан при погребу пречистога тијела свете Дјеве Марије, но у трећи дан стиже у Гетсиманију и врло се ожалости и плакаше, што се не удостоји пошљедњег цјеловања и благо- слова св. Богомајке, као што се удостојише остали св. апостоли. Много плакаше што се не удостоји видјети и дјејства Божијих чудеса при спроводу св. тијела Богомајчина, за тим горко пла- каше. Св. апостоли га сажалеваху и савјетоваше се, да отворе гроб, да види тијело св. Богородице, да му се поклови и да га цјелива, да би га то ублажило и утјшило. Отворајући гроб препадоше се када видјеше празан гроб без тијела св. Бого- мајке, само лежаше св. „Плаштаница“, а од Ње велики мирис излазаше; св. апостоли од чуда стајаху укочени не могавши се сјетити шта се догодило. Тада са сузама љубљаху часну „Пла- штаницу“ што је у гробу остала и мољаху се Господу, да им открије тајну о пресветом тијелу Богомајчину! У вечер сједоше да се мало јелом и пићем окријене. А обичај апостолске трпезе био је овакви: Међу собом остављаху начелно мјесто празно у трпези, а на њ полагаху комадић хљеба у славу и част Хри- стову. Онда од трпезе устајаху читајући благодарне молитве, а комадић хљеба остављен у име Христово подизаху у вис славећи име св. Тројице; а завршаваху молитвом: „Господе Исусе Христе помози нама!“ и јеђаху тај хљеб као Богом бла- гословен. Тако рађаху св. апостоли не само када су скупа, него и поједан на само ма гдје се налазио. Сакупљени у Гетсиман- ском врту св. апостоли скупа јеђаху и ни о чем другом не мишљаху и не говораху осим о томе, како не нађоше тијело Богоматерино у гробу. Када послије вечере устадоше и кома- дић хљеба остављен у част Христову, по обичају подигоше у вис славећи св. Тројицу, у тај тренутак чуше у ваздуху гла- сове анђеоскога пјевања. Св. апостоли одмах у ваздух погле- даше и видјеше Пресвету Дјеву Мајку Божију гдје стајаше са мноштвом анђела у ваздуху, а сјајаше се у неописаној слави и свјетлости и апостолима рече: „Радујте се, јер сам сваки дан с нама!“ Они се радости испунише и мјесто Господе Исусе Христе рекоше: „Пресвета Богородице помози нама!“ Од тога часа се увјерише св. апостоли (а о томе и цркву увјерише), да је Божија мајка посредовањем Сина и Бога свога у трећи дан васкрснула. Св. се апостоли опет гробу вратише и узеше осталу у гробу св. „Плаштаницу“, за своју утјеху и за свје-

дочанство Богомајчина васкрсења из гроба. Свету „Плаштану“ оставише у скинију живота са другим светим стварима, да се чува за успомену, јер је у Њој родила саздатеља свијета. Законодавци јеврејски и не мишљаху, да ће се испунити дани закон од Христа, да синови поштују своје родитеље, као што је Он (Христос) поштовао Пречисту своју Мајку као и себе. Као што је Он сам у трећи дан васкрснуо с тијелом и вазнио се на небо, тако и Пречисту своју Мајку у трећи дан славно васкрсну и прими је к себи на небо. А о томе је праведни цар и пророк Давид прорекао: „Васкрсни Господи у мирноћи Твојој, Ти си у оквиру светиње Твоје!“ И испунише се пророкове ријечи о васкрсењу Господњем и Мајке Његове. Као што је Христов гроб био исјечен у камену, тако је и Богомајчин, а то се још данас може видјети. Божијом вољом било је суђено св. апостоли Томи, да се не деси при смрти св. Богородице, те да се Њега ради отвори гроб и да се увјери црква о васкрсењу св. Дјеве, као што се прије увјерила о васкрсењу Христовом, ушљед Томина невјеровања. Тако се догодило Успјеније Пречисте и Преблагословене Владичице наше Богородице, погреб пречистог тијела Њена и славно вазнесење с тијелом од гроба на небо. Свети апостоли последије свршетка славног погребља и чудних Божијих појава при спроводу бише облаком опет однешени сваки на своју страну, у којој је проповиједао Христову науку.

Каква је била св. Богородица за вријеме земаљскога живота? св. Амвросије је описао овако: „св. Дјева је била не тијелом, него душом и срцем смирена; говора мудра, али тиха; у свакодневном послу трудољубива и врло устрајна; бесједи тако мудро као да с Богом, а не с човјеком говори. Никога не презираше већ свакоме добро жељаше и најсиромашнијега се не гнушаваше, нити се коме посмијаваше, него свакога благо гледаше; никакве се ријечи не чујаше из Њених уста, која не би била проникнута благодати и мудрости.“ Физиономија Њена по ријечима св. Амвросија бијаше достигла душевно савршенство.

Какав је био узраст и тјелесно развиће св. Богородице? св. Епифаније и Никифор пишу овако: „Пречиста је у сваком погледу била часна и постојана; врло је мало говорила, а говор јој бијаше хвале достојан; узраста мјернога; владања примјерна; без смијеха и икакве срдистине са сваким говораше; лица у облику зрна пшеничнога, а косе власате и жућкасте; рука обичних са подуљим прстима. На пошљетку се може рећи, да Пречиста никаквих накита није на се употребља-

вала, но се сасвим просто носила (у роби); притворности и непристојних тјелесних покрета није имала, него се у свему смирено владала; хаљине, које носаше, бијаху просте природнога изгледа, као што то и данас показује вео (убрус) Њене св. главе (разумије се они у оригиналу, кога иконо-писци не изначише.) У кратко рећи, у свима Њеним дјелима се виђаше Божанствена благодат. и до краја су је описали св. Епифоније и Никифор, у њеном животу и тјелесном изгледу, као што је напријед изложено, (а разумије се за вријеме Њена земаљског живота.) Сада је пак с десне стране Престола Божијега, а каква је, то могу исказати само анђелска и арханђелска уста, духови и праведничке душе, које око Ње стоје на услузи.

Као што се задовољавају гледањем лица Божијега и св. Богородице, ти само сада могу о Њој по Њеном достојанству говорити! — Ми, славимо Оца и Сина и св. Духа, јединосушнога и триличнога Бога, славимо по Богу и Пречисту Дјеву Марију и клањамо јој се најсрдачније. — Амин.

Колико је година живјела св. Богородица на земљи? (по разним писцима.) Писац привених дјела св. Евсевије пише овако: „Пречиста Дјева је родила Господа у петнаестој години живота, а преставила се у 48-мој од рођења Христова. Међутим је живјела у кући св. Јована богослова 15. година. Св. Евсевије тврди, да се Пречиста преставила у 63. години.“

Св. Никифор Калист, у свој књизи у 3-ћој глави вели: „Пресвета Дјева је од 3. године донешена у Јерусалим и тамо је становала „въ святая святых“ једанаест година. Тада је из свештеничких рука Њену заручнику Јосифу предана. Послије 4-ри мјесеца примила је благу вијест од Арханђела Гаврила о рођењу Спаситељевом; Господа је родила у 15-тој години 25-тог децембра; са Господом је живјела 33. године; а по страдању Христову пребивала је у кући Јована богослова 11. година.“ По мишљењу Никифорову Пречиста се преставила у 59-тој години. Св. Иполит пише: „Пречиста је родила Господа у 15-тој години свога живота, с Христом је живјела 33-ри године, а послје страдања Христова становала у кући св. Јована богослова 9-вет година.“ Св. Иполит тврди: Да се Пречиста преставила у 57-мој години свога живота на земљи. Св. Епифаније и Георгије Кедрин у својој историји сагласно пишу, да је Пречиста Дјева на земљи живјела 72. године, а да од тога само фали двадест и три дана. По Епифанијеву и Кедрову писању Пречиста се преставила при крају Клавдијева, а у по-

четку Неронова царства 57-ме године. Св. Мелитон, Епископ сардиски пише: „Пречиста Дјева се преставила у 55-тој години послје Христова рођења, а живјела је свега 59. година.“

У Манастиру Добрићеву,
на св. мајку Ангелину српску деспотицу 1899 год.

ИЗ ОБЛАСТИ МЕТОДИКЕ.

Пише учитељ.

(Наставак.)

Б. НАСТАВА ИЗ ЈЕЗИКА.

(Српски језик.)

Једно највеће добро, што је Бог дао човјеку, јест, без сумње, језик. Њему се има једино захвалити за све тековине људскога ума. Да није њега, човјек би зацијело изгледао и био у ствари једно најбједније и најжалосније створење на овој грешној земљи! Језик је саобраћајно средство између прошлости и садашњости. Помоћу њега људи се међу собом споразумијевају, а по језику се браћа познају. Он је још од предсудног значаја у одређивању народности, гдје би се имало репавати (као што је то случај у Маћедонији са Србима и Бугарима. Пошљедњи су то врло добро појмили, па се старају да све пјесме, приче итд. Маћедонске побугаре, па их те онда штампају и износе пред свијет као доказ, да у Маћедонији живе само Бугари и да тамо нема српског живља. То Бугари раде и с пјесмама о Краљевићу Марку, па су у стању и такову дрскост пред свијетом показати: да је Краљевић Марко Бугарин!!!—). Кад је то тако, онда је сасвим праведно да и човјек њему поклони особиту нажњу при изучавању, тим прије, што се њим буди национална свијест код младежи и љубав према свему овоме што је наше — српско. — Код нас у основној школи сматра се као најважнији предмет и даје му се мјесто одмах пошље религије. Дужност је основне школе да што боље спреми ученике из овог предмета и из тога разлога, што успјех у осталим предметима зависи од њега. У почетку школовања он је као циљ наставе, а доцније постаје средство за прибављање знања. —

Градиво из језика може се подијелити на извјесне партије:
 1. *очигледна настава*; 2. *читање*: — а.) на ступњу буквара, б.)
 на ступњу читанке; 3. *писмени састави* и 4. *правопис*.

1. Очигледна настава.

За њу се може рећи да је тековина најновијег доба. Она се настанила као сталан предмет у основној школи тек од А. Коменског (1592—1671.). Потребна очигледне наставе наглашавана је од појединих педагога још прије, али је све то остало само као покушај и ништа више. Него и за вријеме Коменског очигледно настава уведена је била само у школе, докле је он допирао, и трајала у њима док је живио он.

Доласком Жан-Жак Русо-а и његовом отвореном борбом противу дотадашњег начина учења (многознанства) скренута је пажња педагошког свијета на ову новину. Али очигледна настава добила је понова живот тек кад су филантрописти прихватили Русовљеву идеју и пошље тога унијели у праксу његове принципе. — Али очигледна настава добила је највећег поборника доцније и на овом лицу Песталоција црижаннина (1746—1827). Песталоције је био педагог, који се је врло мало бавио читањем туђих радова и све, што је истакао, сматра се као његова својина. Он је тражио да очигледна настава буде основ свему сазнавању. Године 1801. издао је књигу под насловом: „Како Гертруда учи своју дјецу.“ У њој је изложио правила за почетно обучавање. Његов рад учинио је, те је ова настава усвојена у основној школи. Пошљедовачи његови још више су се старали да она узме мјесто у основној школи као сталан предмет, и тај њихов рад био је успјешан.

Различна су мишљења о овој настави. Неки држе да треба ова настава да буде засебна, а други опет траже да буде уза сваки наставни предмет. И данас постоје таква мишљења о очигледној настави, али је у опште признато као закон: „Предаји очигледно“ и „учи очигледно.“ Ово значи да очигледности може бити у сваком предмету и треба да буде уза сваки предмет. — Хербарт је тражио да очигледна настава буде засебна, само јој је промијенио име, назвавши је: „Настава из посматрања домовине.“

ВАЖНОСТ ОЧИГЛЕДНЕ НАСТАВЕ.

Под именом „очигледно“ не ваља разумјети само оно, што се може посматрати чулом вида, откуда је и дошао назив ове

наставе, него и све остало што се може ма којим чулом посматрати. Очигледности може бити, дакле, у свима предметима, јер све што се предаје дјечи треба да се разумије, схвати, а то је помоћу чула, дакле, мора се предавати *очигледно*. Очигледност има двије стране: *спољашњу* и *унутрашњу*. Кад се пред дјецу изнесу истински предмети, па се непосредно сматрају, онда је то спољашња страна очигледности; кад се пак нема истинских предмета, него се ново знање спаја са старијим знањем, путем подсјећања, онда је то унутрашња очигледност, јер се врши помоћу уображења. Очигледности има у говору, кад се живо описује, у сликама, кад се уметне по нека прича, да би се нека ствар што јасније представила и кад се непознати догађај упоређује са познатим догађајем итд.

Велика је важност очигледне наставе; јер само је оно од важности, што се научи очигледно, посматрањем природних предмета и појава; а што се год учи на памет механички, то је привремено и одмах се заборави, јер је научено без разумевања. Такво учење није учење, него право мучење, а учионица је мучионица. Код таквих ученика нема љубави ни према школи ни према науци и они ће у томе гледати један велики терет, кога се ваља ослободити што прије.

Ова се настава јавља као посредник између куће и школе. Дијете је код своје куће видјело многе ствари и стекло неко знање о тим предметима, па сад ваља да то знање уреди, расвијетли, систематизира. Очигледна настава треба да изврши ове задатке:

1. да образује вушевне радње; 2. да реално образује ученике; 3. да извјежба чула; 4. да извјежба ученике у говору, и 5. да образује ученике у моралности и религиозности. Очигледна настава треба да траје за 1—2 године, а пошље долази *настава из домова*.

Грађа за очигледну наставу.

При избору грађе за ову наставу ваља пазити: 1. да се везује за оно што је дјечи познато; 2. треба почети од мјеста становања дјетињег, па онда пријећи на животињски, а за тим на биљни свијет и најзад на природне појаве; 3. ваља износити природне предмете; ако њих нема, онда моделе и у крајњем случају слике, ако ни модела нема; 4. ваља грађу удешавати према времену, т. ј. не ваља љети говорити о радњама које се врше у прољеће, нпр.: орање, копање, сијање итд.

или о ономе што се дешава у зиму, нпр.; о падању снијега, или у прољеће говорити о ономе, што се дешава у јесен и т. д.

Облик наставе.

При овој настави облик је *мјешовит*. Он се састоји из показивања, затим из питања и одговора. Он се може назвати *очигледни* наставни облик, јер је све ту: показивање, саопштавање, питање и одговор.

При предавању, као што смо још раније споменули, треба пазити на дјечије моћи и удепавати наставу према њима. Осим тога, што треба настава да буде *одмјерена*, учитељу је дужност да пази на избор ријечи и ток говора, т. ј., не ваља да употребљава туђе ријечи, или научне, које дјеца не разумију. Ако се баш мора употребити нека ријеч, за дјецу неразумљива, онда ваља ту ријеч прије предавања, у припреми, да објасни дјеци, како се ве би послје прекидало предавање. Тон говора треба да је обичан, али да није млитав, но одушевљен, пун жара, како би и код дјеце пробудио интересовање према науци и свему ономе што је племенито и узвишено. Уз то учитељу је неопходно потребно да позна индивидуалне особине својих ученика, да уђе, тако рећи, у њихов дух, да позна њихову нарав, па према томе да удепава наставу и своје поступање према дјецом, ако жели да има успјеха и да задобије дјечију љубав. Ако буде он само долазио у школу по дужности, што мора, па се ни мало старао о реченом, те само односио се према дјецом као старјешина, а не као отац и учитељ, с благошћу и умиљатомшћу, он ће вјечито да хуче и да се тужи на судбину. Ако се не буде старао да задобије њихову љубав и повјерење, дјеца ће омрзнути на учитеља и школу и сваком згодном приликом гледаће да изостану од школе, а нама је врло добро познато какве грдне штете наносе изостанци општем успјеху. У таком случају учитељ се мучи и хуче и не зна шта ће да ради. Отпочне полицијским мјерама, али већ дјеца и то оуглају, или се туже својим очевима на сурово понашање учитељево, а ови послје власти и одмах ето ти неспоразума између учитеља и народа и читавих комедија! Има и таквих ђачких родитеља, који једва дочекају такво шго-год, да би ослободили своје дијете од школе, па онда подговарају своје дијете да се жали како га учитељ туче и како неће због тога у школу да иде. Сад учитељ, ако ће че да прими такво дијете у школу, треба да се обвеже пред

њима, да га неће дирати, а то је велико понижење за њега, а и да није, онда престаје говор о реду и поретку у школи, и она изгледа не као просвјетни дом, него као нека најгора крчма, гдје се скупљају најпоқвареније особе. Слично овоме може се десити и онда, кад народ зна да је учитељу забрањено употријебити „прут,“ па само ако се дијете потужи да га је учитељ мало ударио „прутом,“ одмах трче и апелују на закон! Још гори привор настаје кад то и дјеца сазнаду, па што-но веле код нас „уфурсате“ учитељу, постану самовољна, а у школи завлада права анархија!! Из тих разлога, та законска тачка требала би да отпадне; а ево још зашто: Савјесан учитељ неће себи допустити, ни у ком случају, да се служи тољагом у школи, а несавјестан учитељ, поред свих законских наређења и забрана, опет ће их употребљавати. Има случајева, кад и најбољи учитељ мора према неком скров поқвареном деришту да употријеби и прут, крајње средство у одржању дисциплине у школи. Не може се на пошљетку ни претпостављати да ће учитељ, као васпитан и интеллигентан човјек, бити толико нечовјечан, суров и неотесан да се служи тољагом противу дјетињих обичних несташлука, а још више противу незнања лекција. Ако учитељ гледа да прилагоди свој дух дјетињем, своје осјећаје њиховом, ако употребљава строге али благе опомене, ако искрено воли дјецу и то им показује, неће имати потребе да се служи и недопуштеним средствима.

Дијете је истина мало, али треба знати, да је оно велики психолог и одмах распозна шта је истинско, а шта извјештачево, ко га искрено воли, а ко опет презире. Његово је око бистро, а срце веома осјетљиво. Ако се његовог срца дотакну благе учитељеве ријечи и савјети, милошта, похвала за добро, опомена за иступе, ако оно не буде долазило у школу са страхом од његових казни, но ако се буде односило с љубављу према учитељу, онда ће такво дијете бити стално задобивено за школу и нико неће бити у стању да га одврати од школе, па ни отац ни мати! — Могла би се читава расправа написати о томе, како ће учитељ задобити љубав својих ученика према себи, школи и науци, чему овдје нема мјеста, па и све друго да је ту. Једном ријечи можемо рећи да учитељ треба да је врло штедљив и у самим опоменама, а камо ли у казнама, које могу имати, кад се чешће употребљавају, најопасније пошљедице, ако жели стећи ауторитет и љубав код ученика и постићи успех. Не треба да виче, псује, грди, издијева имена, да задаје лекције с пријетњом и т. д., но с очинском благошћу, па

ће школа личити на школу, васпитни завод, а сам учитељ неће имати никаквих тешкоћа, бољоглаве, тужбе с народом, интервенција и комедија, ушљед чега изгуби углед и човјечији а не учитељски!

Нацрт лекције.

Нацрт лекције из ове наставе може бити о каквој животињи или биљци. Тако, може, на прилику, учитељ рећи, кад изиђе пред ученике да им предаје: Данас ћемо учити о *мачки*! — Прво ће запитати: Ко има мачку код своје куће? — Одговор ће бити: имам ја, имам ја и т. д. За тим ће питати: Какве дијелове има мачка? — Главу, ноге, реп, очи, уши и т. д. — Какве боје има мачака? — Црних, шарених, зелених и т. д. — Каква је корист од мачке? — Каква је штета од ње? Послије тога учитељ треба да допуни празнине и да доведе у систему све што се о њој говорило. Овим је извршена *припрема*.

Сад ће доћи *посматрање*. Учитељ ће изнијети модел, или ако њега нема, слику, па онда питати: Је ли ово истинска мачка? — Није. Е, ово је направљена мачка од тога и тога. Одавде отпочиње право предавање. Ну, и овдје треба да учитељ питањима покреће ученике да изнађу оно што могу, а што нијесу кадра, онда допуни и исправи, ако је што погрешно. Настава треба да прође кроз *Винкелов* / *Ступњева*, али ради лакшег успјеха, она се може још подијелити на одсијеке, који ће се понављати; сваки кад се сврши, да се тражи од ученика да га понове, Кад се држи предавање о каквој животињи, онда се може у првом одсијеку говорити о томе: како живи и гдје живи та животиња и како се плоди, па послије то поновити с ученицима. Даље, у другом одсијеку о томе: какву корист имамо од те животиње, а у трећем одсијеку могло би се говорити о поређењу те с другом животињом и т. д.

2. Читање.

Читање је неопходно за сваку наставу, јер се помоћу њега прибавља остало знање. Због те важности оно је из најстаријих времена уведено у *наставни план*, а може се рећи да је оно једино и изучавано у старој школи. Ко је знао добро читати и писати, сматрало се је, да је довољно научен. За таквог је народ говорио да има „двоје очя.“ Уз ово учило се је нешто црквеног знања, које се готово искључиво састојало

из правила и животописа појединих светаца*) Док се је у старој школи његовало врло слабо остало знање, дотле се је данас ударило у другу крајњост, како нам се чини, а то је: данас су ученици преоптерећени у основној школи, тако да се неки предмети скоро опширније не уче ни у I раз. гимназије, н. пр. зоологија. То чини, те се не може постићи успјех у овом предмету, какав би требао да се постигне. Оправдано је, што се у народу чује, како им дјеца ништа не науче у основној школи, јер у народу ако не зна написати писмо, обичне међусобне ствари, и не зна израчунати што је сељаку потребно, онда тај не зна ништа, јер он не зна шта је физика, ботаника, зоологија, граматична правила, хемија и т. д. Мора се признати, да је старија основна школа давала писменије ученике, но данашња. Узрок је томе, што се читање и писане, као и рачун, особито изучавало, затим што се је све учило из књига и што нијесу ученици малољетни ступали у основну школу, као сада што се чини, па нијесу ни заборављали оно, што су научили. То су узроци, како се нама чини. Данас је очигледна настава заузела више мјеста у основној школи и што се не научи без књиге, готово и не важи. Та тежња канда ће сасвим избацити уџбенике из основ. школе. Дакле, кад се ученици ограниче. једино на читанку, онда је појмљиво да ће умјети врло слабо читати, а с тим врло ће слабо владати језиком. Тај недостатак могао би се попуњити одабраном лектиром, која би требало да се састоји из дјечјих листова и књижица, за тим да се обрати пажња на пословице и загонетке и приче. Још потребно је да се избади све што није потребно, т. ј. основна школа треба да спреми ученике за живот да их снабдије практичним знањем, а да их не оптерећује оним, што ће она одмах по изласку из школе заборавити.

Читање се дијели на два дијела: а) читање на ступњу Буквара и б) на ступњу Читанке. Буквар се учи у I раз. до пола године, а пошље долази читанка, и она се протеже кроз све разреде.

I. Буквар.

Како пак дјеца долазе од куће непосредно у школу, те има између та два живота средине, поступности, нешто треће, то је потребно да се дјеца спреме за ту наставу, т. ј. учење

*) Ово су манастирске школе, пошто најприје и није и није било народних основних школа.

читања на ступњу Буквара. Та се спрема чини „уводним вјежбањима“ — припремом, и њом има да се постигне усмено читање, па пошто се оно сврши, даје се дјеци Буквар у руке. Припрема обухвата осим партије о гласовима још и реченицу, ријеч и слог. Сврха је пак њена да да појам о гласовима као елементима говора, како је наш језик састављен из неколико гласова, затим да се савладају фонетичке тегобе. Партија о гласовима јесте између најтежих партија у свој настави. Ако се она изведе како ваља, онда је ударен сталан темељ писмености. Данас се тражи: да почетник зна читати прије но што позна писме, знак.“ То је усмено читање. — Разне су методе употребљавале при давању ове наставе. У најстарија времена читање се учило *срицањем*, без очигледности и саморадње, али рђаве стране његове још је увидио Коменски, а Валентин је јавно ишао противу те методе.

Данашње учитељство има на расположењу неколика дјела од појединих писаца, којима се може служити при извођењу ове партије; али у свима тим упуштвима излаже се да треба анализа да претходи *синтези*. Дакле, извођење ове партије врши се помоћу *аналитичко-синтетичког* метода, који је признат као најбољи у цијелом педагошком свијету. За творца његова сматра се Жакото, француски педагог. Он је полазио од цјелине, т. ј. од реченице, а његови пошљедоначи усавршили су тај метод, тако на пр. Кремер је *од једне* ријечи, као што се и данас ради, па је у њој тражио глас, о ком је требало предавати. Ну, као да се сад осјетио покрет да се и тај најпризнатији *аналитичко-синтетички* метод замијени и то синтетичко-аналитичким методом. И збиља тај ће метод бити много лакши и више ће имати у њему и поступности, природности и саморадње. Писац чланка: *Како се изводи данас, а како би требало изводити партију о гласовима у уводним вјежбањима за читање или основа за Нови Буквар,*“ довољно је објаснио и бацио свјетлости на то питање, како нам се чини. Он је ту своју расправу оштампао у „Учитељу,“ свесци за март, април, мај и јун. Ми ћемо се држати тога начела, да је синтеза лакша и природнија, а то ће се најбоље доказати практиком.

По најновијем методу синтетичко-аналитичком води се разговор с дјецом о гласовима, подражавањем човјечијим гласовима, па пошто дјеца стаску довољно знања о томе: шта је глас, онда им се даје у руке Буквар и сад у њему се налазе знаци, писмена, и то се опет сад понавља. Ту долази метода читања и писања заједно. У средњем вијеку учило се је одвојено читање,

од писања и биле су извјесне школе само за писање. Коменски је захтијевао да се учи у вези читање с писањем и назрио је најновију методу зглашавања, која је тек доцније добила живот од Аринша, Либица и др. Кад се сврши с писменима рукописним, онда се изучавају штампана, која се могу за врло кратко вријеме свршити.

Обрада буквара.

Код наставе читања потребно је да учитељ има довољно стрпљивости и јаке истрајности, а уз ово ваља да се још савјесно припрема.

Обраду Буквара треба да удешава за цијелу масу, за све ученике, а не за поједине групе. При том служиће се при показивању и питањима, па оно што не би знала, он ће им објаснити. Даље, треба да је тако удеси, како ће покретати дјецу на саморадњу и да има што више очигледности у свима дијеловима.

Писање треба да је лијепо, правилно и разговријетно. У почетку писање треба да буде на двјема линијама. При читању тражи се чист и јасан изговор, да се сваки глас чује, како би и дјеца послије могла правилно научити. Срицање се не смије допустити, а може да буде *отегнуто* као кад неко хоће да нагласи сваки глас. Даље, тражи се од дјеце да науче *течно* читати, а за ово је потребно претходно да науче *тачно* читати. За све обо потребно је да им учитељ најприје прочита, па тек она. Може се тада допустити у извјесним прилимама да прочитају по нешто и у *хору*. Да би се у читању постигла и *разумљивост*, потребно је, да се дјеца упуте на *интерауницију*, јер дијете може врло погрешно одвајати ријечи и реченице, тако, да нема никаква смисла. С тога је потребно да им се објасни *зашто је тачка, заграда* и т. д. Осим овога ваља обратити дјечју пажњу на *акценти*, нагласак, јер и он знатно помаже *разумљивост*. Ако дјеца рђаво нагласе неку ријеч, ваља их запитати: да ли им тако говоре укућани, и тражити пошље да се сама исправе. Ако се пак негдје рђаво, погрешно, наглашују ријечи, онда им ваља показати да је правилније тако нагласити, као што је у књижевном језику, него што су они нагласили, или што им укућани наглашују. Јако се треба чувати *исмијавања*. Још треба тражити да читају како обично говоре, дакле, да нема *пјевања* и *отезања*. Објашњавање треба да се врши са најмање ријечи. Напријед је споменуто како

треба да сједе ученици и како да држе књигу, као и то, да је нужна за сваку наставу добра дисциплина, а она се условљава интересантном наставом.

Кратак нацрт.

У Буквару поред сваког писмена има по нека сличица, а испод ње име, на пр. око, вијенац, буре и т. д.

Овдје ћемо узети једно предавање по аналитичко-синтетичком методу, а једно по синтетичко-аналитичком, ради упоређења, да видимо шта је боље, који је метод претежнији, бољи.

По методу аналитичко-синтетичком, ако ћемо на пр. да држимо предавање о слову *в*, изнијећемо пред дјецу сличицу и питаћемо их: Шта је ово? — Дјеца ће, без сумње, одговорити: *вијенац*. У таквом случају ваља им рећи: метните га на главу! — Е, онда шта је, ако није вијенац? — Можда ће рећи: То је слика његова. Ако не знадну, ваља им казати да је то слика и показати им разлику између истинских предмета и слика. — Сад ћу ја: Шта је то, кад кажем вијенац? — То је једна ријеч. Претпостављамо да она унапријед знају шта је *ријеч* и *слог*. — Колико смо пута отворили уста, кад смо изговорили: *вијенац*? Или: *Колико има слогова ријеч вијенац*? — три. — За овим ваља *питати* *једнога*: који си глас чуо у почетку, кад сам изговорио *вијенац*? — Чуо сам глас *в*. Кад се добије тај одговор, ваља их *упутити* да *траже* у другим ријечима тај глас и то у почетку, па онда на крају и у средини ријечи. Ако нијесу сама нашла довољно примјера, ваља им показати још, па онда *пријећи* на писање. — Пазите добро, како ћу ја тај глас, што сте налазили до сада, да *напишем* на табли! Пошто га напише, питаће их: Имате ли то слово у Буквару? — Она ће онда извадити Буквар и наћи га. За тим ћемо питати: Шта сам радио при писању овога слова? Ко зна? — Један ће устати и рећи: ви сте најприје повлачили косу танку *на више*, а затим: *усправну* *дебелу* *озго* *на* *ниже*. Послије тога? — Послије тога *танку* *савијену*. — За овим ваља *тражити* од њих: да *напишу* *одјелито* *те* *црте* и да се по тим цртама *вјецбају*, *вукући* *писаљком* или *палицом* по њима. Ово ваља доцније *извршити* и у *ваздуху*. Учитељ ће *лијевом* *руком* *написати* *слово* у *ваздуху*, а она ће то учинити *десном*, као што смо то раније споменули при настави из религије. Кад се и то изврши, ваља *тражити* да она *пишу* то слово *једно* по *једно*, а за тим *сва* *скупа*, и то ће се *вршити* по *команди*. Кад буду *написала*, *узеће* да *прегледа*, и што не ваља да *исправи*.

Понављање се чини све дотле, док дјеца науче да пишу. — Да би поштедио честољубље којег од ученика, што треба да се његује код све дјеце, ваља да каже: Један је написао тако и тако, а не ваља, него треба овако; и онда ће написати на табли да виде сви ученици. Онај, што је рђаво написао, стараће се да исправи, у чему је погријешио, а да га остали не виде.

По овоме доћи ће поређење. Узећемо оно писме што предајемо и поредићемо га са словом раније предаваним. Кад се и то сврши, онда ћемо задавати ученицима да праве комбинације од тога слова и других већ прије изучених. Затим ваља им опет задати: да траже ријечи, у којима ће бити слово в у почетку, на крају и у средини и назад диктовати им те ријечи да их запишу. Тиме је свршена *примјена*, а и *предавање*. — Ваља нам овдје напоменути да је овако код одјелитог, простог облика, а код мјешовитог уче се велика и мала, и то: писмена и штампана. Нама се чини да је боље учити писмена велика и мала, а штампана оставити за доцније. Овим истим редом уче се и штампана као и рукописна: 1. доћи ће посматрање; 2. растварање и састављање саставних дијелова; 3. поређење с рукописом; 4. вједбање, и 5. *Читање*. —

По синтетичко-аналитичком методу предавање из ове партије извело би се од прилике овако по Ј. Петровићу:

Ако ћемо да држимо предавање о слову с, које се као најпростије и најлакше узима за полазну тачку при изучавању гласова, онда ћемо поћи од круга дјечјег знања и развојним питањима доћи ћемо до циља: да дјеца сама сазнаду *шта је елас*. На пр.:

„Ко је видио пса? — Ја, ја, одговориће се. Имате ли га сви код своје куће? — Зашто ће нам они? — Да нам чувају кућу и стоку? — Шта ви чините, кад туђе свинче дође у ваше двориште? — Ми трчимо те га одјуримо!... А ако имате пса? — Онда натуткамо њега!... Ко зна како се тутка псето? — Кажа ти! Ти! и т. д. Наћи ће се бар један, који ће рећи: ссс!... Знате ли сви како се тутка? — ССС ... чуће се. Сад ће тражити од једнога, па ће онда питати: Ко умије краће, да не отеже много?.. Још краће!... Још!... Још!... док се не дође до једнога: с. — Дете сад сви тако кратко!.....

Ко зна шта је то, кад рекнемо: с? — Наћи ће се неко, ко ће рећи: глас. Ако не буде, онда треба питати: Да није ријеч?... Зашто није? Да није реченица?... Зашто није? — Ако ни тад нико не погоди, онда их ваља упитати и обратити им пажњу на први звук, који буде допр'о до њих. Ако се деси

„мртва тишина,“ треба се користити ударом звонцета. или ма чим, па онда повести разговор, и ако се кратко не дође до циља, но почну дјеца околишно одговарати, онда им ваља рећи да је то, што чују — глас. — Било да се пријеким, било око- лишним путем дође до свијета: да је с — глас, онда треба наставити овако: — Реците сви: То је глас!... Ти сам!... Дакле, с није ни реченица ни ријеч, но глас. Шта смо онда научили? — Који смо глас научили? — Ти! Реците га сви још једном, али отегнуто!... Кратко!... Шта је то, што сте рекли? — Кад се чује? Који се глас чује кад се тутка псето? — Реците сви, да не заборавимо! — Добро, ми сад научисмо један глас, и то: глас с. — Павите, сад ћемо учити други глас!“ И као што је овај научио с дјецом, тако ће други, који долази на ред, нпр. о, и послужиће се начином, који му је најлакши. Према околини, мјесту, може узети примјер гдје се тај глас најљепше чује, а може подражавати некој животињи, која издаје тај глас. Кад сврши још један глас, онда ће приступити комбинацијама од њега и оног првог, па ће то чинити до краја, док буде изу- чавао гласове, док се не постигне усмено читање. По Ј. Петро- вићу доста је да се изучи на овај начин *тринаест* гласова, а у крајњем случају и *десет-дванаест*, па онда да се дјеци да *Буквар*, и да се приступи писању и читању. —

2. ЧИТАНКА

Кад се сврши Буквар, онда долази Читанка, а то је други семестар године. Прије сто година није било Читанке, него мјесто ње је служио Буквар, који је био проширен неким члан- цима религијске садржине. Ну, код нас мјесто Читанке упо- требљавани су Часловац, Псалтир и Катихизис све до *шесдесе- тих година*. Према овоме ђаци су се дијелили на часловце, псал- тирце и т. д., а не по разредима. Прва Читанка написана је у другој половини *осамнаестог* вијека (1776. г.). Садржина првих читанака састајала се из моралних чланака, а почетком овог вијека читанке су пуњене чланцама разне садржине тако, да су давале знање о познавању природе, о познавању свијета, о чувању здравља, о календару, државним законима; ватим у читанку су уношена још разна писма трговачка и занатлијска. — Доцније је дошла нова струја, која је сасвим други правац дала читанци. Читанка је добила више формални правац. Она је удешавана за учење језика, да да ученицима што више знања из језика: да се могу правилно изражавати, да знају граматичка правила, једном ријечи да постигну *лакоћу* у језику.

Осим тога пази се да читанка може давати и реално знање, да има чланака моралне садржине, дакле, да морално образује ученике, даље, да има чланака патриотичних, дакле, да национално образује ученике. Кратко речено: тражи се од читавке да свестрано образује ученике. Да би постигла то, њој у доцније вријеме долази у помоћ дјечија одабрања *лектира*.

Циљ је ове наставе управо овај: 1. да се постигне разумљивост и лакоћа у говору; 2. правопис и граматичка правила; 3. реално знање; 4. интелектуално и естетичко образовање; 5. морално и национално образовање. Према томе треба да се постигне правилно, сигурно и тачно читање, затим разумљиво и естетично читање.

Грађа за читанку.

Да би се постигао циљ читанком, грађа се мора изабрати: 1. треба пазити на облик, садржину и размјештај; 2. ваља пазити да буде грађа у вези с правилима граматичким; 3. треба да има чланака из природних наука; 4. да има описа мјеста, животописа и приповиједака; 5. чланака, у којима ће имати свијетлих карактера, и да се упознаду дјеца са својим народом и његовим великанима. Даље, грађа треба да одговори времену — празницима превеним и политичким и да иде наизмјенично, т.ј., послје прозе да дођу стихови, а да не иде једно непрекидно.

Обрада градива.

При обрађивању градива ваља пазити на психолошке законе: — ступањ посматрања (припрема и предавање), ступањ мишљења (асоцијација и апстракција, укупно схватање) и ступањ примјене. — Свако објашњавање, које би имало да дође у предавању, треба да се стави у припрему. Припрема је спајање новог градива са старим и њезин је задатак да претресе те старе представе и појмове и да их доведе у везу с новим. Све што ученик може знати, или је учио у претходним лекцијама, треба да се обнови, чиме се спреми погодно земљиште за примање новог знања. Ако би било код ученика нешто лабаво, треба да се утврди; а ако било што погрешно, треба да се исправи, али се треба чувати од споредности, удаљавања од предмета. Њоме се, у колико се може, изједначају ученици у знању: они што знају одговарају на питања, а они што не знају пазе и ћуте. Питања се могу давати и за ону грађу,

која им се има саопштити. Припрема је врло важна за сваку наставу и без ње не би требало, или управо не смије се давати никакво знање! То, што би се учило без припреме, било би јадно и жалосно! Дјеца би нешто учила, али не би знала шта уче и њихово би знање било врло непоуздано и лабаво, па и погрешно! Она би само лутала и губила вријеме, а стварно не би никад ништа научила. Истина, има случајева да нема *припреме*, на пр. гдје дође посматрање предмета, које се последије за припрему употребити, или у историји, гдје се старо знање понови, па се надовезе на њ ново и то служи опет као припрема. Тек може се рећи да неке припреме мора бити свуда. Дужина и краткоћа њена зависи од природе самога предмета, предавања. — На пр. хоћемо да држимо предавање о *вредности* и узимамо причу о *Ружици*. Сад ћемо ставити у припрему ово: Како је Ружица била размажено дијете у кући својих родитеља, па како је, пошто се удала, била за ту своју лијеност укорена од свог мужа, и како је доцније, пошље тога укора, постала вриједна и како су је нашли такву њени родитељи. Ово се може подијелити на одјељке, а то се може тражити од дјеце да то она учине. Најзад ће доћи примјена. Казаће се дјеци: Како је то кад је неко лијен? Да ли је то лијепо? — Који су људи добри: вриједни, радљиви или лијени? — Е, дакле и ви треба да budete вриједни, радљиви, јер ко ради, онај и има, а ко не ради, нема и цијелог свог живота мучи се! —

Предавање се може извршити, ако учитељ прочита чланак, о коме се држи предавање, или ако да ученику, да он прочита. Ако је чланак написан у облику дијалога, онда може дати двојици да читају наизмјенце, на пр. у чланку о „Срдану и Ранку“ може један читати оно што је говорио Ранко, а други оно што је говорио Срдан. — Објашњавање узгредно треба да је што краће, јер то захтијева дјечија природа, која не воли да се задржава дуго на једном предмету; а ако то буде, онда дјеца губе интересовање, које је једини услов пажње. Ово што се предаје може се подијелити на одјељке, и кад се сврши по један одјељак, треба га поновити. — Примјена се може извршити ако се да ученицима да препишу чланак, или ако им се заповједи да прераде чланак, или да траже поједина правила граматична и т. д.

Нема потребе да се чини *нацрт* лекције овдје, јер према до сад реченом врло га је лако свакоме направити, јер је управо и исказан: што има да се дјеци објасни, то дође у припрему,

на пр. поједини изрази, ријечи и т. д., па онда им учитељ исприча члавак на одјељке, понављајући редом, а за тим прочита из Читанке и послѣје тражи, да они читају све дотле, док се не постигне успјех.

ПЕДАГОШКЕ МРВИЦЕ

Погрјешке у настави.

(Наставак.)

III. Грешке у дисциплини

29. Гријеши ко почиње наставу прије него што му у школи буде реда.

30. Гријеши ко мисли да је „стварање“ реда то исто што и „одржавање“ реда. — Може бити сигуран, да ће на ученике учинити добар утисак, ако наведе ова правила:

- а. да буде јасан и разумљив у свему, што говори и што ради;
- б. да с ученицима непрестано ради и да им задаје различне послове и задатке, али такве које они могу да изrade. Дјеца морају непрестано бити заузета послом, али послом, који знају како ће урадити. Она нијесу никад сретнија, него кад што раде;
- в. треба да покаже, да он увијек види свакога и да је немогућно да ма ко што рђаво учини, а да га он не пронађе;
- г. треба да избјегава кажњавање, ако је икако могућно; али за намјерне кривице кора бити готов да казну и изрече. Јача казна, брзо и хладно изречена првих дана, може много да учини, те да доцније казне не буду ни потребне;
- д. мора показати да добро зна предмете, које предаје.

31. Гријеши ко мисли, да дјеца воле да им се у школи пушта на вољу

32. Гријеши ко мисли, да је ред то исто што и потпуни мир или мртва тишина. — Има разреда мирних, али мирних од неке равнодушности и зачмалости. А школи не треба гробни мир, него мир у коме ипак има живота.

33. Гријеши ко мисли страхом ред да одржи. — Неки учитељи ударају о сто, лупају ногом, вичу све јачим и јачим гласом:

„мир, мир, мир!“, или звоне звонцем, да би само умирили разред. Громовски тресак нас застраши и умири за неколико тренутака, али би и гром изгубио своју вриједност, кад би њим руковали неки учитељи. Немирну дјецу треба савладати, а не застрашити. Жалосан би то био начин умирити какво узрујано дијете тиме, што би близу њега опалио топом. Учитељ треба да је смишљен и хладан, а не раздражљив и напрасит. Ко жели да у школи има добра реда, мора сам бити миран и сталожен. Пажња коју створите каквом изненадном праском увијек је привремена; дјечја ларма тада престане за часак, али се убрзо поврати. Пажња мора бити стална, и тек онда вриједи.

34. Гријеши ко ларму дјечју хоће да надвиче.

35. Гријеши ко умирује дјецу каквим општим опоменама, па ма како их тихо казивао. — Неред увијек почињу један или двојица, и паметан ће га учитељ угушити одмах у почетку, а неће чекати, да се неред рашири на цио разред. Ларму треба стишати одмах чим је почела. А то се може учинити и каквим значајним погледом на онога кога се тиче, каквим мирно постављеним му питањем, или ма каквим другим обичним путем.

36. Гријеши ко демонстративно одржава ред. — Често ћете чути како неки учитељи бомбардују своје ученике оваким заповијестима: „Добро руке, ти Јоване“; „обрни се овамо, Милане“; „сједи лијепо, Олга“; „сједи Јулијане“, и т. д. Ово су читаве наредбе, а паметан учитељ неће никад употребити ни једну ријеч само ако ће му бити довољан какав миг. У оној школи, у којој учитељ на онакав начин одржава ред, само је једно поуздано: ту нема реда; ту неред никад из школе и не избија.

Међутим има разреда потпуно мирних, над којима учитељ као да и не води никакав надзор. Ту учитељ поучава, а ученици пазе мирно и уљудно, и ви можете ту пробавити по неколико сати, па да учитељ нема потребе ни једно дијете да опомене на мир и ред. Учитељ је и ту водио надзор над ученицима, али то не опажају ни дјеца, нити ико са стране.

Па шта је узрок те је таква разлика међу овим разредима? Да ли је за ларму, за неред, за распуштеност у оном првом случају крив што сам разред? Заиста не. Ту је крив и одговоран само учитељ. Нека само оба учитеља промијене разреде и послје неколико недјеља одмах ће се измијенити и карактер оба разреда. Једноме је учитељу главна ствар одржавање реда ради самога реда, други пак само пази на дисциплину да би

могао с дјецом радити. Један говори, преклиње, свађа се само да одржи ред, пријети зацадима и казнама, ако не слушају и ако се не смире; други се у том помаже нијемом сарадњом природних закона, добром организацијом школском, брижљивим предумишљањем и мирним владањем самим собом.

37. Гријеси ко употребљава звонце за одржавање реда.
38. Гријеси ко није увијек једнак у одржавању реда.
39. Гријеси ко се задовољава да има реда само кад је он ту.
40. Гријеси ко изда какву заповијест, а не пази, да ли су је сви и извршили.
41. Гријеси ко о ученицима тако мисли, као да они једва чекају да се огријеше о правила школска.
42. Гријеси ко прописује одвећ многа правила.
43. Гријеси ко у школи виче кад говори.
44. Гријеси ко гони дјецу, да сједе мирно у истом покојају ма и само пола часа.
45. Гријеси ко допушта дјечи да играју у учионици.
46. Гријеси ко испушта мрзла свој разред.
47. Гријеси ко улази љутик у школу.
48. Гријеси ко ученике сисмијева.
49. Гријеси ко дијете казни, а не објасни му зашто то чини.
50. Гријеси ко тјелесне казне употребљава ради одржања дисциплине.
51. Гријеси ко тјелесну казну врши само форме ради.
52. Гријеси ко дјецу вуче за уши, бије по образу и т. д.
53. Гријеси ко допушта дошаптавање, тобож да треба ученицима допуштати да једно другом помажу.
54. Гријеси ко непрестано сузбија дјечју радљивост.

IV. Грешке у методи.

55. Гријеси ко ученике редом пропитује.
56. Гријеси ко најарије прозове ученика, па му тек онда поставља питање.
57. Гријеси ко питање понавља ради оних, који га нијесу чули први пут.
58. Гријеси ко непрестано гледа у дијете које чита или које на питања одговара.
59. Гријеси ко се ропски придржава уџбеника.

60. Гријеши ко задаје лекције, а најприје их не објасни.
61. Гријеши ко малој дјечи задаје много домаћег рада.
62. Гријеши ко само задаје лекције, а не увјерава се да ли их ученици и уче.
63. Гријеши ко поједине лекције одвећ одужи.
64. Гријеши ко мисли, да је довољно сваку лекцију само један-пут пријећи.
65. Гријеши ко мисли, да је довољно поновити лекцију онда, кад је и задата.
66. Гријеши ко понавља ријечи мјесто да понови саму радњу.
67. Гријеши ко мисли, да је опазити грешке исто што и поправити их.
68. Гријеши ко се задовољава само једном исправком какве погрешке.
69. Гријеши ко задаје много на један мах.
70. Гријеши ко је нејасан у поучавању.
71. Гријеши ко већу пажњу обраћа у школи на даровите ученике
72. Гријеши ко дјecu учи о ономе, што она нијесу у стању уједно и да примијене
73. Гријеши ко при претресању или при понављању поново показује саме ствари.
74. Гријеши ко прима непотпуне одговоре.
75. Гријеши ко понавља дјечије одговоре.
76. Гријеши ко лекције казује увијек на један и исти начин.
77. Гријеши ко много говори у својим предавањима
78. Гријеши ко у настави употребљава одвећ тешке и неразумљиве ријечи.
79. Гријеши ко о именима ствари држи нарочите лекције
80. Гријеши ко наставу одвећ олакшава
81. Гријеши ко продушта ма какву прилику да му ученици уче сами радећи што је више могућно.
82. Гријеши ко ученицима казује ма што, што они сами знају или што сами могу да пронађу, кад се правилно упуте.

ОБРАЋАЊЕ ДЈЕЧИЈЕ ПАЖЊЕ НА ШКОЛСКА ПРЕДАВАЊА.

Да би наставник у својој школи постигао жељени успјех, једна од најважнијих чињеница јесте та: да код својијех ученика побуди пажњу ка ономе, што се у школи предаје, а побудиће је тек онда, ако он сам не оскудјева у наставничким врлинама, као у: способности, вољи, одушевљењу и др.

Познато је, да је код дјецe у основнијем школама способност памћења слабо развијена, те је и скуп престава, које је њихова душа примила, сасвијем ограничен, па су им већином сви предмети у природи слабо познати, те им изгледају нови и занимљиви, зато обично дјеца непрестано прелазе с предмета на предмет, док ни један ни други, како ваља, нијесу упознали, и тијем начином у њиховој души остаје само збрка тамнијех престава о предметима. Ово долази отуда, што код њих није развијена активна пажња, да се дјеца заустављају подуже на поједине предмете, те да их што свестраније проуче, како би им што јасније слике од посматраних предмета остале у памети.

Сада, пошто је код дјецe већином пасивна пажња, то сам мишљења, да је главни задатак сваког наставника, да навикава своје ученике, да мало-по-мало прелазе од пасивне активної пажњи, јер без тога неће постићи начело оне латинске: „Non scholae sed vitae discimus“; а да их к томе постепеном пријелазу навикне, наставнику је потребно не само темељно знање, него и особита педагошко-методичка вјештина. Но на жалост код некијех наставника средства за обраћање пажње јесу: казна, пријетња, прећерано лупање о сто и друго. Разумије се, да ће се дјеца и оваквим средствима умирити и то једино из страха, али никад неће обратити пажњу на оно, што им се буде предавало, као да су упозорена на пажњу педагошко-методичном вјештином.

Обично је познато, да дјеца испред наставниковог уласка у учионицу нешто раде: или *ишу*, или читају ила се из задатака пропиткивају, јер се свако од њих нада, да ће бити питаво. Кад наставник уђе, они се дижу; молитва се чита, али исто мисле на лекцију. Пошто се молитва сврши, и пошто сједну, не треба одма почети испитивање, т. ј. затраживати од појединих ученика, да му о заданоме говоре, него је боље по-разговарати се са свијем у оиће о ономе, што је задано, па с

општег прелазити на појевине ученике и то опет питањима, па онда да дијете на основу свог разума својим ријечима о задатку приповиједа, јер такви живи начин учења више вриједи од мртвог учења из књиге, а особито код дјеце.

Пошто се довољно дјеца испитају, ако хоће наставник о чему да говори, не треба одма да почне, пошто су дјеца уморена пажњом обраћеном на задатак, кога су имала; јер кад би се одма почело ново, онда би дјеца слабо могла обратити пажњу на њ, зато их треба мало пустити, да одморе свој ум од пређашњег, и да се припреме за ново. За то вријеме може се наставник занимати поправком дјечијих задаћа или читањем, али нипошто да не чита из књига, које служе као предмети, његовијема ученицима, јер би таквим начином представио себе као неспремног, и тијем понизио пред њима свој ауторитет. Ако би у току одмора, који треба највише да траје до 10 минута, било између дјеце оног обичног жубора, на то не треба обраћати пажње; ако би пак жубор прешао границе, што је ријеткост код карактерног наставника, довољно је, да наставник опомене својим погледом ученике, али тај поглед треба да буде достојанствен. Кад у току одмора наставник види своје вријеме, нека отпочне разговор са уводом о предмету, баш у вријеме дјечијег жубора; и ако му је добро познат предмет о коме говори, и ако се с вољом и вешто о њему почне говорити, одмах ће осјетити како мало-по-мало нестаје оног жубора, а дјеца се почну, без икакве опомене, припремати за пажњу, и претварати се у ухо, да чују, шта ће им то наставник испричати, о чему је већ лијепо почео. И заиста кроз неколико минута, дјеца — што во ријеч не дишу, него са највећом пажњом сваку наставничку ријеч прате, а радосни осмјејак благодарности лебди им на млађаном лицу, што је за доброг наставника највећа награда и задовољство.

Није ли, дакле, наставник спреман да оваквијем предавањем заинтересује своје мале васпитанике и обрати њихову пажњу на своја предавања, заиста се не можe надати жељеном успјеху у својој школи, нити ће своје ученике како треба за живот спремити, па би му било љепше, да се није ни примао те узвишене, али тешке дужности, која за своју цијељ потребује знањем и карактером узвишене особе.

Radix.

Извјештај о основним школама црногорским у школској 1897 и 8 години.

(Саопштава се у изводу.)

Ревизор: **Марко Лековић**, учитељ.

1. Каручка школа (у Ријечкој нахији).

Испит је био 27 и 28 маја 1898 и трајао 8 сати. Школа је троразредна.

Уписано је дјеце: у I разреду 22 муш., у II 17, у III 16.

На испиту су изшли: у I раз. 17, у II 13, у III 14.

Оне што су изостали или школу напустили, омела је сиротиња, болест, неспособност, или, као што учитељ рече, немарност.

Исти разред повторавали 1 у I р., 3 у II, 1 у III

Сви су ученици испитани, који су на испиту били, по свима предметима. Питани су: бољи, средњи и слабији ученици по свим предметима, а предмети су без прекида у све разреде испитивани. Сви су ученици мушки и православне вјере.

Успјех показат о испиту:

Из хришћанске науке: I раз. 4+; II 4+; III 4.

„ српског језика: I р. 3+; II 3+; III 3.

„ словенског језика: II р. 4+; III 4+.

„ рачуна: I р. 5—; II р. 5—; III 6.

„ геометрије: III р. 3+.

„ земљописа: I р. 4+; II 4+; III 4+.

„ историје: III р. 5—.

„ позн. човј. тијела: I раз. 4+; II 4+; III 4—.

„ природописа: II р. 4+; III 4.

„ гимнастике у све разреде 5.

„ чистоће и ношње дјецe у све разреде 4+.

„ краснописа: I р. 4+; II 4; III 4.

„ цртања: I р. 3+; II 3+; III 3+.

„ пјевања црквеног и свјетског у све разреде 3.

„ дисциплине: у све разреде 4+.

Општи успјех у I разреду: више него врло добар.

„ „ „ II „ више него врло добар.

„ „ „ III „ врло добар.

У овој школи ради један учитељ. Спрему — оспособљење — за наставника и васпитача добио је на Цетињу основном и средњом (у првашњој богословији) образовањем прије 23 године, кад је и постављен за сталног учитеља. Од тада је он све школске године непрекидно учитељавао. Ова је школа од неколико година прелазна, те исти учитељ у њој ради на измјену с горњој цеклинском школом и трогодишњим периодима. Учитељ је на висини свога позива — како спремом, тако и држањем, вољом и трудољубљем. Настава му је у опште жива и разумљива. У појединостима има и погрешака. И овом ревизијом као и првом остраг 5—6 год.

назreo сам му крупну погрешку у интонацији при српском читању: пје-вукање, гуђење и тромост, што је прије мало поправљено иза примједаба о истој ствари приликом пређашње ревизије. Истина, ови недостатак не носи овдје собом природне последице, — механизам и сухопарност, но ђаци довољно разумљиво приповиједају и примјењују прочитано, али ипак одступање је од правилног модерног читања и боде слух, који је послѣдњем привикао. Из земљописа у II-гом разреду требали би одређенији и јаснији појмови о појединим мјестима и предметима. Настава у природопису требала би одређеније форме и систематичније излагање. Из геометрије довољно је објашњен појам о кругу, а остало, као и практичка примјена, требало је више работе. Разумије се, све су ово ситни недостатаци и стоје испод способности овог учитеља, и могли су му се поткрасти услед сувишног рада на три разреда у саразмјерно кратком времену.

Ова прелазна школа прекида ове године рад на три године, и учитељ прелази у горњо-цеклинску школу. Будући је сиромашна са школ. училима, као што се износи на свом мјесту, то је препоручено, да се док наново проради, набаве потребита учила. Здање школско пригодно је за употребу, али положај и мјесто врло су неподесни из многих обзира. Но, пошто је ријешено, да се изабере подесно средиште и подигне ново пригодно школ. здање, које ће служити за цио горњи Цеклин, то по свему што сам овдје видио, остаје ми препоручити и жељети да се пројект о новој школи што прије у дјелу изведе. Само тијем чином моћи ће се школовати цио подмладак доњег Цеклина — обје Жупе — који при досадашњим приликама у знатној пропорцији нешколован остаје.

Одношаји старјешина како грађанских тако и војених према овој школи добри су. Одношаји једног надзорника Сава Ф. Краљевића прам овој почасној дужности заслужују потпуну похвалу. Одношаји ових к учитељу и учитељевим прам њима похвални су.

Прихода је имала ова школа ове године само претијец прошлгодишњег прихода у суми од ф. а в. 69 и 38 новч. А ове године примила је само од жабљачке капетаније фор. 10. У све прихода ф. 79 и 38 новч.

Од те суме израсходовано је у овој години на неопходне школске потребе фор. 74 и 15 н. Остаје претијеца у рукама мјесног надзорника фор. 5 и 23 новч. Како расходом тако и приходом овим руковас је мјесни надзорник у споразуму с учитељем и другим мјесним старјешинама. И једно и друго — приход и расход — вођено је редовно и по закону.

2. Школа Метеришка мушка (нахије Ријечке.)

Испит је држан 28 и 29 Маја и трајао је 10½ часова.

Школа је троразредна и приватна.

Уписано је било дјеце у I раз. 17; у II. 12; у III. 24 муш, и 3 жен.

На испиту су присуствовали у I раз. 17; у II. 12; у III. 23 мушка и 3 женске.

Један што је изостао у III. раз. пријешао је у другу школу.

Исти разред понављали су 2. у II. раз. понављат неће ни један.

Испитани су сви ученици у свим предметима и разредима, и по више њих из појединих предмета. Предмети су испитивани непрекидно у све разреде; а питани су бољи, средњи и слабији по успјеху.

Сви су ученици православне вјере.

Успјех показан о испиту:

- Из науке Хришћанске: у I. раз. 5—; II. 4+; III. 4+.
 „ српског језика: у I. раз. 4; II. 4; III. 4+.
 „ славенског језика: у II. раз. 4+; III. 4+.
 „ рачуна: у I. раз. 4+; II. 4; из рачуна и геометрије у III. раз. 5—.
 „ земљописа: у I. раз. $4\frac{3}{4}$; II. 4—; III. 4+.
 „ историје: у III. раз. 4+.
 „ совјечијег тиј.: у I. раз. 4; II. 4—; III. 4+.
 „ ериродописа: у II. раз. 4—, III. 5—.
 „ зраснописа: у I. раз. 4—; II. 4—; III. 4—.
 „ цртања: у I. раз. 3; II. 4+; III. 4—.
 „ пјевања црк. и свјетов. у све раз. 3.
 „ гимнастике у све раз. 4+.
 Чистоћа школе и ношња дјече $4\frac{3}{4}$.
 Дисциплина у све раз. 4.

Укупни успјех у I вом раз. врло добар; у II гом близу врло добар; у III-ћем више но врло добар.

Школа је смјештена у неподесној за то приватној кући. Учитеља плаћа општина. Учитељ је новајлија и врло млад. Постављен је ове године први пут за привременог учитеља. Он није специјално спреман за учитељску тудну дужност. Свршио је основну школу редовно у Никшићу, а иза ње шест класа прве Биоградске гимназије са ваљанијем успјехом. Као почетник у учитељској пракси показује добар успјех: Потпуно влада наставним градивом у опште, а математиком и природописом особито. Настава му је евристична развијајућа и примјенљива. Распоред наставног градива и примјена методе даљево наставе у његова практичног рада у овој области. Воља — преданост к раду и достојанствено држање не изостају му у колико се дало о испиту виђети. — Све ово у истини препоручује га код надлежне високе просвјетне управе, да се прими за сталног државног учитеља, што би он, каже, највише желио.

Разумије се, има у настави недостатака, ко што је на свом мјесту у извјештају напоменуто, али те погрешке он ће радикално исправити, ако истраје само у раду с показатом већ вољом. — У српском читању изостаје јестетика, али анализа и примјенљивост — одлични су; у рачуну јасноћа и примјенљивост, потпуне су; али напаметно рачунање и дефинисање правила појединих вилова рачуна требало би боље. При одмору школе већином је био међ ученицима, те је, занимајући се пригодним послом, посматрао ученике при раду и забавама. Становао је дјелом у школ. зданију, а дијелом у најближој приватној кући. Својим понашањем задовољио је и ученике и њихове родитеље и мјесне старјешине свију редова, у колико се дало видјети о испиту.

У колико ова општина и ње прваци воле школу, довољно доказује то, што су се они сами, без ичијег извањег мијешања, сагласили и сложили, да искључиво на свој сопствени трошак и труд отворе ову приватну школу ево већ 2—3. године. Трошак и труд ови ма да је и скроман, опет надмашује материјалне моћи ових општинара. Мјесне старјешине без разлике и изузетка пречекали су испит у највећој радозналости, како ће изаћи, за чем и припада признање и похвала. Том приликом старјешине са мјесним надзорником оф. Крцтом М. Вујовићем и парохом попом Или-

јом Јовићевићем — на челу — изјавили су, да су намјерни ову школу свакојако обдржавати, док се отвори пројектирана — општа Доњо-Цеклинска нова школа. У овој околности моле високу просвјетну управу, да им се поможе у исплаћивању учитеља или од државе или од опште — школарине укупних цеклинских општина, на начела, на која су они школарином помагали поједине цеклинске општине, ма да своје школе досље имали нијесу.

Резумирајући прилике и околности ове општине односно обдржавања ове оиватне школе за кратко вријеме, мишљења сам, да с правом заслужује, да јој висока просвјетна управа поможе и усвоји њихову молбу на један из два истакнута начина. У претпостављању, да ће ова школа продужити своје битисање још годину-двје, док се подигне и отвори Доњо-Цеклинска школа, ја сам предложио најнеопходније поправке у учионици, а тако и набавку најнеопходнијих учила. Мјесне старјешине обећали су, без одлагања остварити мој предлог, само ако им школа остане ма на који било начин. Али у исто вријеме имао сам у виду, да општина не потроши ни на поправке ни на учила новац, који би јој пропадао по прелазу ове школе. Јер ни у једном случају ова школа не би могла засебно опстати на дуже вријеме, но је по свему неопходно, да се она споји са општом централном Доњо-Цеклинском школом, која је, као што је напоменуто, већ пројектирована и за коју је жељети ло свима педагошкима, хигијенским и економским разлозима, да се што пријед подигне.

Прихода ова школа имала није, осим приреза који су за неопходно чињени и одма утрошени, законито и редовно. Протокола, осим школ, дневника, није било, нити се предладало и потписивало. Прирезу је мјесни надзорник и с парохом Јовићевићем водио на особитим листама. Учитељ, сигурно, није сазнавао потребу нити је састављао протокол административне испитне извјештаје.

CRNOJEVIĆ

3. Школа Ријечка (мушка).

Испит је држан 30 и 31 маја.

Школа је четвороразредна: I, II, III, и IV. разред.

Уписано је дјеце с почетка школске године у: I. раз 40 мушких и 3 женске; II. 20 мушких и 1 женска; III. 19 мушких; IV. 15 мушких.

Дјеца су православне вјере, осим 2 ученика римокатоличке у I. раз.

На испиту су присуствовали и испитани: у I. раз. 29 мушка и 2 женске; II. раз. 20 мушких и 1 женска; III. раз. 19 мушких; IV. раз. 14 мушких.

Неки су од испита изостали због болести, неки због сиромаштине пресељени, а један је због слабог владања ишћеран из I. разреда. Сви присутни испиту испитани су у све разреде по свим предметима, а већина и из више предмета. Испитивани су, прама оцјенама: бољи, средњи и слабији ученици по 3, 4, 5—7 из предмета, а исти предмет вођен је без прекида у дотичне разреде.

Успјех показан о испиту:

Из науке хришћанске: у I. раз. 4—; II. 4+; III. 4+; IV. 4+.

„ српског језика: I. раз. 4; II. 4; III. 4+; IV. 5—.

„ словенског језика: II. раз. 4; III. 4+; IV. 4—.

„ рачуна: I. раз. 4—; II. 4+;

- „ рач, на и геометрије: III. раз. 4+; IV. 5—.
 „ земљописа: I. раз. 4+; II. 4; III. 5—; IV. 4+.
 „ српске историје: III. раз. 4+; IV. 5—.
 „ природописа: II. раз. 5—; III. 5—.
 „ природописа и физике: IV. раз. 5—.
 „ позн. и њег. чов. тијела: I. раз. 4; II. 4+; III. 4+; IV. 5—.
 „ краснописа: I. раз. 5—; II. 5; III. 5—; IV. 5.
 „ пртања: I. раз. 4; II. 5; III. 4+; IV. 5—.
 „ пјевања црквеног и свјетског: I. и II. раз. 5—; III. и IV. 4+.
 „ гимнастике: у све четири разреда 4+.
 Чистоћа школе и ношња дјече у сва четири разреда 4+.
 Дисциплина у I. и II. раз. 4+; III. и IV. 5—

Општи успјех постигнут: у I-вом раз. врло добар; II-гом више него врло добар; III-ћем разреду више него врло добар; IV-том близу одличан.

У овој школи раде два учитеља. Један држи I. и II. р., а други држи III-ћи и IV-ти разред, којих је подјела природно и правилно распоређена. Учитељ млађих разреда није потпуном стручном спремом за учитеља; али дуговремена практика и својско заузимање у наставничком раду и на усавршавању самог себе читањем по својој специјалности, чине га довољно способна, особито за наставу у млађе разреде. Настава му је довољно наочигледна, јасна и жива. Питања поставља доста вјешто, кратко и јасно; својски се стара, да не гријешу, како против школског језика, кад је ријеч о настави, тако и противу логичког развијања појмова о појединим предметима. Погрешака крупних у настави нема. Ситне погрешке, које су ми пале у очи учињене су по оним темама, које нијесу расправљане у готовим уџбеницима, те се бетављају на произвол и увиђавност учитељеву, да им даје форму и објашњење (како) може и хоће. Тако ми се није допало овдје одређење „Појма о Богу“ у I-ом разреду, како у одговору ђачком, тако ни у постављеном питању и поправкама учитељевим. „Појам о Богу“ у I-ом разреду треба да буде кратка, јасна, уму дјечијем доступна суштина онога истога темата, који се даље објашњава у II-гој, а особито у III-ћој читанци, т. ј. треба да има овдје одређеност свега, што се тамо онако одређено даље — развија. Тако исто зависи од учитељеве увиђавности одређивање појмова и дефинисање појединих назива у земљопису II-гог р., које је овдје било одвећ опширно са одступањем од предмета самог. Слично може се рећи и о прављењу извода и примјени из српског читања. —

Учитељ старијих (III-ћег и IV-тог) разреда је са вишом научном спремом, али не стручном специјалном за учитеља. Но његов рад у школи на настави и васпитању и на самоусавршавању помоћу педагошких и других озбиљно научних књига, чине га за специјалисту, наставника и васпитача основне школе, мал' те не у пуном смислу то ријечи. Нијесам могао назрети те наставне теме, са којом он не би потпуно владао, а тако исто ни теме, коју он не би умно примјенили својим васпитницима, по умјетним правилима методике и дидактике. У постављању питања, као и у поправкама и објашњењима језик му је довољно умјетни — књижевни. Показао се кратак у словенском читању и преводу, у геометрији и физици, — сигурно с тога, што се бави с књижевношћу — с дописивањем у новине и журнале, те се тијем заноси и заузима вријеме, не без уштрба за специјални свој рад. Држање у школи дошљедно му је и пуно доликују-

ћег такта; а изван школе достојанствено тако да карактерише у њему учитеља са дужним самосазнањем. Одношаји овог учитеља, као управљајућег, са учитељем млађих разреда потпуно су дружни — солидарни у свему, што се може пожељети. Из тога је изашло, те су они радили сложено, потпомагали се узајмно, рјешавали споразумно све, што се тичало школског рада и реда.

Није ми се дало предлога, да особито похвалим одношаје — наклоност к школи мјесних старјешина и главара. — Дан први испита био је субота — пазарни дан, што их је ометало да не могу бити при испиту сви и за све вријеме, него само неколицина и то званичних лица и на кратко вријеме. Али и после пазара, као ни прије пазара, па ни другог дана, који је био свечани, нијесам опазио код њих животога интересовања за школу, какво сам очекивао, као од особа високопостављених и интелегентних, којих мож да већина има да благодари за свој интелект овој истој школи, која је данас кадра наградити своје питомце боље него икад прије, мислим. Ово ми даје сумњу, да постоји нека запетост између мјесних старјешина и учитеља, или, да су старјешине без узрока, сами по себи хладне према школи, што не би с добром утицао на школу, али ни на њих саме. Ријека је варош историска и прометна. Напредак школе подиже углед Ријеци, а школа не може потпуно напредовати, ако је сви дотични не помагаше по могућству. Ово добро знаду и старјешине ове, ако га хотимично не би давали забораву.

Најглавнија је незгода за ову школу спор мјесног надзорника са учитељима. Спор је тај непомирљив како се показивао, али и напротив без повреде добросана ове школе. Поникао је из новчаних интереса и због унутрашњих поправака школе. Госп. мјесни надзорник одлаже и закрађује учитељима сгријев, на који су овлаштени Глав. школ. Надзорништвом у нарочитој за то писменој наредби, којој се повиновала и мјесна власт — Окруж. Суд. При томе још учитељи учиниљују мјесног надзорника, што је на себе узимао унутрашње поправке школе, које су контра-том биле условљене, па их није ни из близа по контра-тату извео. Даље је у спору новац из фонда ове школе у суми 132:40. фијорина, који су на добит кроз руке мјесног г. надзорника, као што се биљежи у копији инвентара, а не иде тај новац редовитим путем..

Знао сам, да је овај спор напријед познат Главном Школ. Надзорништву, а инструкција односно њега никаквих имао нијесам, те се нијесам ни заузимао да га отклоним. Ипак, покушао сам савјетима и молбом али бадава. Обје странке упорно су стајале свака при својем. Учитељи су шћели попустит и примирити се и без прекрупних увјета, али госп. мјесни надзорник никако. Одговорио ми је: „Или ја или они на ова мјеста,“ и не резонишући ту поставку своју. Његово држање у опште према ове распре карактерише га као човјека са сувишним самопоуздањем, а при томе да на учитеље гледа са сувишне висине и да од њих захтјева неку апсурдну сервилност. „Наишла коса на камен.“

Можда је госп. мјес. надзорник и на мене с висине гледао, те ми-као ревизору, није открио разлоге својих прентезија, и тиме је оставио ме-да им се дивим Јер у поступцима учитеља ја не налазим ништа пресуд, нога у цијелој распри. Управљајући учитељ, на којег тежа ненавист гос, мјесног надзорника, изразио се по адресу овога сувише оштро при пре-пирању у мом присуству, и за то је био опоменут у дужној мјери. На

томе је распра и остала. Из обзира на утицај, који она има на добробање ове школе жељети је, да се та распра отклони, а нова предупреди, без одлагања, ако већ није.

Школско зданије овдје ма да је угледна двокатна зграда, ипак не одговара ни положајем ни унутрашњим распоређењем захтјевима педагошким, хигијенским и дисциплинарним. За то њу би требало одвојити крутом оградом од доступа стоци и преблизу живећих фамиља, а и ремонтирати је из нутра и дати јој нове форме и облик. Био бих мишљења да јој се са западне стране начине двоја главна врата и спољни уласци у доњи и у горњи портик, који би портици морали бити непрекидни дуж цијелог зданија. — Те би данашњи уласци и портици постали двије стране и подесне собе — одјељења, — а све остале собе добиле би пригоднију и практичнију употребу. Особито ово би се извело, кад би се и за горњи бој начинио простран улазак са спољашњим скалама на балкону; а још удеснију употребу добило би цијело зданије, кад би се ови портици приградили с поља, што не би причинило великога трошка ни труда. Школа има свој изврени фонд, а општина је огромнија и богатија од других, и ове поправке може извести, ако ушћеде. — Ја их нијесам могао безусловно поручити, пошто су постојале поменуте распре, а других старјешина није било на лицу мјеста у довољном броју.

Приход овогодишње школарине уз дацију од 1% скупљене износи фор. а. вр. 41 и 30 новч.; претијец од школарине од прошлијех година, изнађен извјесном контролом, изнио је суму од ф. а. вр. 283 и 3 новч.

Укупни овогодишњи приход фиор. а. вр. 324 33

Расход на овогодишње поправке и набавке 234 03

Остаје готовине за наступајућу шк. годину фиор. . . . . 90 30.

Поручено је, да се са тим претијецом и додатком, ако устреба, набаве најпотребитија учила и учине неопходне поправке.

4. Љуботињска школа (нах. Ријечка.)

Испит је држан 1. Јуна од 7--12 и од 3--7^{1/2} сати прије и после подне, а писмена ревизорска испитна дужност сврши се другог дана до 7 сати.

Школа је троразредна (I. II. и III. разред).

С почетка године уписано је дјече у I. раз. 37; у II. 28; III. 27. Свега 92.

На испиту је присуствовало у I. раз. 31; у II. 25; у III. 25.

Напустили су школу ушљед: болести, сиротиње, домаће несреће, неспособности, или су у другу школу пријешли, из I. раз. 6; II. 3; III. 2.

Понављају исте разреде: 4. у I., 2. у II., 5. у III. разреду.

Испитани су сви ученици у по једном и у више предмета. Предмети су вођени непрекидно кроз разреде; а испитивани су по оцјенама: бољи, средњи и слабији ученици.

Сви су ученици православне вјероисповједи.

Успјех показан о испиту:

Из науке хришћанске: у I. раз. 4+; II. 4+; III. 4.

„ српског језика: у I. раз. 4+; II. 5-; III. 5-.

„ словенског језика: у II. раз. 4; III. 4+.

„ рачуна: у I. II. и III. раз. 4+.

„ земљописа: у I. раз. 5-; II. 4; III. 4.

- „ српске историје: у Ш. раз. 5—.
- „ познавања природе: у П. раз. 4+; Ш. 5—.
- „ поз. и његовања човјеч. тиј. у I. раз. 4+; П. 4; Ш. 5.
- „ краснописа: у I. П. и Ш. раз. 5—.
- „ цртања: у I. П. и Ш. раз. 5—.
- „ пјевања: у сва три разреда 3+.
- „ гимнастике: у сва три разреда 4+.
- „ чистоће школе и дјеце у сва три разреда 5.
- „ дисциплина у све разреде 5—.

Општи успјех у I-вом разреду више но врло добар; у II-гом врло добар; у III-ћем близу одличан.

У овој школи ради један учитељ на сва три разреда. По савременим захтјевима у нас, он је формално спремљен основним и средњим образовањем за учитеља. А његово трудољубље на повјереној му дужности и на самоусавршавању, његова љубав и преданост к својој специјалности и показани успјех у раду, — истичу га изнад његова школовања и изнад година практичног рада. Настава му је, у опште, свристична — развијајућа — примјенљива јасна и жива. Рад је редовно отпочео 6. Октобра, а радио је дневно 5. сати. И у 146. школских дана, које је течајем године радио, пошто је 35. дана напустио због неког процеса са дозволом, — обухватио је наставу по програму у све разреде. За тако кратко вријеме премного је рада прошао, за који је морао наглити да осјети сам, његови васпитници и да се опажа на настави. Показала су се сукраћивања у геометрији и земљопису III-ћег разреда, катихетичан облик у питањима, тамо гдје треба ишчекати учениково расказивање и приповиједање у опште, а особито у повјестима, и прије нагло концентрисање мисли из српског штива, — што је сигурно потекло из недостатка времена и наглења, да се програма обухвати.

Ја сам мишљења, да је сходније при сличним околностима одржати нормалност у току наставе, а програм по неопходности сукратити — мање важне одјеке и чланке по избору и увиђавности, те о томе о испиту тачно рапортирати, без бојазни од осуде.

Остало, како настава, тако и начини настављања и васпитања и цио ред и поредак ове школе заслужује највишу похвалу. Чистоћа и унутрашњи поредак школе, чистоћа и дошљедно — дресировано држање ученика при испитивању, издижу ову школу не само пред сељским, него и пред варошким, мени у нас познатим школама, и служи за углед. Такви су и одношаји мјесних главара и првака, а и ђачких родитеља према школи и учитељу. Учитељ је овдје омиљена личност; њим је мјесто довољно, а и он мјестом. — Такве армоније односа трудно је наћи у другој школи.

Општинске старјешине и главари, увиђајући велику навалу дјеце за школовање, моле високу просвјетну управу, да им даде сталну четвороразредну школу и другог учитеља. А, ако им се то дозволи, обећају се одма приредити за ту употребу школско здање. Они не двоје, нити се плаше труда и трошка за бољитак школе. А пошто је та њихова жеља и молба основана на стварној потреби, жељети је, да им висока просвјетна управа оствари њихову молбу.

Школско здање, које је овдје сад у употреби, у добром је реду, те није захтијевало да се поручују какве крупне поправке, а што устреба. овдје су сами увиђели и намјерни су у своје вријеме поправити.

Прихода је ове године било од прихода уз државну дацију 3% ф. а. вр. 84 и 95 новчића. Од тога је расходовано, на најпрече школске потребе ф. а. вр. 64 и 48 новч. Чиста прихода остаје у школској каси само ф. а. вр. 20 и 40 новчића.

Како скупљање прихода, тако и вођење расхода, извршено је правилно — по закону.

Окупљеним главарима, мјесним старешинама, који су неодступно ишчекали крај испиту, напоменуо сам само наредбу Министра Просвјете о установљавању школских књижица, и ови су једногласно и без оклијевања обећали први улог од 15 фиор. на ту сврху.

5. Горњо-Цеклинска школа (нахија Ријечка).

Испит је био 3. Јуна, и 8—9. сати пре и по подне трајао.

Школа је четвороразредна (I., II., III. и IV. разред).

С почетка године уписано је дјеце у I. разреду 8 муш. и 8 жен.; у II. р. 5 муш.; у III. р. 4 муш.; у IV. 5. муш. Свега 21. муш. и 8. жен.

На испиту су присуствовали и испитани били сви.

Ова прелазна школа имала је по распореду да се одмара јошт ову годину. Али увиђавнији представници и прваци ове општине одважили су се да приватно отворе школу и сами плаћају учитеља.

Ни један није напустио школу нити ичине задржан.

Повторавали су исте разреде: у I. 2, у III. 1, у IV. 2.

Сва су дјеца испитана из повише предмета у све разреде.

Испитивани су према оцјенама бољи, средњи и слаби.

Сви су вјере православне.

Успјех показан о испиту:

Из науке хришћанске: I. р. 4—, II. 3½, III. 4; IV. 4.

„ српског језика: I. р. 4—; II. 4—; III. 4—; IV. 4—.

„ словеооког језика: II. р. 3½; III. 3+; IV. 4—.

„ рачуна: I. р. 4; II. —.

„ рачуна с геом.: III. р. 4—; IV. 3+.

„ земљописа: I. р. 3+; II. 4—; III. 3+; IV. 4—.

„ српске историје: III. р. 4—; IV. 4+.

„ познавања природе с физиком: III. р. 4—; IV. 4—.

„ позн. и њег. чов. тијела: I р. 4; II. 4—; III. 4—; IV. 4—.

„ краснописа: I. р. 3+; II. 3+; III. 4—; IV. 4+.

„ цртања: I. р. 3; II. 3+; III. 3+; IV. 3—.

„ пјевања цркв. и свјет.: у све разреде 3.

„ гимнастике: у све разреде 4.

„ чистоће школе и нош. дјецe: у све разреде 4+.

Дисциплина у све разреде 4.

Општи успјех у I разреду близу врло добар. У II. разреду више но добар. У III. разреди више но добар. У IV. разреду близу врло добар.

У овој школи радио је један учитељ на све разреде. Учитељ је образован формално спреман за учитеља, по савршеним захтјевима у нас — свршио је поред основне школе четири класе гимназије и богослов. учитељску школу на Цетињу. Као у приватној школи, принуђен је био да се прими поред специјалне свештеничке дужности, за наставника за четири основна разреда. Разумије се да један наставник није у стању одољети раду и наставним градивом на четири разреда, ма сву снагу томе посветио.

Редован рад отпочет је 15. Октобра, и у току године учинио је учитељ 15. изостанака у радне школ. дане, по потреби свештеничке дужности. И све те не помажуће околности: четири разреда на једног наставника, друга специјална дужност поред учитељске и кратко вријеме, — нијесу принудиле учитеља, да учини нарочито сукраћивање наставног програма, те да се главније освоји темељитије. Стога су у главноме проузроковани неки не тако важни недостатци, који су се јављали уза све наставне материје. У већини разгранана је мимо програма на штету јасноће и практичке примјене, на штету усвајања дјетету научнога, те је онај ученик само кадар био давати довољне одговоре, који је даровитији или који уз то понавља исти разред. То се особито опазило при рачуну у дефинисању правила за израду појединих видова рачуна, а наособ у старије разреде, и у геометрији; тако при анализи, а особито при прављењу извода у српском језику; тако и при земљопису у старије разреде, како у математичном тако и у физичном, а тако и у природопису. У краснопису и цртању урадило се више, но би се при сличним околностима могло очекивати; само је требало више пажње на правопис. —

— Но све наређане примједбе нијесу таквих размјера и карактера, да би могли одрицати лијепог успјех ове школе у општој настави. А тако исто оне не могу говорити ни против добрих способности учитељевих, које би разумије се, истакле се и ови пут много рељефније и опсежније при сходнијем околностима уз годишњи рад. Особито је похвално учитељево трудољубље и издржљивост у тако сложном и двојном раду, а при многим оскудицама средстава за школ. рад. Држање његово при испита издаје га за меланхолика, што, приликом, потијече из његове нарави. Код ученика је омиљен, а код општина и омиљен и поштован. Држање му је достојанствено и свејак пази морални живот ученика.

Ову приватну школу, као што наведено непосредно подржавају цеклински главари и прваци, како у плаћању учитеља тако и у свему. Навикнути школи од давнина, они немају стрпљења а и потребе им не пуштају, да им школа, као прелазна, не ради три године. Да устабиле четвороразредну школу, радо пристају, Цеклињани да им се школа одаљи на средишту Горњег-Цеклина и да се споје у школској општини с Добреким селом, Косијерима, Улићима и др. засецима око Цеклина. А ово је за државу најпрактичнији, а за ову општину и напредак ње школе најлакши и најрадикалнији начин и средство. И са убјеђењем у корист желио бих да више просвјетне власти узму у обзир благовремено ову околност.

Ова школа потребовала би поправка у зданију, ма да је немогуће учинити је по захтјевима педагогије; а требала би набавка многих учила. Ако, у силу нежељених узрока, и даље остане за употребу ове школе, главари су обећали набавити и поправити неопходно на вријеме.

Школарина ове год. скупљена је уз др. дације 1%. Сума прихода као и расхода увршћена је редовно у протоколу цеклинске капетаније, осим трошка о испиту.

Окупљени на испиту главари и прваци цеклински без двојбе усвојили су улогу за успостављање школске књижице; али нијесу одредили количину улога, до ријешења питања о новој школи.

ГОВОР, НА ПРВОМ РОДИТЕЉСКОМ СКУПУ ОСНОВНЕ ШКОЛЕ.

Говорио у **Вилусима В. Вушовић**, учитељ.

Поштовани скупе, драги родитељи.

По дужности скупи смо се данас у овоме светоме дому ради обавјештења, а без сумње сматрам се радосним, што ми је данас пануло у дио, да вам проговорим ово неколико ријечи, које ће се тицати вас, ваше дјеце, а будуће вам узданице.

Сматрам и јесу дјеца највише благо и срећа човјечија, која се у Господа проси; јер родитељи гледају у своју дјецу будућу потпору, надајући се, да ће их одмијенити у њиховој старости и један пут отпочинути. Но кад се родитељи могу надати, да ће дочекати то добро и одмјену од своје дјеце, и да ће иста бити карактерни и поштени људи? Сваки се родитељ овоме може надати, кад се буде старао о њиховом васпитању. Не буде ли се старао, неће дочекати од њих потпоре у својој старости. Према реченом, дужност налаже, да се сваки родитељ стара свесрдно о васпитању своје дјеце, као и о осталијем њиховијем потребаља; јер приликом доброг васпитања од дјеце произлазе људи поштени, вриједни, карактерни, људи вјерни, служећи истински свој род и свога Господара; обдржавајући чврсто и истрајно своју народност, и такве људе воли и пази сваки племенити човјек; мили су и своме Господару, јер служе на дику и корист родитељима, друштву и држави. А приликом рђавог васпитања од дјеце произлазе људи непоштени, непослушни, бескарактерни, подле улизике, невјерни, опадачи, лажови, свађалице, цвлетници, пијанице, крадљивици, завидљивци, насртачи и т. д. и т. д. који не умеју ни извршити поштеће, само да дође до својијех жељенијех страсти. Овакви људи не само што би били на штету родитељима и породици, него би исто били штетни комшијама, сељанима, племеницима, пак и самој држави; јер свијема зависи срећа и напредак од међу-сложне и узајамне љубави; од чувања од рђавије дјела; од издржљивости у свакоме корисноме раду.

Разумије се, да сваки родитељ жели из срца, да им синови буду добри људи, а не рђави. Зато, да би родитељи постигнули ту жељену намјеру, треба свесрдно да се постарају о васпитању своје дјеце, а то вам препоручује и сами Господ: „Родитељи, васпитавајте дјецу у науци и страху Господњем.“ Заиста, из ове заповиједи Господње видимо, да дјеци треба осим тјелесног још и умно и морално васпитање. Али се разумије, да то не може бити без истрајног труда и рада, као што вели велики пјесник владика Раде: „Без муке се пјесма не испоја, без муке се сабља не сакова.“ И заиста, без муке и поштеног рада тешко се може добити што-год корисно.

Са овијем вам се преставља, да је код васпитања труд и рад главна чињеница. Ако ли се не обрати пажња на васпитање, и то врло озбиљно онда се догађа много и много примјера, да родитељи пану у велико очајање од своје дјеце, и долазе до великог понижења и то у разнијем погледима; пак сами промишљају, да је то божја судбина, али је таква мисао родитељска погрешна, јер Бог нам не налаже да ми радимо ишта, што би било рђаво и непоштено, но сами себе нека осуђују, што нијесу своју дјецу боље васпитавали. Дакле, родитељи се могу назвати усрећитељима или упропаститељима дјетињим. И заиста, неки се родитељи слабо старају

о васпитању своје дјеце и занемарују дужност, мислећи исти, да ће се њихова дјеца сама поправити у васпитању, кад одрасту; али, колико се разумијем, то је врло погрешна родитељска мисао, јер дјецу треба навикавати на добре врлине у њиховом млађаном животу, да би им пријешао дух-морала у добре навике, а све обмане и нечистоте од њих уклањати, јер, „Дрво младо да се савијати,“ а и дјеца док су млада лакше се у свему могу научити, зато што су од природе обдарена, да могу примити и памтити све лако и брзо. Према томе, што год виде дјеца да им раде родитељи, па било добро или рђаво, онда ће то примити, и исти радити, што виде од старијех, а сама узимају мисао у свој развијени аозак, да је то све добро и да се ваља така радити. Значи дакле: да добри примјери родитеља и свију старијих наводе дјецу на добро; а рђави примјери на рђаве поступке.

Но да се не бих упуштао у даље, навешћу вам неколико примјера односно реченог. Родитељи требају да заклањају сваки рђави поступак од своје дјеце, пак био исти у кући или ван ње; јер дјеца кад чују на пр. свађу у кући између родитеља, старије браће и сестара, прелази им постепено у навик, и чини им се, да се то тако ваља вавда радити, те и сама постану временом свађалице; или, кад чују дјеца какве рђаве и неучтиве ријечи у кући да са говоре, које не одговарају њихови моралном развитку, и које не одговарају поменутој заповиједи Господњој; она ће их добро зампамтити, те их и само потље понављати и пред другијем исказивати. И заиста, ако дијете учини какву рђавштину једанпут или два пут, ма у ком било погледу, а да се родитељи од тога не одвраћају, онда се у његовој души укоријени маца, коју у будуће чини без икаквог устезања, но дијете треба, чим видимо да ради, што је неваљало, строго од тога одвраћати, а оно ће већ други пут имати неку добру навик, а особито кад се савјетује са добријем примјерима, да му рад или намјеба не ваља, побијајући оне његове рђаве поступке са добријем поступцима.

Исто тако, могу разни пороци да се уселе у душу дјетињу, које треба искорјењивати из њих са добријем примјерима, доказујући им, да то тако и тако не ваља радити; али то могу искорјенити из своје дјеце издржљиви карактерни родитељи, који не попуштају им такве поступке; јер родитељ кад каже своме дјетету, да нешто уради, што је добро и корисно, треба му га више пута надгледати, да ли исто ради по његовој заповиједи или не; па ако не би радило, треба га савјетовати, на који ће начин почети и свршити; а ако би рад свршило како како ваља, разлог је у дјетету поткријепити његову душевну моћ, похваливши добро свршени рад, да му што боље омили, све што је добро и честито. Разумије се, да је дјеци шkodљиво давати оне послове да врше, који не одговарају њиховом млађаном узрасту.

Рекох унапријед, да се могу уселити разни пороци у душу дјетињу; зато није довољно дјецу своју од тога одвраћати, а сами родитељи да раде противно томе, него требају да имају сажалења наспрам свакога човјека, кога би снашла каква биједа или невоља; а да се радују свачијему добру. О томе нам св. апостол Јован лијепо говори у св. писму: „Ако ко каже, да љуби Бога, а мрзи на брата свога, лажа је, јер ко не љуби брата свога, кога види, како може љубити Бога, кога не види?“ И заиста је ово очигледна истина, јер нас је све створио један Бог, а крштени смо часнијем крстом, и то по милости Господа Исуса Христа, пак смо сви између себе браћа и ближњи, зато ми треба да се сви узајамно љубимо,

поштујемо и један другога потпомажемо и у свакој нужди прискачемо, и то од свега срца; јер исти светитељ говори: „Браћо! да се не љубимо само ријечју и језиком, него дјелом и истином.“ И заиста, који човјек нема љубави из срца насрам другога, узалудне су му ријечи пред судом Божијим. Истина, до скоро се радило о ратовима и четовању, борећи се са непријатељима за своју слободу с јатаганом у руци и дугачком пушком — помоћницом и то дневно-ноћно, те се помоћу Божијом потпуно и очувала слобода, пак нас је Свевишњи и у томе надгледао, те нам је у овијем нашијем крајевима давао добријех јунака, вриједнијех домаћина, карактернијех и угледнијех људи, који су јуначки све своје обдржавали, а свакој непогоди човјечанској на путу стајали, бранећи своју част, поштење вјеру, слободу и друго што доликује људима; а ви сте њихови синови и унуци, а имате вашу дјецу, пак све зависи од вас, да не бисте у чему остали нижи, бар од онијех, с којима су ваши стари и ви били равни; а постигнућете: са потпунијем владањем, добријем понашањем, издржљивијем и поштенијем радом, са љубављу, вјерношћу и постојанством, честитијем карактером и поштењем.

Као год, што је дужност родитеља да васпитавају своју дјецу код куће, нето се од њих захтијева, да их пази и васпитавају ван ње, доказујући им: са каквијем друштвом треба да се састају. како треба старијега поздравити и с пута му се уклонити, не допуштати им, да сама иду тамо и тамо без питања и дозволе ваше, јер ће постати скитнице, а вас занемарити и све своје; не допуштати им да пију жестока пића (ракију, вино, пиво), јер ће се на то навикнути и постати праве пијанице, јер ће их то убити и морално и телесно омањати, како оно говори, ко много пије: „Збогом памети, добро јутро ракија.“ једном ријечи, дјецу треба упућивати на добре врлине и племенито понашање, па како у кући тако у друштву, на путу и сваком мјесту, а сваког неваљалство од њих одвраћати.

Али није довољно, да родитељи саједнају своју дјецу код куће, него им још дужност налаже, да их шаљу у школу, гдје се продужује и усавршава домаће васпитање, а особито кад родитељи стоје са учитељем у сагласности, јер међу родитељима и школом треба подржавати што тјешњу везу. А школа се сматра, и јест главно мјесто за науку и васпитање. Школа нашој дјечи, може се рећи, миче мрачну копрену са очију, како ће иста ведријем очима погледати по овоме свијету; отвара им уста са рјечитошћу и добријем говорима, који су им до тада била запечаћена; развијају им се постепено душевне способности, која је Бог дао. Разумије се, да је ово почетна школа, али се и у њој тражи доста врлина од наше дјеце, јер без добра темеља у куће, она ће се срушити, тако и наука, без основаног знања не може се постићи.

С тога вам се препоручује, да имате озбиљно старање о школовању и васпитању ваше дјеце, а будуће вам узданице. Дјецу уредно слати у школу, без њиховог остојања, јер дијете кад остане од школе један дан, ви мислите да је то маленкост, али је баш противно томе, јер је школа прави радиша, у којој се свакога часа дознаје нешто новије и новије, а дијете које није било на предавању, већ не зна о чему је говорено, те мора да рамље из науке. С тога вам се препоручује, да дјецу шаљете на вријеме у школу и то са вољом, као што прописује школски закон, који ће вам се и прочитати. Својој дјечи кажите, да треба сваког јутра, кад устану: обући се, обути се, умити се, очешљати се, Богу се помолити и

спремити своје ствари, пак кренути у школу. Путем мирно и уљудно да иду, као што доликује доброј дјечи; а не звјерати око пута тамо и тамо. Старајте се боље о чистоти одјеће и обуће ваше дјеце, јер је чистоћа половина здравља,“ а свака нечистоћа навлачи болест на организам човјечији, од које се може и угинути.

Разумије се, да смо сиромаси сви, али бар да се старамо о чистоти колико нам је могуће, јер ако нијесмо могући, да будемо фино накићени, које нам не би наспрам мјеста ни одговарало, а оно нека су нам хаљине, што их имамо, чисте и окрпљене; ако нијесмо у стању куповати сапуна, а оно имамо воде и пепела, пак начинити цијеђа, и са себе макнути убитачне прљотине, које подризају наше здравље, али то доиста зависи доиста и од вашијех домаћица, јер пословица изговора: „Кућа не стоји на земљи, него на жени.“

Из досад наведеног говора, драги родитељи, мислим, да вам је довољно исказано о оном, што вам је од пријеке потребе за вашу дјецу, па ако се будете управљали према реченом, дочекаћете сваку срећу од своје дјеце, а држави ће те предати ваљане и храбре младиће, који ће јуначки и истрајно штитити све своје и од туђина чувати; вјерне поданике своме узвишеном Господару, који би на Његову ријеч дали и потоњу кап крви, јер се он својски, неуморно вагда брине о свима нама, о нашој драгој домовини, о нашој срећи. Да живи наш ошћељубљени и *Узвишени Господар Књаз Никола* многаја љета!

NACIONALNA
BIBLIOTEKA
ЦРКВЕНИ БУЏЕТНИК
CRNOJEVIC

Приложници. — Преко свештеника *Шпира Радичевића* приложи цркви Бериславачкој *Ђоко Маркуш* за своје здравље 1½ рало земље.

Стеван Перов Пировић приложи истој цркви један крст и икону Спаситељеву.

Иво Шурин Пејовић из Голубоваца приложи истој цркви новчану помоћ десет фор., да се употребе у корист цркве.

Дародавцима нека Свемогући дарује здравље и напредак, који снабдевају и украшавају домове Божије.

Из Митрополије. Његово Високопреосвештенство Госп. Митрополит *Митрофан* нарочито је из Цетиња отпутовао у уторак 19 октобра преко Подгорице и Лијеве Ријеке у Колашин, те је у суботу 23 октобра свечано освештао новоподигнуту цркву на *Блашани* у славу свете Тројице, а сјутра дан у Неђељу 24 октобра освештао је другу новосазидану цркву у *Шшишарици*, која је посвећена светоме Архистратигу Михаилу.

При посвећењу ових цркава био се искупио велики народ из двије Мораче и Роваца, колико из религиозних осјећаја, што је својствено тамошњем народу, толико и из љубави према своме добром Архипастору, који је пунијех десет година у Морачком манастиру пробавио и лијепу незаборавну успомену код тамошњега народа оставио.

Четрдесетогодишњица црквене службе Протођакона Филипа Радичевића. Како смо обавијештени 16 Децембра ове године у четвртак, славиће Пречасни Отац Протођакон Филип Радичевић секретар Митрополје, четрдесетогодишњицу своје црквене службе у Митрополији Цетињској, који још од времена Његова Височанства витешкога Господара блаженопочившега Књаза Данила I Петровића-Његоша, 16 Децембра 1859 служи олтару Господњему под „Орловијем Кршем“ савјесно и ујердно свету матер цркву, Узвишени престол и своју домовину.

ШКОЛСКИ ГЛАСНИК

Тридесетогодишњица Дјевојачког Института. — Дјевојачки Институт Царице Марије на Цетињу све више развијајући се и напредујући из године у годину, доживио је са срећом своју тридесетогодишњицу (1869—1899), која се на св. Ваведеније о. г., као на дан славе институтске цркве и институтско крсно име, свечано прослављена. На сами дан свечаности здање институтско освануло је дивно искићено српскијем и рускијем народнијем заставама, а у 9 сати отпочела се је у институтској цркви архијерејска служба, на којој је чинодјејствовао Његово Високо-преосвештенство г. Митрополит Митрофан.

Служби Божијој изволили су присуствовати Његово Височанство Господар и Њезино Височанство Књагиња, Његово Височанство Књаз Нашљедник и Њезино Височанство Књазица Милица и Његова Свјетлост Књаз Мирко.

Осим тога присутни су били: царско-руски министар резидент госп. Губастов, секретар руске Мисије г. Лермонтов, наши министри с госпођама и много друге отијене господе.

Служба се је завршила благодарењем и многољествијем за све чланове црногорскога и рускога владајућега дома и за оба братска народа.

На 10¹/₂ сати Височанствени гости са свијема присутнијема ушли су у велику салу, у којој су већ биле сакуклјене институтске ученице и предуреле су Њ. Њ. Височанства пјевањем црногорске химне. За овијем су раздавате награде ученицама, које су се у прошлој 1898—9 шк. години одликовале. Одликованијех ученица било је свега 24 (од 65). Од њих су 2 добиле награду I реда, 8 награду II реда, а осталијех 14 добиле су награду III реда. Одликоване ученице примале су досућене им награде лично из рука Њезинога Височанства Књагиње Милице. Свечано раздавање награда завршено је тијем, што је хор ученица отпјевао на задовољство Њ. Њ. Височанстава и свијех присутнијех неколико врло дивнијех пјесама, при чему их је на гласовиру пратила ваљана учитељица музике г ца Хофман.

У 11 сати Њ. Њ. Височанства и сви присутни изволили су се спустити у трпезарију, у којој је била приређена сјајна закуска, достојна тако високијех госта. На столу се, по лијепоме српскоме обичају, налазио крсни колач са свијећом. При столу су служиле ученице старијега разреда, које су биле тај дан одликоване.

За вријеме ручка Његово Височанство Господар подигао је здравицу у здравље Њезинога Царскога Величанства Царице Марије Феодоровне, велике покровитељице овога завода. На ову здравицу одговорио је госп. Губастов здравицом за здравље Његова Височанства Господара. Њезина Височанства Њагагиње Милене, високе старатељице овога завода и свега Црногорскога Владајућег Дома. Другу здравицу Њ. В. Господар подигао је за здравље началнице т-це Софије Петровне Мертваго, вриједне управитељице овога завода, коју је Његово Височанство благоволило крајем прошле школ. године одликовати златном медаљом „за ревност,“ и баш тај дан она је први пут на себе метнула. Трећу здравицу Њ. В. Господар је изволио подићи за здравље свију бившијех и садашњијех ученица и њиховијех породица. Свака од овијех здравица праћена је бурнијем: ура! живио! живјели!

Послије ручка Височанствени гости с пратњом и свијема присутнијема изволили су се повратити, изразивши г-ци началници своју високу захвалност и признање за неуморан труд, који полаже око напретка завода.

С наше стране жељети нам је само то, да наш Институт и даље напредује у правцу, који му је дала његова данашња началница и да све више служи на корист како наше отаџбине, тако и нашега народа изван ње.

(„Глас Црногорца“.)

Рад „Удружења учитеља Ријечке нахије.“ При крају прошле године учитељи Ријечке нахије, осјећајући пријекну потребу усавршавања у свом светом позиву, основаше „Удружење учитеља Ријечке нахије.“ Друштво је написало *Државни* *Закон*, по којему се има управљати, и њега је Гл. Шк. Надзорништво одобрило и потврдило 15. маја 1899, број 886. Цијелъ је друштво просвјетна: *посебно и општи напредак учитеља и школа, уџош-навање педагошко-савјетничких и државних радња у праксичком раду.*

Прошле шк. године Друштво није држало своје редовне скупштине, јер му је Правилник доцно потврђен. Ове шк. године држана је *прва редовна скупштина* на Ријечи, 28. новембра. На истој скупштини читао је *Перо Калуђеровић* (Љуботињ) своје предавање за III. разред „О Давиду.“ За тијем је *Андрија Јовићевић* (Ријека) држао предавање из рачуна и геометрије за IV. разред „Изналажење површине правоуголника.“ Оба предавања повраћена су писцима, да их према примједбама поправе и на идућој скупштини управи поднесу, да их она спроведе уредништву „Просвјете“ за штампу. На истој скупштини Андрија Јовићевић поднио је Друштву свој чланак „Значај учитељскијех удружења.“ Друштво је овај рад предало Перу Калуђеровићу, да га реферише и о њему свој суд Друштву поднесе идуће скупштине. Идућа скупштина одређена је да буде на Љуботињу 9. јануара идуће 1900. године. На њој ће држати предавања Поп Стеван Дреџун (Љуботињ) и Лука Пејовић (Цеклић). У Управи су, као и прошле године, остали: за предсједника Андрија Јовићевић, за потпредсједника Перо Калуђеровић, а за дјеловођу Михаил Поповић. Сретно да Бог да!

Школе у Арнаутској. Скадарски дописник „Frankfurter Zeitung“ вели, да нигђе нема толико туђих школа као у Арнаутској, а турска влада да то допушта. Турска влада не ће да оснива редовних школа, а Арнаути немају средстава за то. С тога шаљу дјецу своју у туђу школу, која их ништа не стоји. У сваком већем граду у Арнаутској има школа, које су

подигле туђе народности. У Битољу има школа, које уздржавају Грчка, Србија, Бугарска и Румуњска. У Јањини има само грчких и јерменских школа, у Скопљу и призрену српских и Бугарских. Аустрија има школе у Призрену. Ђакову, Пећи, Драчу, Авлону и Тирани. У Скадру уздржава Аустрија пет великих школа. Уз то од неколико година овамо школује Аустрија младе Арнауте бесплатно у државним школама. Италија је прије неколико година отворила у Скадру велике школе, а младе Арнауте школује у Италији бесплатно. Само у Њорчу уздржавају Арнаути сами своју народну школу.

К Њ И Ж Е В Н И Г Л А С Н И К.

„Школски Вјесник,“ стручни лист земаљске владе за Босну и Херцеговину. Уредник Љубоје Длуштуш. VI. 1899. 1.—4.

Садржај. Д-р Ђорђе Протић: О преоптерећености наших гимназија-јалаца. — Јелица Беловић-Бернациковска: Атмосфера у школи. — Ђуро Павичић: Старе и нове стазе у настави цртања. — Мицика Длуштуш: Повијест и земљопис на Дубоварној издоби у Бечу. — Виктор Погачник: Како је Хиџа Дубровчанин превео Хорацијеве оде? — Никола Видаковић: Како да се спријечи боолијевање крајника у дјече. — Феликс Бирушић: Флора наше вародне Српске. — Никола Ђурић-Кешперовић: Тога ћемо. — Стјепан Илијић: О развоју душевних способности дјече за првих година живота. — Алојзије Студничка: Нешто о орнаментима. — Јосипа пл. Глембај: Споразумак фактор полакшице. — Д-р Ј Модестин: Правила за писање и изговарање географских туђих имена. — Иван Дујмушић: Корист ваљаног штива. — Драгутин Кудлих: Староњемачка књижевност. — Иван Зовко: Казне старе школе. — Примјери практичне наставе. — Ђ. М. Раца: „Глагил.“ 9. Вјезба граматичког додатка Читанке за П. разред. — Из прошлости. — Љубоје Длуштуш: Философија у Древних Хелена. — Педагошка смотра. — Популарно научни чланци. — Д-р Ђиро Трухелка: Домаћа текстилна индустрија у Босни и Херцеговини. — Педагошке мрвице. — Листак. — Службени додатак.

Годишња цијена „Школском Вјеснику“ с поштарином 2 фор. а. вр. — Дописи и новчане пошиљке ради претплате и огласа нека се шаљу Земаљском економату као администрацији „Школског Вјесника“ Сарајево.

Изашао је 11. број **Зоре** са овијем садржајем: Слава добротвору српске књиге! — „Бранково Коло“. — Пред светосавске беседе, од Сарадника. — Пјесме: Драгутин Ј. Илијић: Бад ја умрем... — Милета Јакшић: Уз пехар — Д. Ј. Димитријевић: Преживио сам жеље рано. — Божо С. Николајевић: Прича о срцу, (балада (из једне старе кронике). — Осман А. Ђикић: Ашиклије. — М. Радовић: Пошљедња ружа — Приповијетке: Бранковински Бундаш. — Иван Ивановић: Бијели коњ, слика из новог Тараскона. — Jen Richerin: Погранични стражар, превео Леша. — Gömbös Galamb Margit: Полу-срећни, превео Иван Ивановић. — Лудвик

Јакобовски: Мој слијепи пријатељ, скица, превео Доб. Бакић. — Rudolph Lothar: Francisque Sarcey, превес Ј. П. — Писма: Из Цариграда од Harry. — Оцјене и прикази: Стихотворенија А. С. Пушкина въ славјскихъ переводахъ. 26. мая 1799—26 мая 1899 юбилейный сборникъ, составиль П. Кулаковскій приказује Н. — Са Влатаве на Нишаву, од д-ра Алексе. Љ. Митровића, приказује М. — Povjest književnosti hrvatske i srpske, napisao d-r Gjuro Surmin, приказује † Петар Бесаровић Николин. — Кроника: Књижевност — Кратке вијести. Умјетност. — Библиографија. — Зора излази у Мостару почетком свакога мјесеца у свескама од 4—5 табака и стаје годишње 4 фор.; за ђака 3 фор.

Изашло је XI. свеска **Новог Васпитача**, орган за педагошку књижевност, са овом садржином: О васпитној задаћи народне школе. — Говор. — Обука у рачунству. — Неколико мисли о Ничеу као филозофу. — Књижевни Пријеглед „Новог Васпитача.“ — Нови Васпитач излази у Ср. Карловцима сваког мјесеца једанпут и стаје годишње 3 фор. Уредник му је Радован Малушевић, учитељ, а власник Мита Нешковић.

„Звезда“. Породични лист. Број 97., 98 и 99. Год. 3. Београд. 1899. Новембар Излази четвртком и недјелом. Цијена за мјесец 1 динар или 1 круна. Уредник Јанко М. Веселиновић.

Садржај 97. броја: „Апотеоза Јокима Вујића“ (пјесма). — „Србинчеви“ (наставак). — „Јеленин муж“ (наставак). — „Вјерочка“. — „Боље икад него никад“ (наставак). — „Биљешке из књижевности“. — „Репертоар Народнoг позоришта“.

Садржај 98. броја: „Звјезде“ (пјесма). — „Србинчеви“ (наставак). — „Вечерња мисли“ (пјесма). — „Јеленин муж“ (наставак). — „Вјерочка“ (свршетак). — „Боље икад него никад“ (наставак). — „Књижевни преглед“. — „Репертоар Народнoг Позоришта“.

Садржај 99. броја: „Грбови“ (пјесма). — „Србинчеви“ (наставак). — „Багитахра“ (пјесма). — „Преписка“. — „Shinda Usagiuna“. — „Боље икад него никад“ (наставак). — „Позоришна Хроника“.

— Изишао је 17. и 18. број **Босанске Виле** са овом садржином: Пјесме: С источног Парнаса, преводи Мустафа Кијазим. — Мујезим, од Сокољанина. Ода гуслама, од Ј. Ђ. Зорића. — Приповијетке: Варошче, прича из сеоскога живота од Тихомира Петровића-Брала. — Пјесма у прози, од Хакије Темима. — Хаџи Незир ефендија, од Михајла Милановића. — Поука: Мода, пише Софија Шупић-Плстикосић. — Приложак народној педагогици и вјеровању, из збирке Жив. М. Радосављевића. — Свети Саво у народном предању, од Јована П. Мутића. — Српске народне умотворине: Бег Љубовић и Мато Латинин, од Омер-бега Сулејманпашића. — Смрт Ђаволекота краља, од М. Шутвића. — Листак.

— **Мостар**, српски цепен календар за преступну годину 1900., која има 366 дана. Година II. У Мостару, 1899. Издање и штампа издавачке књижарнице Пахера и Кисића. Стр. 80. Цијена 20 новч.

„Учитељ“ педагошки књижевни лист, орган учитељског удружења. Година XIX. Свеска за октобар. Власник и издавач учитељско удружење. Чланови књижевног одјелка главног одбора учитељског удружења: Срећко П. Стевановић, Драгољуб С. Турђевић и С. С. Станишић, и уредник Дим. Ј. Соколовић, учитељ у Биограду.

Садржај 2. свеске „Учитеља“ — за октобар 1899 год.: Расправе и чланци: Какав треба да је школски надзорник према школи и према учитељу? расправљао на XVI учит. скупштини Јов. Максимовић учитељ и уредник „Учитељског Вјесника“ (свршетак). — Тон у настави читања, од Прок. Дамјановића учитеља. — Из дневника старог педагога, превод с чешког од Ср. — Васпитање слијепих, превод с руског од Т. Маринковића. — Једна школа из окупираних српских крајева (наставак). — Измјене и допуне закона о народним школама. — Школско кретање у свијету. — Просвјетне биљешке. — Књижевност: Реферат о домаћим књигама: Задруге у Њемачкој. Написао д-р М. М. Поповић, начелник министарства нар. привреде. — Нове књиге.

„Учитељ“ излази једанпут мјесечно у свескама од 5–6 табака. Цијена 10 динара за годину. Редовни чланови Учитељског Удружења добијају лист бесплатно када положје 12 динара чланског улога.

„**Караџић**“, лист за српски народни живот, обичаје и предање. Издаје и уређује Тих. Р. Ђорђевић, проф. учитељске школе. Год. I. Број 11. У Алекеинцу, новембра 1899.

Садржај: Народно предање о мјестима, од Пет. Ст. Иванчевића, Милеве Б. Јоксимовићке и Марка Исаковића. — Српске народне пословице, (из Крагујевачке околине) записао Влад. Ј. Радојевић, проф. — Српске народне заговетке: (из Пиротског округа) прибиљежио Тих. Р. Ђорђевић. (Из Радовића — у Македонији) прибиљежио Мићалко К. Шатојевић, учитељ. (Из Сарајева), прибиљежио Јов. Б. Зорић. — Српске народне приповијетке: (из Левча), изабрио Ст. М. М., учитеља. (Из околине Бишћа), прибиљежио Петар Ст. Двандеевић. — Ситне биљешке. — Прикази.

„Караџић“ излази у Алексинцу једанпут мјесечно на 1–1½ штампаном табаку, цијена му је 5 динара годишње, поједини бројеви стају 0.50 дин. — Рукописи се не враћају.

„**Источник**“, духовни часопис за црквено-просвјетне потребе српско-православног свештенства и народа у Босни и Херцеговини. Власник: Ђихова Високопреосвештенства српско-православни Б.-Х. *Архијереји*. Уредник: *Теодор Јунгић*, протојереј. Год. XIII. Септембра 1899. Бр. 21.

Садржина: Окружница АЕМ. консисторије Дабро-босанске. — Посљедна борба у храму. — Религијозно морални листићи. — О сједињењу јулијанског и григоријанског календара. — Један дан у манастиру. — Ријеч двије родољубима на оцјену. — Црквене вијести. — Књижевне вијести. — Јавна благодарност. — Званични огласи. Сарајево, Прва Српска Штампарија Ристе Ј. Савића и друга.

„Источник“ излази два пута и то 15. и посљедњег дана у мјесецу. Цијена је листу на цијелу годину 4 фор., а на пола године 2 фор.; за стране земље на цијелу годину 5 фор., а на пола године 2.50 фор. Учитељима основних школа и ђацима даваће се лист у пола цијене. Претплата се шаље администрацији листа, а рукописи уредништву. Рукописи не враћају се.

Изашао је 33 број „Школског Одјека“, са овим садржајем: Двадесетпетогодишњица српске више дјевојачке школе панчевачке. Од —в—. — Узајамност међу тијелом и душом. Превео В. В—ћ. — Задаћа образовања. Превео с руског Ђ. Михајловић. (Свршетак). — Рад на родитељским вече-

рима. — Учитељски гласник. Митровица. — Из српских и страних листова. — Из науке: Чуда од електрицицета! — Биљешке. — Прикази.

„Школски Одјек“ излази сваког 1., 10 и 20. дана у мјесецу. Стаје на годину 4 фиор или 10 нинара, на четврт 1 фиор, или 2 дин. 50 пара. Огласи се рачунају по 6 новч. од реда из ситних слова, и сваки пут плаћа се за жиг 30 новч. — Рукописи се шаљу уредништву „Школског Одјека“ у Нови Сад, а претплата и огласи администрацији „Школског Одјека“ у Нови Сад.

Књижевни оглас Ишла је из штампе: „Школа за виолицу“ израдио за средње школе у Крајевини Србији Влад. Р. Ђорђевић, учитељ музике и пјевања. Цијена 3 динара или 3 круне.

Књига је рађена у Бечу, на лијепој хартији, и има врло укусан облик. Може се добити код потписаног у Јагодини и у свима књижарама.

Влад. Р. Ђорђевић

Учитељ музике и пјевања у Јагодинској учитељској школи.

Позив на претплату. — Спремио сам и дао сам у штампу књигу за младеж: „У СЛОБОДНИМ ЧАСОВИМА.“

Књига је нарочито спремна, да послужи нашој младежи као читанка, коју ће читати и прочитавати ван школскога времена, у слободним часовима. У њој ће бити **БИБЛИОТЕКА** забавних и поучних чланака, намијењених: да послужи нашој омладини као лијепа и здрава забава, а и као допуна ономе, што се у школи предаје. Да књига што боље одговори на мјени и буде што више читана, она је израђена великим бројем лијепих слика.

Књига ће бити велика 5—6 штампаних табака. Техничкој изради поклониће се особита пажња, да с те стране читаоци буду потпуно задовољни.

Цијена је књизи 80 пара, за претплатнике само 50 пара. Претплату ваља слати мени, и то најдаље до Божића, јер ће за св. Саву књига бити разаслана претплатницима..

Сиромашни а одлични ученици народних и средњих школа, из свих српских крајева, добиће књигу на дар. За ово ваља да се пријаве коме од скупљача, да бих им преко њега послао књигу, те заштедио поштанске трошкове око слања књиге свакоме посебице.

Скупљачи добивају десету књигу за труд и накнаду издатака око слања претплате.

Лијепо молим све пријатеље наше омладине, нарочито наставнике народних и средњих школа, да порадe, да ова књига у нашој омладини добије што више читалаца. Мене ће задужити великом захвалношћу, а омладини ће учинити лијепу услугу, препоручивши јој, надам се, ваљану књигу

Биоград, 20 октобра 1899 године.

Ж. О. Дачић,

писар минист. просвјете и цркв. послова и
наставник Гимназије Вука Ст. Караџића.

ЦРНОГОРСКОМ УЧИТЕЉСТВУ.

„Будућност“ — дружина Ђака Учитељске Школе у Алексинцу издала је прољетос у српском преводу књигу: „Основи Педагогике“ — ремек дјело чувеног њемачког педагога Др. В. Рајна, професора педагогике на универзитету у Јени.

Ова — бесумње — најнапреднија омладинска дружина у Српству ријешивши се, да скоро цио свој повчани иметак уложи за штампање горње књиге, принијела је велику жртву напретку српског васпитања, а српски васпитачи треба да учине примјену те жртве. Ни један писмени Србин, а камо ли наставник, не треба да буде без ове књиге, која у себи садржи језгро свега онога што хоће на пољу васпитања да рекне педагошка школа Хербаршовог правца, која данас онако бере лаворике у научном свијету износећи најбољи начин васпитавања. —

Самоуци у педагошком знању имаће нарочиту корист од ове књиге, јер се у њој износи основно-управо елементарно-кратко, али опет научно-философско све оно што обухвата педагогика као наука, и сваки спис овог правца лако ће се разумјети, када се ова књига с бригом проучи.

Као члан црногорског учитељства и пријатељ његова напретка узимам слободу учинети с овим апел на г. г. црногорске учитеље: *да не остану без одличне књиге „Основи Педагогике.“* Ко купи ову књигу, користиће себи, а тијем ће потпомоћи напредну мисао племените дружине „Будућности.“

Номинална цијена књиге јесте 1 динар (круна). Новац се може послати потписатом, који ће дотичном књигу послати, а може се учинети наруџбина на управу Ђачке дружине „Будућности“ — Alexinatz (Serbien), која ће у пошљању књига бити веома тачна.

CRNE GORE ĐURĐE
CRNOJEVIC

Саво П. Вулетић
четињски учитељ —

ПОДПИСКА НА 1900 ГОДЪ
НА ДУХОВНО-АКАДЕМИЧЕСКІЕ ЖУРНАЛЫ

„ЦЕРКОВНЫЙ ВѢСТНИКЪ“ И „ХРИСТІАНСКОЕ ЧТЕНІЕ“

съ приложеніемъ

ПОЛНАГО СОБРАНИА ТВОРЕНІЙ СВ. ІОАННА ЗЛАТОУСТА.

„Церковный Вѣстникъ“ имѣеть цѣлю удовлетворить потребности всѣхъ образованныхъ людей, и прежде всего конечно нашего духовенства.

Въ „Христіанскомъ чтеніи“ помѣщаются оригинальныя и переводныя статьи богословскаго, историческаго и назидательнаго содержанія, въ которыхъ съ серьезностью научной постановки дѣла соединяется общедоступность изложенія. Съ 1897 года журналъ этотъ выходитъ ежемѣсячно, въ двѣнадцати книгахъ, вмѣсто шести.

Кромѣ того съ 1895 г. редакція приступила къ изданію „Полнаго собранія твореній св. Іоанна Златоуста“ въ русскомъ переводѣ.

Въ 1899 г. выйдетъ въ свѣтъ шестой томъ „Твореній св. І. Златоуста“, въ который войдутъ бесѣды великаго святителя на книгу пророка Исаи, обзорѣніе св. писанія и проч.

ПОДПИСНЫЯ ЦѢНЫ НА 1900 ГОДЪ:

а) за оба журнала „Церковный Вѣстникъ“ и „Христіанское Чтеніе“ съ приложеніемъ 6-го тома „Твореній св. І. Златоуста“ 9 руб., въ изящномъ переплетѣ — 9 руб. 50 коп.

б) отдѣльно за „Церковный Вѣстникъ“ съ приложеніемъ 6-го тома „Твореній св. Іоанна Златоуста“ 6 руб. 50 коп., въ изящномъ англійскомъ переплетѣ 7 руб.; за „Христіанское Чтеніе“ съ приложеніемъ 6-го тома „Твореній св. Іоанна Златоуста“, 6 руб. 50 коп., въ переплетѣ — 7 руб.

в) безъ приложенія „Твореній св. Іоанна Златоуста“ за оба журнала 8 руб.; отдѣльно — за „Церковный Вѣстникъ“ 5 руб., и за „Христіанское Чтеніе“ 5 руб.

Подписка принимается въ С.-Петербургѣ въ Конторѣ „Церковнаго Вѣстника“ и „Христіанскаго Чтенія“, Невскій просп. д. 182 кв. 1.

К Н Ы Ж Е В Н И О Г Л А С .

Изашли су из штампе школеки уѣбеници:

Читанка, за други разред основнијех школа саставио *Буро Поповић*. Друго издање. Прегледала и одобрила К. Ц. Школска Комисија. Цетиње, К. Ц. Државна Штампарија 1899. Цијена 30 новчића.

Познавање и његовање човјечијег тијела, за први и други разред основнијех школа према „наставном плану“ написали: *Буро Поповић* и *Андрија Јовићевић*. Прегледала и одобрила К. Ц. Школска Комисија. Цетиње, К. Ц. Државна Штампарија 1899. Цијена 10 новчића.

Познавање и његовање човјечијег тијела, за трећи разред основнијех школа према „наставном плану“ написали *Буро Поповић* и *Андрија Јовићевић*. Прегледала и одобрила К. Ц. Школска Комисија. Цетиње, К. Ц. Државна Штампарија 1899. Цијена 15 новчића.

Познавање и његовање човјечијег тијела, за четврти разред основнијех школа према „наставном плану“ написали: *Буро Поповић* и *Андрија Јовићевић*. Прегледала и одобрила К. Ц. Школска Комисија. Цетиње, К. Ц. Државна Штампарија 1899. Цијена 20 новчића.

Рачуница, за први разред основнијех школа израдили: *Буро Поповић* и *Андрија Јовићевић*. Прегледала и одобрила К. Ц. Школска Комисија. Цетиње, К. Ц. Државна Штампарија 1899. Цијена 15 новчића.

Могу се наручити и купити код *Прве К. Ц. Повлашћене Книжаре И. М. Калуђеровића* на Цетиње (Cettigne Montenegro.)

Цетиње, 19 новембра 1899.

У П Р А В А
ДРЖАВНЕ ШТАМПАРИЈЕ.

ИСТОРИЈА ФИЛОСОФИЈЕ

СТАРИ, СРЕДЊИ И НОВИ ВИЈЕК

ПО РАЗНИМ ПИСЦИМА

САСТАВИО И НАМИЈЕНИО СВОЈИМ УЧЕНИЦИМА БОГ.-УЧИТ. ШКОЛЕ

Л. Поповић.

У В О Д.

§ 1. Појам о философији.

Сам назив науке „*историја философије*“ садржи у себи два појма: *историја* и *философија*. Први је појам јасан сам по себи; други појам, — философија, треба у неколико објаснити, јер у различитим временима различно се и разумијевао.

Најстарији назив којим су *Грци* означавали уопште духовно, нарочито умствено, *привидно* човјеково над осталим створовима, била је ријеч *σοφία* — мудрост. Тако су и људе, који би се одликовали знањем, животним искуством и умјетношћу у каквом-год опште-корисном раду и предузећу, називали *мудрацима*. Доцније ова ријеч замијењена је ријечју *φιλοσοφία*, коју најприје сретамо у Херодота (I, 30); али у научном смислу први пут употребио је *Питагор*. У почетку ова ријеч означавала је сваку врсту културе, сваку тежњу за познавањем истине и умно усавршавање. За вријеме софиста ријеч философија означавала је изучавање апстрактних предмета, изучавање по професији, а не случајно, тако да се и овај назив није давао једној каквој одређеној науци.

Философствовати значило је изучавати нешто; а сами људи, који су нешто изучавали, називали су се не философи, већ мудраци, софисти, физиолози и т. д. Боље одређенији појам о философији налазимо код

Платона († 347). По његовом мишљењу философија је наука о идејама (о оном што заиста постоји), а философ је онај, који у свом животу и учењу шљедује оном, што јест, што постоји, а не оном што се само чини постојећим, прелазним. Он разликује свијет идеални и реални, те и држи, да прави философ треба да живи у свијету идеалном, — у свијету стварног бића. Истинита мудрост својствена је само боговима; човјеку доликује да буде љубитељ мудрости (философ). Уопште у Платона појам философија има широку област, јер он под тим именом разумије свако духовно усавршавање, како у умственом, тако и у практичком смислу. *Аристотел* († 322) одређује философију као науку, која је сама по себи истинита. Послије *Аристотела* философија је заузела практични правац, тако да је идеал мудраца постао — срећан живот, ушљед чега се је и појам о самој философији измијенио. Тако н. пр. *Стоици* одређују философију као тежњу к блаженству; *Епикуровци* (као и скептици) разумију је као рационалну тежњу к срећи. Грчка философија при крају свог развоја тражила је рјешење свијех питања у религији, тако да је и философија сматрана као опћење с Богом, које се постизава аскетизмом; ушљед овога и аскетика добила је назив философије.

Уопште дефиниција „философије,“ као и одредба другијех наука, зависи од опште тачке гледишта неког времена. Тако су свјетску мудрост у средњем вијеку противуполагали божанственој мудрости, што је сасвим погрешно. *Кант* († 1804) одређује философију као науку о одношају међу познавањем и основним цијељима човјечијег разума. *Херберт* († 1831) говори, да је философија наука о истраживању појмова; *Шеллинг* је сматра као науку о апсолутном, не разликујући идеално и реално; *Хегел* († 1821), — као науку о апсолутном или разуму, који сам себе познаје и т. д. И тако се пита шта је то философија? Философија је наука о узроцима свега што постоји, или система знања, које се узвишује над опитом, — наука прин-

ципа и идеја. „Свако се размишљање не може назвати философирањем; овим именом означава се само мишљење у свези, темељито и дошљедно. Само овај, који сагласно мисли и ради с одређеним основним принципима, само онај, који обухвата све једним погледом на свијет, има право да се назове философом.“

Сваки је човјек по природи у толико философ, у колико је у њему урођена тежња да испитује и познаје истину; а одговор на питање шта је истина — и јест прави задатак философије. „Прво, истина је, противно лажи, сагласност мисли с ријечју. Лаж је сваком човјеку непријатна, па чак и лажљивцу, јер се осјећа огорчен, унижен, увријеђен; а истина постаје заједничка својина цијелога друштва. Кад би сви људи лагали, онда би настао рат свију против свију. Друго, истина се састоји у сугласности мисли с реалним фактима, а ово је противуположно заблуди. Иста мисао има велик значај за сваког, јер ако наше представе не одговарају стварности, онда су немогућа и сва наша суђења и радња. Свака теорија и пракса. Изу-чавајући ма коју реалну појаву, ми увијек желимо дознати: 1) њену битност, 2) њен узрок и 3) њен циљ.“ А пошто се, сагласно овом, философске човјекове наклоности јављају према свима појавама, према сваком стању и бивању, то и као објект философије служи сав свијет, а на првом мјесту видљиви спољашњи свијет, који нас окружује. Но овај свијет одмах нас упућује самим себи зато, што к њему припадају и људи, чију природу ми не можемо постигнути ако не изучимо наш унутрашњи, душевни свијет. Значи, за познање спољашњег свијета потребно је прије свега самопознање, или моћ наше познавајуће способности. Обје ове врсте познања гоне нас да дознамо коначни узрок, битност и пошљедњи циљ свега што видимо, т. ј. познању апсолутног. Тек на овај начин ми достижемо више цијељи познања и управо стјечемо цјелокупни, чврсто основани поглед на свијет. —

§ 2. Самосталност философије као науке.

На питање, да ли је философија као наука самостална, може се одговорити позитивно. Све нам друге науке дају само факта, неопходну основу или материјал за философију, чији је задатак да те научне резултате групише, уједини, те, на овај начин, она има и свој особити материјал, који се разликује од факата. Из овога закључујемо, да је философија посебна наука, која нема у виду практичне цијељи, већ само истину, чиме се она и разликује од других наука, које увијек имају у виду да стечено употребе на корист.

Што се тиче прогреса философије, као науке, можемо тврдити, да се она усавршава у толико, у колико се усавршава наука уопште, и да се са развићем специјалних знања развија и сама философија. Уопште се може рећи: у колико расте обим науке, у толико теорија философије постаје сталнија, јер би философија без науке била само пулси оквир, као и наука опет без философије била апстракт без јединства. —

§ 3. Одношај философије к науци.

У току толико вијекова човјечанство се све већма и већма обогаћује помоћу опита разних знања и открића, којима су у старо доба управљали жреци или свећеници. Постепено су се почеле обрађивати и систематизирати разне посебне гране знања, као: медицина, историја, правосуђе и т. д. Све ове науке имају у виду двојаки циљ: 1) да задовоље природну или урођену човјекову тежњу за знањем (циљ теоријски) и 2) да олакшају и омиле сав живот човјеку (циљ практични). Све науке испитују биће, и то или у одношају пространства, или у одношају времена. Науке, које изучавају одношаје пространства, чине уопште круг природних наука (: физика, хемија, механика, зоологија, медицина и др.); које пак испитују одношаје у њиховој зависности од оног, што је већ прошло, јесу науке историјске: (политичка историја, историја литературе, вјештине, филологија, правосуђе и т. д.).

Сад се пита, зашто ће философија као особита наука?

Зато, што све поменуте науке, узете уједно или свака посебно, не задовољавају теоријску потребу човјечијег познања, јер: 1) ни једна од њих не долази до изучавања првоузрока; 2) све игнорирају своју узајамну свезу; 3) ни једна од њих не испитује сам метод познавања, и 4) све оне односе се само к бићу, к фактима. Код свију других наука груписање простире се једино на област појава, које се испитују, ушљед чега и начела или принципи разних позитивних наука могу бити и бивају различни и многобројни; дочим философија ставља себи у задатак, да помоћу *размишљања из начелâ разума објасни биће из једног општег коријена* или начела, тако да и груписање којему она тежи, има апсолутни карактер. Сагласно овоме остале науке (т. зв. позитивне) добијају свој садржај непосредно из општа, у којем се истичу спољашње, јединичне стране онога, што постоји; друкчије, — свака позитивна наука испитује појаве, оно што пројављује биће у њиховом узајамном одношају; философија пак тежи познати унутрашњу страну тога бића, тежи објаснити општа његова начела или законе, — а све поједине појаве она разматра једино по одношају њиховом према тим општим основима бића. Накратко, позитивне науке испитују *најближе* узроке појава свијета физичког и моралног, а философија — *пошљедње*. Све друге науке у основи својој опиру се на факта и авторитете*), дочим за философију једино

*) Н. пр. органом за религиозно познање служи вјера; у њој је истина дата као готов факт, дочим у философији прима се као факт, који подлежи испитивању. Она, философија, увијек је тежила или да очисти религиозне представе од свега неразумљивог и чудесног, и да их учини боље разумљивијим, или да се помоћу правилног, методичног мишљења, на основу цијеле системе појмова и начелâ разума попне на висину религиозног посматрања. Овако је било у старој философији у односу к многобожству, као и у средњевјековној и новој философији у односу к хришћанству. —

је оруђе за познавање мишљење, разум, чим се она и уздиже над осталим наукама. Истина, све друге науке дају философији материјал, грађу; но опет и она уједињује резултате специјализације других наука у једно, те им, на овај начин, и даје стална начела или законе; поред овога она им још пружа метод испитивања, те као наука о познавању изучаје границе нашијех познавајућијех способности, даје правила за стварање појмова, суђења и закључака, бира критеријум истине, правила за доказе и т. д.

Из већ наведеног у главном види се, да све науке дају грађу или материјал за философију и да се и она усавршава у толико, у колико се усавршава наука уопште, тако, да се са развићем специјалних знања, развија или усавршава сама философија*); увеличавањем позитивних знања утврђују се и методи философије, тако да и њена теорија постаје у толико сталнија, у колико расте обим науке, којега она систематизира, даје форму и одређује правила, по којима науке морају шљедовати при изучавању појмова. Једном речију философија је наука, која има за задатак да из једне апсолутне неопределијене природу свега што постоји; — друкчије, — наука о основним начелима цјелокупног знања и бића уопште. У овом смислу философија се и може навати царицом наука, њиховом главом, њиховим срцем. —

§ 4. Предубјеђења односно философије.

Предубјеђења, која се изричу на рачун важности и значаја философских опита у наше вријеме, створена су самим друштвеним животом и немају научног основа. Повод том охлађењу и тим предрасудцима односно важности философије у неколико су дала мишљења и неких великих мужева, како старијег тако и

*) Из овога се види, да је философу потребно имати довољно основних начела из свију појединих области знања, и ако је немогуће тражити, да философ у свима овим знањима буде специјалиста. —

новијег доба. Тако *Платон*, у свом дијалогу „Горгие“, изражава се устима Каликла, да философирати приличи младићима, али ипак не мужевима. *Кант* (1781) каже: „било је времена, када су философију држали као царицу свију наука; а у нашем вијеку господствујуће струје односе се к њој с потпуним презрењем“. Слични суд о значају философије даје и *Хегел*. А *Хумболдт* говори: „философија је вјештина исказивати просте појмове бомбастим (тешким) начином“. Овога мишљења у данашњем добу држе се врло многи, позивајући се, између осталих, и на *Гете-а*, који се у „Фаусту“ подругује са логиком и метафизиком. Да би већма омаловажили значај философије, узимали су (а и сад узимају) поједине фразе учења неких философа, које заиста узете посебно, без обзира на цио склоп и смисао извјесног учења, могу се чинити као неумјесне, но које су узете у свези са цијелим учењем беспорно истините. Те су фразе и пр: „све што постоји разумно је“ (*Хегел*); „добро и зло појмови су субјективни“ (*Спиноза*); „човјек је мјерило свега што постоји“ (*Протагор*) и т. д.

Сва ова предубјеђења односно користи философије могу се свести на ове три тачке: 1) *философија*, говоре, *тежи ријешити питања, која се не могу ријешити*, ушљед чега и њена усиљавања остају увијек узалудна. Све друге науке, — кажу они — усавршавају се или допуњују оно, што је већ прије започето и донекле учињено; дочим философија увијек почиње свој посао изнова, тако да се и њени основни закони и метод мијења са појавом њеког новог њеног преставитеља, а философска питања ипак остају и даље само питањима; 2) *философија нема самосталног предмета*, ушљед се чега меће у област других наука, тежи замијенити остале науке; 3) *философија не даје користи*, и 4) *чак је штетна*.

Мишљење да је *философија бескорисна*, највише је распрострањено између свију предрасудака односно философије. Овим желе казати, да она *једино* задовољава

потребе радозналости, тежњу за знањем. Тврде, да се простим здравим смислом може више дознати и постићи, него ма каквом философијом. И заиста, свакодневни човјеков живот и рад нема потребе у философији. Истина, она није „насушни хљеб“; но треба знати да „човјек не живи о самом хљебу,“ јер не подмирује све потребе човјекове природе, због чега му је и потребна, поред ове, још и храна духовна, — а као таква и философија је тако исто потребна као и све корјените потребе нашег духа (н. пр. потребе религиозне, моралне, естетичке и т. д.). Но ипак, и у одношају к практичном животу, није могуће сматрати философију као науку некорисну. Утицај њен, разумије се, није тако очигледан као утицај позитивних наука, чија се корист ипак не може увијек измјерити. Може се н. пр. одређено рећи, колику је корист учинио проналазак барута; но ко ће и на који начин измјерити сав значај за живот људи проналаска Коперникова?! Због тога је и неунијесно захтјевати, да и утицај философије на живот увијек буде непосредан и да се може одредити одици. Ми знамо, да сваки човјек, често и бесвјесно, ствара себи одвјесан поглед на свијет и поредак ствари на њему. Те појмове он стјече или на основу дугог и дубоког размишљања и посматрања, или на основу простих предрасудака, симпатија и антипатија и т. д. Зар у овом случају нема и практичног значаја наука, која регулише тај наш општи поглед, и која нам даје могућности, да га критички посматрамо и испитујемо? Са овог гледишта философија, без сваког спора, има свог значаја. Но поред овога она има области, гдје је значај њен и очевидан, а то је — утицај њен на социјалне назоре људи. Одакле, пита се, потичу сви они високи појмови о узајамном одношају људи међу собом, све оне хуманитарне промјене и просвјетне идеје у друштвеном строју, којима се особито хвали наше доба? Истина, идеје за хуманитарна уређења нашег времена налазе се у хришћанској религији. Но ово ни у колико не уни-

жава значај науке, која је те идеје, тако рећи, увела у сазнање људи, сагласила их и привикла са њиховом мишљу и радњом. У осталом, који одричу философију у име користи, ти, може се рећи, налазе циљ живота једино у задовољству физичких потреба и одричу се од свега идеалног. У овом случају није чудо да се одриче не само значај философије, већ и религије, умјетности, астрономије, геологије, старе историје и многих других појединих наука. —

Неоснованост тврђења да *философија нема самосталног предмета*, ушљед чега се плете у област других наука и жели да их замијени, да их учини сувишнима, — види се из одредбе философије, њеног предмета и задатка.

Изучавајући унутрашњу страну бића, њој није задатак пронаћи нове законе појава, нити пак да нешто друкчије објашњава мимо оне законе, којима се то нешто објашњава научним резултатима специјалних наука; тежећи ријешити питање о најдаљем, пошљедњем узроку нечега што постоји, философија не пренебрегаје ни изучавање најближих узрока. И, као што смо рекли, философија не само да не жели заузети мјесто осталијех наука, већ потпуно и њен опстанак, напредак и достигнуће жељеног циља зависи од осталијех наука. У осталом ова тврдња односно несамо-сталности предмета философије потекла је не из самог задатка философије, већ из особитијех начела Хегелевског учења; те ушљед истог и не треба посебно Хегелево философско учење сматрати као равно са философијом. —

Што се тиче предубјеђења да се *философија не развија*, то се њен циљ довољно оправдава тим, што она неопходно проистиче из природе човјечијег разума, који се не може одрећи претпоставке, да у свему што постоји царује нека разумна унутрашња свеза, неко јединство у уређењу ствари, те због овога није без користи и наука, која тежи, помоћу природе разума, да дозна то јединство или кончу, која везује све.

Човјек у свом животу не може постићи савршену истину, ушљед чега и философија не може потпуно да ријеша ни једно од најважнијих питања њених; но зато ипак сваки доцнији опит философског мишљења расвјетљава неку тражену истину новом свјетлошћу познања, истиче нову страну питања, те овим историјским покретом човјечије мисли крчи пут све бољем и племенитијем ријешењу питања, која муче ум људски. Напредак философске мисли види се и по самим философским системама разнијех мислитеља у разним временима. Тако, већ сад није могуће бити Талесом, нити пак Хегела узимати у мјесто Хераклита. Течај философске мисли подвржен је разном колебању, те ушљед овог и површно посматрање може узети философију као неку некорисну промјену једне системе другом, које се, може бити, узајамно опровргавају, а међу тим и у тој промјени само развиће философске мисли остаје непримјењено. —

На пошљетку мишљење, да је философија чак и штетна, бива се јаким, што се, тобож, њена учења не слажу са религиозним учењима. Овај поглед на философију у садашње време већ је потпуно остављен и философија у свима богословским заводима заузима сад угледно мјесто међу предметима, који се тамо уче. —

§. 5. Корист од историје философије.

Упознати се са историјом сваке науке веома је корисно; но знати историју сваке поједине науке није могуће тражити од сваког образованог човјека; дочим историјски развитак философске мисли потребно је да зна сваки, мање или више, просвјетљени човјек, јер она казује усиљавање човјечијег ума да ријеша питања свјетска, која муче човјечанство и којима се жели изћи из мрака незнања и пробити у свијетлу област познања. Зато и читати историју философије значи самом философирати; у њој ће читалац наћи рјешење многих загонетака, прелазиће од једне к другој, и, на пошљетку, последице дугог тражења истинџа, некад ће

му се, може бити, особито допасти, привољеће је — и тај ће бити срећан, јер је постигао вишу тежњу и циљ човјечијег духа — јединство у погледу на свијет. Он већ има разумни поглед, он се више не колеба, јер је његова воља добила енергију, а мисао — јасност. Дилетант мудрости претворио се у филозофа. —

§ 6. Подјела историје филозофије.

Обзирући се на основне црте филозофског учења од најстаријег времена до данас, историја ове науке обично се дијели, као и општа свјетска историја, на три главна периода, и то:

I. Филозофију *старога*, класичког или грчко-римског *свијета*, у чијем је учењу основна црта *натурализам*.

Стари се опет вијек раздјељује на:

1), Почетке грчке филозофије — од Талеса до Сократа;

2), Расцвјет грчке филозофије — од Сократа до Епикура, и

3), Пад грчке филозофије — од Архезилаја до Цицерона.

II. Филозофију *средњевјековну*, у којој су основне црте учења *теософија* и *теологија*.

Овдје спадају:

1), Синкретизам и супернатурализам — од Филона до Алкуина;

2), Схоластика и мистика -- од Оригена до Биља, и

3), Препорођај — од Парцелса до Меланхтона.

III. Филозофију *нову*, гдје већ долази *универзализам*.

У њој долазе:

1), Догматизам и емпиризам — од Декарта до Канта;

2), Критицизам и идеализам — од Канта до Хегела, и

3), Реализам — од Хербарта до Канта. —

NACIONALNA
BIBLIOTEKA
CRNE GORE ĐURĐE
CRNOJEVIĆ

ПРВИ ПЕРИОД. ФИЛОЗОФИЈА СТАРОГ СВИЈЕТА.

Н а т у р а л и з а м.

А) Почетци грчке философије.

(Од Талеса до Сократа ; или од 600—440 г. до Рођења Христовога.)

§ 7. И с т о к.

Искра философске мисли, у правом смислу ове ријечи, најприје се појавила код старијех Грка. Бора- већи у предивној јужној природи и под свагда плаветним небом, даровити грчки народ најприје је осјетио вишу духовну потребу у рјешавању питања која муче чо- вјечији ум. Старим Грцима ми дугујемо не само за почегак философске мисли, већ и математике, логике, политике, педагогике и почетак природних наука. Исток, не гледајући на његову живу фантазију, није у стању био створити никакву философску систему, јер је тамо живио народ угњетени и у свему потчи- њени; он је могао створити само теократску систему, која је чинила главну и особиту црту појединијех нација и најсилнији елеменат у духовном и социјал- ном животу народа; тамо је воља божанствена упра- вљала друштвеним животом, и устима жараца дикто- вала је законе, рјешавајући о правди и неправди. Зато и о „философији“ истока не може бити ни говора. Код Јудеја такође не налазимо ни трага философске мисли. У „Зенд-Авести“ Зороастра налази се само религиозно и физичко учење; а сав њен философски дио датира из доцнијег времена, и по свом постанку обавезан је грчком утицају. Што се пак тиче еги-

патске мудрости, коју стари Грци толико славе, о њој исти они нијесу више знали од оног, што ми данас знамо, и сва та мудрост спада у област митологије. Конфучије и Лао-Тзе проповиједали су Китајцима само практични морал и симвличку митологију о небу и земљи. Индијске приповијетке, у којима се мисао истока мало више уздигла над већ поменутиим, поред фантастичких идеја, садрже у себи само једну велику мисао, на име — да све проистиче и повраћа се у једну природну силу, на чему је и основано учење о пресељењу душа и ништавности свега што постоји. Уопште о постанку философије истока, као и о том, да ли је и што је позајмила од народа, који не припадају истоку, — извјесно се ништа не зна, тако да и говорење о овом, било би просто и неосновано нагађање. —

§ 8. Пјесничке маште.

Јелинска философија потекла је из незнабожачке религије, која је имала свој извјесни поглед на свијет. Омир и Гезиод дали су Грчкој богове; но њихова наклоност к философији није се тим задовољила, ушљед чега се у најстаријим временима код Грка јављају тајна учења, која су имала циљ да објасне постанак свијета једним начелом. Ова фантастичка учења, која су по свој прилици узета из источних легенда, и која немају никаквог научног значаја, називала су се *орфичком* мудрошћу. Омир производи свијет из окејана, Гезиод — из хаоса, а стари пјесници — Орфеј, Липос и Музеј — из таме. —

§ 9. Седам мудраца.

Шести вијек до рођења Христова има врло велики значај у културној историји човјечанства. У овом вијеку Буда реформира индијску религију, Конфуције — китајску; код Јевреја једном на свагда утврђује се култ Јехове. Пошљедицом ових реформа било је

утврђење монотеизма, на којем су и Грке припремали (у практичном смислу) тако звави седам мудраца, од којијех су нам остале разне изреке, које се односе на практични морал. Тако *Талес* учи: познај самог себе; *Солон*: ништа сувишног; *Виад* предупређује од свјетине, а *Анахарсид* од брбљања, угађања трбуху и љубави, *Клеовул* — од лажи, *Пишак* — од несталности и *Мизон* — од лакомисленог дружења. Али ипак како број овијех мудраца, тако и њихове изреке слабо су основане на истини. Једино што нам исти доказују јест то, да се у том времену грчка мисао обратила од религиознијех теогонија к практичној животной мудрости. У овом периоду појавили су се највећи грчки философи: Солон, Залевк и Харонд. Све ово узето уједно и учинило је први корак за праву философију, од чега ћемо и почети изучавање ове науке. —

§ 10. Јонске материјалисте (гилозоисти).

Међу првима грчким племенима јонско је било најдаровитије. Ђољани прославили су се музиком, Дорани — лириком, а Јољани епосом и историјом (описивањем живота народног). К овом пошљедњем племену припадају Омир и Херодот.

Јонски философи учили су, да је све што постоји произашло и произлази из *воде*, или *огња*, или *ваздуха* — значи нечега материјалног. Но ипак Јољане не можемо назвати материјалистима ушљед тога, што они нијесу знали за принцип противуположности духа и материје, јер и ова пошљедња код њих је престављала нешто одухотворено, живо, ушљед чега су и прозвати гилозоистима, што значи *жива ствар*.

О происхођењу и најстаријем животу овијех оснивалаца философије слабо се што поуздано зна, јер је све што се о њима зна покривено мраком неизвјесности и таме. Да је постојала јонска „школа“ — измишљено је. Јонци су престављали себи материју сасвим емпирички, као праузрок свега што постоји. Али ипак у

самом почетку јонско учење узима двојаки правац, — *динамички* (Талес, Анаксимен, Диоген и Хераклит), чија је основна мисао: да све што постоји само је варијација једне исте живе силе, и, друго, правац *механички* (Анаксимандр, Анаксагор и Архелај), који учи, да је све постало и постаје ушљед тога, што материја прима разне форме и облике. —

Динамици.

§ 11. Талес Милетски.

Многи писци (Аристотел и др.) држе, да почетак грчке философије датира од Талеса; али у ствари тај почетак више спада у област прича него истине, као год и то, да је он био један између поменутијех седам мудраца. Такође ово мишљење потврђује се и одзивима о Талесу знатнијех старинскијех писаца. Како приповиједају, била је плод укрштања грчке, карске и феничанске крви. Родио се (око 640; умро 550 пр. р. Христово) у вароши Милету најзнатнијој грчкој насеобини у Азији, а поријекло своје води од знатне породице, која се преселила у Милет из Феникије. Основне науке стекао је у већ тада просвијећеном родном мјесту, а доцније их, по тадашњем грчком обичају, попунио и проширио путовањем по разним крајевима. Био је савременик Крезу и Солону и живио је у оно вријеме, кад се Милет налазио у самом расцвјету са своје огромне трговине на суху и на мору. Талеса су земљаци, по свој прилици, веома уважавани, нарочито због његовијех политичкијех савјета, који су ишли у прилог ослобођења његовијех земљака испод јарма Миђања и Персијанаца, под чијом су се управом налазили. Ово му је, како изгледа, понајвише славе допринијело, тако, да су га доцније, као вјесника своје слободе, и уврстили у број седам мудраца.

Философско учење, које се приписује Талесу, такође спада у област прича, јер философска литература јавила се, од прилике, на један вијек послје њега,

тако да су његово учење могли, на основу живог предања, записати најближи му по времену философи. Разумије се, да ово предање није могло у свему тачно бити, те су и философи, који су скупљали предања о Талесову учењу, могли дознати само општи дух његовијех мисли, неке од њих одобрајући, а неке исправљајући по својем укусу.

Талес учи, да је основа свему *вода*: „начело или први основ свега је вода: из воде све постаје и у воду се све повраћа.“ Што је побудило Талеса да дође до оваквог закључка поуздано се не зна. Приликом њега је поражавала, с једне стране, она велика улога воде у природи, а с друге њена рушећа сила, која се потврђује потопима, о којима се сачувао спомен у народним предањима. Видећи благотворну силу воде за оплођавање, (н. пр. Нилове поплаве, у проблем које се замислио био приликом путовања у Египат), као и оне промјене које вода чини, претварајући се под утицајем *Витроло* у катар, а хладноће у лед. Талес је држао, да је вода општи *Витроло* елемента, а остала тијела да су само њене појаве *Витроло* као и то да вода окружује са свију страна земљу, која је као утонула и пливи у тај бескрајни океан (*de coelo* II. 13), из којег црпи за себе потребне хранљиве елементе.

Оволико се само зна о његовом учењу, које он, поготово, није написао, пошто тад није било писаних философских система. Поред овог учења стари свијет држао га је за првог геометричара, првог астронома и првог физичара међу Грцима; њему такође приписују откриће магнетне силе, привлачне снаге натрвеног хилибара (*ήλεκτρον*), као и то, да је он први предсказао потпуно помрачење сунца (28 маја 585 год.) на највеће чудо својих земљака. Својим астрономским знањем Талес је учинио лијепе услуге бродарству његове отаџбине; он их је, између осталог, упутио на Малог Међеда, који најбоље исказује чисти сјевер, тако да су од тог доба његови суграђани још даље

пловили и трговали, него сви остали Грци. Такође доцнији писци говоре, да је још учио о јединству свијета, да је дао идеју односно неког духа, који свијет ствара, и да је проповиједао о бесмртности душе; но ово су само идеје доцнијег времена, које се погрешно Талесу приписују.*)

§ 12. Анаксимен Милетски.

Анаксимен родио се у Милету 530 г. прије Христа. О његовом животу слабо се што поуздано зна. Своје учење изложио је простим и кратким слогом на најчистијем јонском дијалекту.

Анаксимен учи, да је основни принцип (суштина) свију ствари неограничени *ваздух* (*ἀήρ, πνεῦμα, φύξις*), из којег је, помоћу сгушњавања и разређења (т. ј. ширења и скупљања)**] све постало и у који се све повраћа. Као што душа, вели он, која је такође ваздух, управља

*) Талесу приписују и неке мудре изреке, као: задуживати се — значи потпасти злом року; не кити лице, но се поноси добрим дјелима; не богати се непоштењем; не штеди се у ласкању родитељима; незнање је теретно; не буди беспослењак, па ако си баш и богат; твоју срећу држи у тајни, да не би узбуђавао завист; дошаптача тјерај из куће; испитуј другове; воли мир и др.

**) По Анаксименову учењу то претварање (*πρότροπος*) могуће је ушљед вјечитог кретања ваздуха (*δίχην, ἀνάγκη*), које је својствено тој основној сили; вјечитим процесом кретања, згушњавањем и разређењем ваздуха, или, како он каже, скупљањем и раширавањем, објашњава и постанак свијета, хладноће и топлоте и др., старајући се исто објаснити помоћу сравања сила природе са животном човјечијом силом: кад ми скупљамо ваздух устима, говори он, и удишемо га, тада је ваздух хладан; напротив, из отворенијех уста излази топао. Слично овоме, каже он, и разријеђени ваздух постаје огањ, згуснути — вјетар и облаци, а од вјетра који је још више згуснут бива вода, а из воде, помоћу истог згушњавања, претвара се у земљу, камен и т. д. По његовом учењу дуга постаје ушљед падања сунчаних зрака на згуснут зрак. Дакле, по Анаксименовој хипотези постанак свију ствари објашњује се већим или мањим степеном разређивања или скупљања ваздуха. —

с нама, тако и дихање и ваздух покреће цио свијет, који је плоснат и лебди у ваздуху, као год што, по учењу Талесову, плива на води. На овај начин сра-вњује свијет са нашим живим бићем, у коме се основна сила не губи све донде, докле траје живота. Душа, која се по старинском разумијевању најочигледније показује удисањем и издисањем ваздуха, сматрата је за ваздух. Помоћу ове аналогије и Анаксимен узео је за општу и непромјенљиву основу живота — ваздух, и држао га је за слична основи живота, која се у нама налази.

Противуположност међу чистом идејом основног принципа — ваздуха, и стварима које он производи, Анаксимен саглашује тим, што прво сматра као нешто бескрајно, дочим другом приписује крајност; говори такође да је ваздух, узет сâм по себи, без одношаја к разноврсним његовим продукцима, нешто једноставно и што не подлежи чулима; да се он да примјетити само онда, кад почне пројављивати извјесна своја својства, н. пр. хладноћу и топлоту, влагу и покрет.

Сунце, мјесец и звијезде ватрена су тијела, ушљед чега се и дижу у вис. Али хладан ваздух, који окружује космос, потискује их натраг, те се онда окрећу око земље. Узрок земљотресу мисли да је растезање и стезање земље. Вјерује да ће доћи вријеме, кад ће се ваздух одвише растегнути, потпуно се разриједити, што ће проузроковати ватру, која ће проузроковати пропаст свијету.

Уопште у учењу Анаксименову већ се опажа прогрес у одношају учења Талесова, јер је први избрао за основу или праузрок из којег све постаје не воду, нешто материјално, већ ваздух, материју мање грубу од воде, којег сравњује с душом. Поред овога, Талес све производи из сјемена, из силе, која се још није развила, — дочим Анаксимен представља основну силу сваког бића као нешто развијено, савршено од вајкада. —

§ 13. Диоген Аполонијски.

Диоген Аполонијски родио се на острву Криту око 490 године прије Христа. Био је ученик Анаксименов и развио је идеје свога учитеља у књизи „*О природи*“, о којој ми дознајемо од Симплиција, код којег су сачувани многи одјељци из овог његовог дјела. Да ли је још што писао — не зна се. Слог му је прост и благородан, садржај пун, а изрази течни и тупки. —

Споменути прије њега физичари учили су, да сви предмети морају произилазити из једног одређеног начела, — из воде или ваздуха; но да постоји неко јединство тог главног начела, они су само држали за претпоставку; напротив овима Диоген проводи мисао, да све што постоји мора истицати из једне основе. Мени се чини, вели он, да уопште све што постоји, проистиче из једног и истог и да је све једно и исто. Кад би све што постоји у свијету, као: земља, вода и остале појаве састављене биле из елемената, који су различити по својој природи, тада не би могле једна другој чинити ни користи ни штете; кад не би било све једно и исто, то се и растење не би могло развијати из земље, не би било ни животиње, нити пак другијех ствари. Узајамни дакле утицај онога што постоји на свијету Диоген је увео као средство за доказ, да је свијет једно биће и да сви дијелови његови имају један општи разумни извор свог постанка и једно опште развиће.

Он представља ваздух као одухотворену животнорну *) основну силу свијета, која је обдарена сазнањем и способношћу да свијем управља. „Мени се чини, говори он, да свијем управља ваздух, да он

*) По мишљењу Диогену, као и Анаксимену, мјесто борављења душе је срце, јер се у срцу образује крв ушљед брзог примања ваздуха; живот се држи помоћу душе, а душа је ваздух; ваздух је душа и за све животиње, које њим дишу и на копну и у води, у чему нас увјерава то, да кад престане дисање, прекраћује се и живот. —

господари над свијем и ушљед тога има способност да се к свему приближи, да све доводи у ред и да се у свему налази тако, да нема ни једног предмета, у којем не би било ваздуха.“ Због овога и све чулне и духовне појаве Диоген држи да су *дисање*. Шта више, по његовом мишљењу, и небеска свјетила дишу. Ваздуху дакле, поред осталијех својстава, приписује још и умност, који као такав „много зна,“ и та разумна особина, која припада ваздуху као свеопштој души, служи за Диогена као важни доказ, да је он заиста основно начело свега.

Поред овога он још учи, да постоји неколико свјетова, који су постали један од другог. Уопште све његово учење свједочи нам, да је његов поглед, који је обраћен био на цјелокупно створење свијета, био многи шири од његових предходника. —

§ 14. Хераклит Ефески.

Хераклит Ефески живио је око 69 олимпијаде, а умро је око 480 год. п. н. е. Због његове вјудави к парадоксима прозват је *мрачним* или *мислим* (ἄσπετος) зато, што је његова књига „О природи“ (која је сачувана у одломцима) написата особито тешким и старинским слогом, што неки објашњују његовим аристократским тенденцијама, ушљед којијех је и желио да његово учење не буде доступно за прост народ, масу, коју је он презирао. Поменуто његово дјело, по изразу Сократову, тражи „вјешта пловца,“ па да га у неколико разумије. (Особито су га објашњавали Стојици.) Темпераменат код Хераклита преоблађивао је меланхолични. Називали су га још „плачућим философом“ као антитез Демокриту, који је прозват „смијућим се философом.“ Узрок за таква назвања налази се у њиховом противуположном погледу на живот једног и другог мислиатеља (спиритуалистички и материјалистички).

Хераклит признаје за општу праоснову свега што постоји — огањ (πῦρ) или *шопло дихање* (φύξι), чиме

нам у неколико напомиње и Диогена када говори о горећем ваздуху. Он није стављао никакве разлике између огња и животне силе или душе, те зато и под именом огња разумијевао је не обичан пламен, који је сматрао само као пројаву првог, већ суху и топлу пару, т. ј., свијетлу и топлу течност, која је могла одговарати извјесној врсти ваздуха. Зато и тај огањ треба разумјети не у буквалном смислу, већ више у широком смислу, као нешто што ми данас називамо у сувременој хемији дјелимице топлином, дјелимице киеоником. Само тај вјечито непромјенљиви разумни огањ, претварањем којег је све постало и у који ће се све повратити, остаје увијек један и исти, свијем управља, а све остало у свијету мијења се, ничега нема постојаног и ништа што постоји не добија једну и исту форму. „Све тече, мијења се“ — ево основног средишта Хераклитове философије. „Није могуће, говори он, два пута ући у једну и исту ријеку, јер ће други пут тећи већ друга вода: она се непрекидно разлијева и слијева, састаје се и разилази се, приближује се и удаљује се.“ Значи, није могуће ући у ријеку и изаћи из ње једним и истим; у једну и исту ријеку ми улазимо и не улазимо, у једној истој ријеци постојимо и не постојимо. Атмосферски ваздух и вода престављају собом огањ, који је готов да се претули или опет упири; земља је затајени огањ, који ће се поново разгорјети, кад буде суђено. Огањ небеснијех сфера постепено се претвара у пару, воду, земљу, и то због тога, да би се повратио свом првобитном стању, згуснуо се, узвио се к небесима и тако даље до бескрајности. Дакле и васељена је огањ у стању претварања (*πυρὸς τροπῆ*), огањ вјечито живи, који се периодично зажиже и тули. Свијет нити је творевина божја, нити човјечија; он нема почетка, нити свршетка; ако би и био свршетак свијета, то ће се опет све претворити у огањ, и свијет непрестано се по закону рађа из свог пепела, независно од богова и људи. Живот свијета — то је вјечита перипетија ства-

рања и рушења. У вјечитом кретању ништа не пре-стаје бити бићем, с друге опет стране биће не пре-стаје бити ничим; живот и смрт, биће и небиће — синоними су, иначе се не би могли претварати једно у друго.

Ушљед ове непрестане промјене свега што постоји, Хераклит је сматрао чула за слабе свједоке истине, јер нам представљају предмете као нешто непокретно, непромјенљиво, а међу тим у самој ствари све се ми-јења; од свију чула за најсавршеније држи чуло ми-риса због тога, што оно има посла са ваздушним тијелима.

Уопште вјечити прилив и одлив Хераклитов треба сматрати као неку борбу противуположнијех праваца: „борба (неслога, ратови) је *ошац свију ствари*“; од муж-јака и женскиње рађа се органски живот, из високијех и нискијех нота склана се музикална хармонија. Без болести није могуће оцијенити здравље; без опасности нема храбрости; без савлађивања зла нема врлине. Земља живи на рачун смрти воде, животиња на рачун биља, човјек на рачун животиња, врлина на рачун порока, а порок на рачун смрти врлине и т. д. Ушљед овога и добро је — зло, које је готово да се разруши, а зло је — добро, које нестаје. Дакле, без борбе противни-јех елемената не би било ни живота ни јединства.

Ушљед поменутог вјечитог колебања и несташ-ности свега што постоји излази закључак, да није могуће познати истину и да нас чула varaју. Због овога Хераклит има виши орган за познање — разум (*λόγος*), који и код најбистријег ума сличан је божан-ственом уму у толико, у колико је мајмун несаврше-нији од човјека. Тај разум казује нам оно, што се не мијења, т. ј. божанствени закон (*θεός λόγος*). —

§ 15. Значај динамикá.

Сва четири динамика — Талес, Анаксимен, Диоген и Хераклит, сматрају природу као неку живу цјелину,

а сви поједини њени предмети, у односу к поменутој цјелини, имају прелазни значај. Но у исто вријеме видимо, да из елементарнијех тезиса својијех претходника Хераклит је створио сложену, врло лијепу систему, у којој су хармонички спојене физичке, митолошке и етичке идеје својијех претходника. Тако, докле је Талесово основно начело свега што постоји чисто физичког карактера (вода), Анаксимен га срањује с душом (ваздух), а Диоген ту праснову идентифицира са разумом, — дотле се Хераклит уздиже над појединостима, узноси се до анализа апсолутног основног начела, чију битност види у процесу развића; од физичког погледа на свијет он прелази к духовном и моралном посматрању свијета, а све противуположности, које су његови претходници сматрали као продукт више силе, Хераклит држи као несавршенство човјечијег разумијевања појединијех догађаја, наглашујући, да свако бивање треба разумјети као последицу противности, које се сучељавају — борбе, као сложену свезу супротнијех одређења. „Борба је — вели он — отац ствари“, без које нити би било живота, нити какваког јединства.

У самој ствари и у овом сложеном и нејасном учењу Хераклитовом садрже се основна начела пантеизма, који се кашње развио послје много вијекова и добио толико велику славу. —

М е х а н и ц и.

§ 16. Анаксимандер Милетски.

Родио се око 530 г. прије р. Христова и био је земљак и ученик Талесов. Његово име у старини било је одвећ славно и познато. Приписују му много знатнијех дјела и важних открића. Приликом он је први нацртао географску карту и показао Грцима, како да се употребљује сунчани сат, премда га он, како говоре, и није пронашао. Један свједок, ком се може вјеровати, још каже, да је Анаксимандер радио да пронађе величину и растојање небеских тијела.

У својој књизи „о природи“ Анаксимандер учи, да вода није основа свега што постоји, већ нека танка материја, коју он тачно не одређује, већ је потпуно апстрактно назива вјечним, бескрајним или неограниченим (*ἄπειρον*). Што код њега значи то *неограничено*, тачно се не може рећи; зна се само то, да је означавало нешто материјално, нешто као вјечити, бескрајни, неопредијељени основ, из којег све произилази и у који се опет све повраћа по реду времена. По свој прилици он је под изразом *ἄπειρον* представљао ону праматерију, која се још није разишла у извјесне елементе, хемијску индиферентност елементарнијех противности, као што се то сад у науци назива. Све постојеће произилази из те свеопште материје или основног начела, које је корјен неба и свјетова, који га испуњују; но то постајање бива не претварањем, као што уче динамици, већ помоћу вјечног кретања, дакле потпуно механички. Предмети немају сталног бића ушљед тога, што кретање које је узрок њиховом постанку, продужује се у њима и даље. Уопште у учењу Анаксимаandroву онајају се или механички или математички принципи. По његовим математичким принципима земља је цилиндрично тијело, које лебди у бескрајном ефиру, а равнотежу своју држи ушљед једнаког растојања од осталијех небеснијех тијела; ширина њена односи се к висини као 1:3. Постоји безбројно много свјетова, који постепено настају и нестају (гину). У мочварним мјестима, под утицајем сунца, из смјесе топло — сувог и мокро — хладног саме по себи постале су све животиње, које се усавршавају са развићем земље. Човјек у свом развићу прошао је разне стадије риба и звјерова. Индивидуе и врста непрестано се мијењају, а материја из које су постали, *ἄπειρον*, остаје увијек непромијењена и бесмртна, пошто није створена (*ἀγέννητον*). Она собом све обухвата, све ствара и свијем управља. —

§ 17. Анаксагор Клозоменски.

Анаксагор Клозоменски родио се 534 г. Као младић дошао је био у Атину, гдје је ступио у близке одношаје са Сократом, Еврипидом и Тукидитом; најпослије као друг Периклов окривљен је био у безбоштву, зашто су га и бацили у тамницу, из које је доцније утекао у Лампсак и тамо умро 425 г. Истина, он се није слагао са погледима господствујуће религије (н. пр. држао је, да је сунце усијани камен, а боговима је давао алегорични значај), но ипак главни узрок због којег су га осудили носи на себи политички карактер. Слично Сократу и Аристотелу њега су окривили у безбоштву, на што он гордо изјави: „нијесам ја изгубио Атину, већ Атина изгубила је мене.“

Процес развића свега што постоји Анаксагор производи сједињавањем (мијешањем) и разлагањем (раздвајањем) готовијех елемената. Тијех првијех саставнијех дијелова ствари, које Анаксагорови ученици, као и Аристотел, називају *хомеомеријама*, има безбројно мноштво. Не претерујући предмет били су одвећ сићушни, безбројни, без форме и без икаквијех одређењих својстава, јер нијесу имали одређеног састава. Сједињавањем тијех прачестица, које не мијењају своју битност, постала је једна цјелина—космос, у којем нема празног простора. Сила, која креће и спаја у једну узајачну везу те сићушне елементе није сама материја, већ духовно начело, које он назива стварајућом силом, духом или разумом (*νοῦς*), који се ни с чим не мијеша, већ постојећи сам по себи и за себе, свуда по некој цијели самостално ради и поставља ред.

Но ипак „разум“ Анаксагоров није нешто нематеријално, — он је само чистији и тањи од свијех осталијех предмета и потпуно зна све. Ушљед овога дуализма и разумљиво је што се Платон, као-год и Аристотел жали на Анаксагора, што он, истина, поставља разум као крајњи основ ствари, но га за објашњење појава узима у помоћ само као *deus ex machina*; јер

оно што може да објасни, он објашњује природним узроцима, а што не разумије, приписује *разуму*.

Тај „разум“ и ако приводи у кретање прачестице, но нема стварајуће силе, већ служи само као почетни стимул вјечитог кретања. Исти дуалистички поглед проведен је и у чисто механичкој космологији Анаксагоревој.

Уопште не треба мислити да је он представљао разум у одвећ узвишеном смислу; по његовом учењу човјек је најсавршенија животиња једино ушљед тога, што има руке.

Што се тиче познавајућих способности човјечијих, то он, слично Хераклиту, учи, да *чувства* дају само субјективно суђење, феноменално, а не објективну истину, јер она не могу разликовати саставне дијелове предмета — битност. „За сваког — вели он — предмети су онакви, какви му се чине.“ Снежг нам се чини бијел, а вода црна, јер је црна и вода, из које је одстао. Истакнуто познање треба да проникне у суштину посредством индигуијех појава, у чему нам је неопходна чувствена помоћ, јер су феномени критеријум предмета, које није могуће познати чулима.“ Овим својим учењем Анаксагор је унапријед ријешио велико питање о познавајућим човјечијим способностима — питање, које је доцније потпуно довршио њемачки философ Кант. Слично Канту, он није скептик, већ критик, који се узалудно не жали да су: „чувства наша уска, дух слаб, живот кратак.“

Признавши разум за основно и руководно начело свега што постоји, Анаксагор још је ударио темељ и теолошком Аристотеловом учењу о хармонији свијета. —

§ 18. Архелај.

Архелај физик, родом из Атине (а по другим из Милета), у својем учењу о геометријама и о разумном духовном начелу слаже се у главном са својим учи-

тељем Анаксагором. Ипак, он је подробније развио учење о развићу земље и постанку на њој живијех организама; интересно је, што су животиње, по његовом мишљењу, постале послѣ неколико неуспјешних покушаја. Добро и зло саздали су закони, а не природа; једно и друго резултат су смјесе, против чега се у самој ствари нема што рећи; по његовом мишљењу и материја и субстанција синоними су; у овом принципу не треба видјети какво год неморално начело Архелајево, већ провођење његовог механичког принципа. —

§ 19. Значај механика.

Механици јонске школе дали су још више значаја емпирији, него динамици, ушљед чега је и њихов поглед на свијет правилнији, стварнији, те и сама теорија савршенија. Они су први одијелили духовну сферу од тјелесне и доказали да чулне појаве нијесу идентичне са битношћу предмета. Но ипак њихове прачестице, из којих све постаје, далеко се разликују од доцнијих атома, премда не гледајући на све недостатке у учењу Јоџана не треба заборавити, да је њихово учење први философски покушај човјечијег ума, у којем се показала моћ и самосталност, коју доцније ријетко сретамо, као и то, да су у њиховом учењу изречене такве мисли, које се доцније потврђују боље образложеним теоријама, н. пр., вјечно кретање Хераклитово потпуно одговара савременом погледу на свијет, као-год што се потврдило и учење Анаксагорово о познавајућој сили нашијех чула. —

П и т а г о р е ј ц и.

§ 20. Питагора и његов савез.

Око оног времена, кад се у малој Азији првом појави учење о постанку свијета, у доњој Италији, у Кротони, образовала се философска школа, која се, и ако је ставила себи у задатак да испита законе чул-

ног свијета, старала ријешити га на други начин од Јоњана. Основатељ ове школе био је Питагора, чије је име једно од најуваженијих имена из старог доба (легенда га назива сином Аполоновим; поштују га и животиње и морска божанства), и то не због његове политичке и учене опитности, колико због његовијех моралнијех особина. Ипак то уважење далеко је мање од оног поштовања, које ужива Талес као мудрац, законодавац и т. д. Питагору су поштовали као човјека светог, као жреца, пророка, и уопште као човјека са особитим религијизним посвећењем. На чисто се зна, да је Питагора по поријеклу Јоњанин, сувременик и земљак Талесов, као и то, да се родио у првој половини VI-ог вијека († 470 г.) до Христа на острву Самосу, одатле се је за вријеме тираније Поликратове станио у Кротону, гдје је основао савез његовијех приврженика у намјери, да политички и друштвено препороди варварски дични Италије, које су у борбама партија поремећене биле. С циљем увести морално-социјалне реформе у тим грчким колонијама, основао је и религиозно братство, познато под именом *Питагорин савез*. Главни циљ овога савеза био је морално васпитање њенијех чланова, због чега је прописат био строг аскетички живот посредством уздржљивости и самоиспитивања (искушења *). Други смјер био је политички у

*) Прије него би неког примили у заједницу, подвргавали би га кушању и мучању, које је испуњено смирењем и моралним самоочишћењем. Математика, музика, гимнастика и философско размишљање постепено је уводило новајлију у светилиште истине — у ред свећеничког ордена. Јели су и спавали сви заједно. У оређено вријеме су радили, почивали, умивали се, јели и шетали; устајали су рано, молили су се излазећем сунцу, и затим спремали би се на усамљеним мјестима (у шуми или храму) за дневни рад, пјевајући под звуцима лире или размишљајући. Јела су им била проста: после јела бавили су се политиком и практичним радовима, иза овога шетање, доцније купање у хладној води, а испред заласка сунца вечера. Потпуно уздржавање од меса (вегетаријанизам) јавља се тек код доцнијих питагорејаца, чему је био тај узрок, што су живот човјека и животиње сматрали идентичним, те да и оне имају једнако

аристократском духу — господство бољијех грађана. Приповиједање о животу и смрти Питагориној, његовом путовању у Феникију и Египат, политичком утицају на државе доње Италије и друго, — тако је заплетено са гаткама и очигледним измишљотинама, да се о свему овом ништа поуздано не може рећи. Таква исто неизвјесност је и о Питагориној науци, јер се не зна у колико је он радио на теорији о бројевима, ушљед чега је Аристотел и не приписује њему самом, већ свима Питагорејцима уопште, који су развили науку, коју је основао Питагора. Нешто јасности о школи Питагориној даје тек питагорејац Филолај, сувременик Сократов, који се спомиње у Платоновом Федону, као и Архипа, који је живио у доба Платоново. До овог доба нема ништа написмено о Питагориној науци.

Суштинном свега Питагорејци су сматрали не чисто материјално начело као Јонјани, већ број, базирајући се на том, што је број једино начело за познавање ствари (помоћу разнијех бројнијех одношаја), и једино реално начело. Све што постоји само је мјера количине, која се изражава бројевима. Цир и нецар чине основне форме броја; он сачињава и основне форме бића (бескрајност и космос) и неопходне услове сразмјерности и хармоније; значи, у природним појавама влада неки паметни поредак, слога и саодговорност законима, а ти се закони природе могу изразити у мјери и броју. Но и ову важну истину питагорска школа завила је у

право на живот као и људи. Шта више забрањено је било и на олтарима жртвовати животиње; само бескрвне жртве сматрали су као свет принос. У савез могле су ступати и жене због њихова важног значаја за опште благо. Благодарети, може бити, аристократским члановима удружења, сајуз је дуго неограничено владао у Великој Грчкој, докле се у народу не породила реакција, ушљед које многи питагорејци изгинуше, мноштво се разбјеска по разним крајевима и савез питагорејаца препороди се у фанатичку секту, која је сматрала свог основатеља за божанство и са ријечима „он је тако рекао“ прекраћиваху сваки спор. У доцније вријеме сав рад овога удружења претворно се у бесмислене обреде и церемоније, изузимајући систематске пошљедоваче учења Питагорина: Филолаја, Архиду, Симији, Окела и др. —

неку необуздану сањарију и у неку замршену тајанствену симболику, која потамњује саму мисао.

Физика Питагорина мало има научног значаја, изузимајући њен космологијски дио о покретању земље и небескијех тијела у округ. Ставивши претпоставку да се све у космосу мора налазити у узајамној хармонији, он је дошао до закључка, да планете, пролазећи кроз етер, дају звук, који се мијења гледајући по њиховој величини, брзини кретања и односном растојању. Сатурн због тога што је највише удаљен од земље, даје најнижи звук, дочим звук од мјесеца најјачи је, јер се налази ближе к земљи. Земља је мјесто борављења несавршенства; остали свијет, космос, садржи апсолутну истину.

Питагора је ишао за тим, да оснује засебну религију, што доказују и вјечити зајети, који су нераздвојном везом везивали чланове братства, којима је управо стојало у задатак да конституишу религијозну заједницу. Сва његова наука проникнута је духом религијозним, чему нам служи за доказ садржај и форма поетичког катихизиса, познатог под именом „Златни стих.“*)

*) Тај *Златни стих* гласи: Прије свега поштуј и слави бсгове, хероје, бића, која посредују између богова и људи: али не тражи ништа од њих у својим молитвама; јер ти сам не знаш, што је добро за те, то само они знају. — Не узимај Бога у заклетви. — Најсавјесније врши обредне прописе религијозних дужности. — Поштуј свога оца, своју матер, своје родитеље. — Љуби поштене људе, а злих не мрзи. У пријатељству видиш другог себе самог: треба га поштовати као бога. Пријатељство је једнакост хармоније. — Примај добре савјете. — Ублажуј своје потребе; обуздавај своје страсти; мјера је у свим стварима савршенство; не учини ништа срамотно, ни с другима, ни сâм: поштуј самог себе. — Не наслађуј се тјелесном појудом, већ ако хоћеш да сама себе мећеш под ноге. — Не призивај богове за свједоке, и ради тако, да ти сам по себи будеш достојан свједок за вјеровање. — Врши правду у ријечи и на дјелу. — У друштвеним односима чувај се, да своје пријатеље не претвараш у непријатеље, већ, напротив, настој, да непријатеље промијениш у пријатеље. — Буди благ; не туци невино живииче; не ломи

Питагорино учење о пресељењу душе**) објашњава-вало се без икакве основе у смислу символизма. Он сматра душу јединицом, која се сама по себи креће. Будући бројем или хармонијом тијела она је савршена, али у колико долази у покрет, претвара се у несавршенство, дубоко може пасти, јер се уклања од свог јединства, последице чега ипак тежи да се поврати у своје првобитно стање и може се силно узвисити. Душа у човјеку налази се у стању односног несавршенства, а у себи садржи три елемента: *разум, ум и страсти*. Човјеку су својствена сва три елемента, а два пошљедња (ум и страсти) животињи, премда неки од овијех елемената може преоблађивати у човјеку, и тада он постаје или филозоф, или обичан човјек, или

дрва уз кућу. — Привикавај се мисли, да је свакоме суђено умријети. — Не цијени богатство ни превише ни премало. — Умиј подносити судбину, коју су ти богови намијенили. — Нај-прије испитај, размишљај, онда уради. — Чувај своје здравље. — Свако вече, прије него што пођеш на почивање, испитај своју савјест; изведи себи пред очи своје погрјешке и размишљај о себи. Радуј се, ако си што добро учинио. — Свако јутро, прије него пођеш на посао, размишљај о себи. Имај свијест о самом себи и о својој моралној слабости; упознај, да ти нијеси кадар сам себе водити, и да ти се ваља подврћи једној моћи, којој се нећеш моћи опирати. Предај се у свему и од срца управи Божјој, који је господар свега. — Та чистоћа живота, та практична посвета душе, врата су знаности, која ће те научити, шта је Бог, шта је човјек, а шта свијет и све оне појаве, којима је он позорница. Онда ћеш умјети све ствари да цијениш по правој њиховој вриједности. — Ти ћеш научити, да човјек по својој ограничености често при оним невољама, које га бију, не види она добра, којим су га богови окружили, не зна лијека оним патњама, које трпи. Људи су као цилиндричне посуде, које се котурају по вољи случаја. — Имај поуздања у се и буди храбар, јер је човјек божјега соја. — Клони се забрањених јела; при чишћењу свога тијела као и душе чини разуман и мудар избор: разум је независан водитељ и апсолутни учитељ живота. — Ако послушаш ове прописе, ти ћеш у смртном часу, кад ти се душа ослободи тијела, у којој је дотле заробљена била, сувићи човјека, па изаћи бог. —

Истине практичног морала Питагорејца исказивали су у параболичким формама, као:

животиња. Тијело је, с једне стране, оруђе душе, помоћу којег она пројављује свој рад, а с друге она је вена тамница.

Уопште философија Питагорина има двије стране: математичку и етичку, које су код њега сједињене помоћу великог принципа хармоније међу противностима. Његово учење управо је наставак јонске философије, а поглавито учења Аваксимандрова. Поред све симболике и замршености, у његовом учењу налазимо темељ великој истини, коју исповиједају сувремени природњаци, а на име: *да се само оне науке могу сматрати за потпуно тачне, које се могу изразити математичким формулама.* —

Знање је слично златној круни: то је накит, који је међутијем у исто вријеме драгоцјеност. — Људи сујетни и лакоумни су као празне посуде: лако их ухом упознаш. — Мудар човјек треба са животом да се понаша као кад с гозбе полази: пристојним држањем. Лука је уточиште лађама: лука уточишта у животу, то је пријатељство. — У животној драми младост је први чин: то је разлог за што је сав свијет тако пажљиво мотри. — Вриједност једне статуе рини вена сличност: вриједност једнога човјека чини начин, како живи и ради. — Шала је као со: треба се њоме умјерено служити. — Земља своје плодове даје само један нут у години: пријатељство своје даје у сваком часу живота. — Почетак је свему половина. — Живот лакомца је као мртвачка гозба: свега ту има осим сретна човјека. — Не мичите олтара из храма: не узимајте милосрђа срцу људскоме. —

По некад мисао заодјенута је неком тамом, ушљед које је сама намјера вена неразумљива и загонетна. Н. пр.:

Не сједи на ваган. — Не разгрњи ватру оштрицом од мача. — Не спавај у подне. — Не ломи хљеба. — Не купи мрвице, које су попадале са стола. — Не једи на колима. — Не стој на прагу. — Не остављај ништа на дну пехара. — Не убијај змију, кад ти је уљегла у кућу. — Не спавај на гробљу. — Ништа не пиши по снијегу и т. д. и т. д.

*) Кад је неко у присуству Питагорину тукао неког пса, који је завијао од бола, узвикнуо је учитељ: „Стани, не биј га! То је душа неког мог пријатеља, којег ја познајем по гласу!“ Овај примјер није ништа друго, већ доказ природне пошљедице вјеровања питогооричког у сеобу душа. —

Е л е ј ц и

§ 21. Појам о њима.

Елејска философска школа (тако прозвата по Елеји, која се у старини славила трговином, науком и мудрим законима) постепено се развила из учења Питагорина, а поникла је под утицајем Јђњана. Ова философска школа одликује се још вишом апстрактношћу, него учење Питагорина. Почивући од друге половине VI-ог вијека, па до половине V-ог, у Елеји су били три философа: Ксенофон, Парменид и Зенон, који су својом великом бистрином развили *идеални* поглед на свијет. Ксенофон заштићавао је чисто биће и опровргавао антропоморфизам; Парменид логичном дошљедношћу развијао је његове идеје, а Зенон дијалектички усавршио је учење о пространству и кретању. —

§ 22. К с е н о ф о н.

Ксенофон, оснивалац елејске школе, родио се у Колофону у Малој Азији, а учио је око 530 г. прије Христа. Живио је, како стари причају, 100 година, а умро је 446 г. у великом сиромаштву. У својој 25 години, због својег протеста напереног против сујевјерица пантеизма и антропоморфних сликава̄а богова̄ у Омира, буде проћеран из отађбине, и пресели се у Сицилију као рапсод (пјевач). Био је скептик, који је стално цијенио, да су човјечија познања несавршена. Своје учење изложио је у епским и сатиричким стиховима.

Слично Талесу, који је, посматрајући бескрајно море, признао воду за основно начело, Ксенофон упућује свој поглед на недогледну пучину небеску, и учи, да је једино Бог, и да је он основа свега што постоји. Вјеровао је „у једног Бога, највишег од свију богова и људи, који није личио на смртне ни тијелом, ни разумом“. Ово је његово највише философско начело. Ипак, не гледајући на својства, која Ксенофон приписује Богу (као: вјечност, јединство, свемогућност, разумност у управљању и т. д.), њега није могуће

назвати монотеистом, већ пантеистом, јер се из његова учења види, да није признавао личног Бога. Елејско „једно и све“ (ἓν καὶ πᾶν) имало је код њега неки теолошки смисао, а на име, да њим шибџа народну религију — политеизам и антропоморфизам. Ишао је на то, да од Божанства уклони она опредјељења и придрјеве, који су ограничене природе, тврдећи да је оно (божанство) једино и непромјенљиво. „Етијопљани представљају своје богове црнима и са пловнатим носом, Тракијци — риђима и са плавијем очима; на овај начин и сваки народ ствара себи богове по својој сопственој сличности. Глупи мисле, да се богови рађају као људи, да носе одјећу, да имају тијело и глас. Кад би бикови и лавови имали руке као ми, тада би и они учинили себи богове по својој слици: бикови — бикове, лавови — лавове, коњи — коње“. Суђење Ксенофоново о Богу неодређено је, јер је поглавито склопљено из негативних одређења, тако да се у свом учењу ни корак није удаљавао од опште формуле: „Бог је једно и све“. Ово није ни тврдењато, кад узмемо у обзир његову тврдњу, да „ма како човјек говорио са убјеђењем и савршено, ипак он ништа не зна, јер заблуда обузима све“.

Ипак између Ксенофона и његових предходника та је велика разлика, што су пошљедњи казивали своју мудрост само омањем одабраном кругу људи, те су и разликовали тајне и опште-народне школе, — дочим Ксенофон проповиједа, да истина треба да је доступна за све људе, а не само за извјесни дио народа или касту.

О физичким теоријама Ксенофона ништа се поуздано не може рећи. И оно учења што му се приписује, пуно је нетачности и противурјечија. —

§ 23. Парменид.

Парменид родио се у Елеји 518 године. Младост је провео одвећ бурно, а у зрелијим годинама посветио

се философским и политичким занимањима. Својој родној вароши дао је мудре законе, које су дуго испуњавали. У старини сви су га поштавали и чудили се дубини његова духа, озбиљности и моралном карактеру, тако да је код Грка ушао био у пословицу. Своју философију, као и Ксенофон, написао је у једном спјеву, који је изложен у одломцима. Теорију свог учитеља Ксенофона ослободио је од теолошког колорита, и тежио је да све логички докаже. У својој књизи „*О природи*“ (неки је још називају и „епска поема“), јединство он не преставља у конкретној форми — Бога, већ у најапстрактнијој форми, под појмом суштине (бића). Његов учитељ Ксенофон уздигао се у свом учењу над облашћу промјенљивих појава и појединих догађаја, те и не одређује одношај једног бића према многим и посебном бићу; он гледа на васељену непосредно као на неко божанство. Дочим његов ученик Парменид иде даље од ове тачке, коју је његов учитељ оставио без испитану. Тако, он потпуно не одриче свједочанство чула, те и ако вјерује да постоји једно (Еинис), али ипак привлаче да га окружује бескрајна промјенљива разноликост, „*много*“ или различно. Но овдје он пада у дуализам због тога, што по његовом учењу, ма да на то *много* не полаже, ипак постоји само једно биће,^{*)} које он сматра као небиће због тога, што се предмети мијењају тако, да се за њих не може стално рећи, да је један или други предмет баш *шакав и шакав*, чему узрок лежи у томе, што нам органи чула дају привидне, дјелимичне, мрачне појмове о предметима, те је и немогуће познати њихову суштину (или свјетлост). Из овога Парменид закључује, да све реално, све што подлежи измјени, у вишем смислу ријечи не постоји, већ да постоји само оно, што се

^{*)} То Парменидово биће одговара савременом логичком појму о бићу, које је општа основа свега што постоји, — основа, коју су доцније почели звати супстанцијом. —

крије иза појава, иза чулних посматрања,*) т. ј. *биће*, а ово је оно, што је Кант назвао „ствар сама по себи.“ То биће нема почетка ни свршетка, увијек је себи равно, једно је, недјеливо, цијело (слично лопти) и непокретно. Оно је обдарено паметним разумијевањем и равносилно је мисли; оvdје се крије идеја о једнакости мишљења и бића, — идеја, коју је послѣје много вијекова изрекао Декарт. У сваком човјеку, у вишој или мањој мјери, остварује се ова истина о једнакости мисли и бића, због чега је и могуће познати истину, која се нејасно показује људима једино због несавршенства нашијех чула, која су способна примати само оно, што је промјенљиво, непостојано, што мијења мјесто, природу и т. д. Ево због ове промјенљивости, која не дозвољаје познати чисту истину, Парменид представља живот човјечији и свега што се рађа за несрећан догађај, због чега би и боље било увијек боравити у крилу јединог бића.

Парменидово учење о постанку човјека и свијета дошло је до нас у таквом облику, да се из њега не може ништа поуздано рећи. Претпоставља, да се земља налази у центруму васељене, да је окружена ватром, и да се због потчињености закону равнотеже брзо креће. Област, у којој ми живимо, мисли, да је постала од смјесе огња и ноћи, ушљед чега се у њој налази само несавршенство. —

§ 24. З е н о н .

Елејски философ Зенон родио се у Елеји око 500 године прије Христа. Био је ученик и посивак Парменидов, чије је и философско учење најенергичније

*) Све појаве природе Парменид представља као смјесу двају непромјенљивих елемената — *свјетлости и мрака*, или *топлоће и хладноће*, гдје топлоту сматра за биће (истину), а хладноћу за небиће (привидност). Све ствари и појаве, које имају у себи више свјетлости или ватре, више имају и бића и, напротив, које више имају мрака, хладноће и укочености, у толико мање имају и живота. —

заштићавао од подругљиве противничке критике, наперене против учења његовог учитеља. У једном најглавнијем својем дјелу, у којем заштићује учење Парменидово, да мношине предмета нема, своје доказе излаже помоћу питања и одговора, тако да је он први подесио разговорну форму за философско учење. Због овога још Аристотело признаје Зенова као проналачача дијалектике. Дуго времена бавио се у Атини, одакле се вратио у Елеју с циљем, да заштити слободу своје отаџбине, коју је тирјанин Непарх подјармио био. Но му родољубива тежња није испала за руком: њега ухвате и стуку у ступи. Стара предања особито га славе због његовог врућег патриотизма и тежње к слободи и независности.

Оно што је Парменид учио с позитивне стране, Зенон је доказивао с негативне, а то његово учење тицало се питања, да ли постоји *много, пространство и кретање*. Тако, Парменид је учио, да постоји само једно биће, а Зенон је дилемички доказао, да *мношине нема*, већ у самој ствари да је само *једно биће*, а све остало да су само појаве, варијације или видљива форма тог јединог бића, али да то *никако* нијесу суштине. На основу овог он одриче и суштину кретања, али не видљиву његову страну, као год што, супрот Питагори, одриче, да нам чула могу преставити праву суштину, ушљед чега се, значи, и наши чулни осјећаји никако не могу једначити са истинитом суштином. За доказ истог Зенон наводи примјер и пита: зрно, или десетохиљадити његов дио, при свом падању чује ли се или не? Кад су одговорили да се не чује, тада је он поново упитао: већа количина зрна, при свом падању, да ли се чује или не? Када је на ово позитивно одговорио, тада је он у испитивању пошао даље: већа количина зрна и жагор те количине имају ли какав-год одношај к зрну и жагору, који се од зрна чује? У колико се у овом није могуће сумњати, Зенон изводи закључак: или се већа количина зрна при свом

падању не чује, или и најмањи дио зрна у оваквом случају даје жагор.

Говорећи о бићу пространства, Зенон пита: пошто се пространство мора негдје налазити, то гдје се садржи? Ако се све постојеће мора налазити у пространству, то и само пространство мора постојати у другом пространству, и тако до бескрајности; али како је ово немогуће, то и пространства никако нема.

Но најважнији је трећи дио Зенонових доказа, наперених против могућности стварног кретања, — мисли, којом се он слаже са учењем Парменидовим, а на име, да суштина нема никаквог кретања. Неки његови докази и примјери (четврти и други,) које наводи у потврду свог учења о немогућности кретања, такве су природе, да, с једне стране, изгледа, као да их је Зенон употребљавао само ради шале, да би се њима подсмјао над слабостима својих противника. Кретање одриче на основу тога, што неко тијело, прије него стигне до неке одређене биљеге, мора прво проћи половину пута, а прије овог пута половину прве половине и т. д. до бескрајности. Ово је немогуће због тога, што је дјељивост пространства или материје бескрајна, те исто тијело и не одлази од једне тачке к другој, а кад никако не одлази онда се и не креће, — значи кретања нема. Н. пр. ако желимо бацити камен на растојању од четири корака, то прије него камен пролети исто пространство, треба прво да прође половину растојања, — два корака, тако да у овом случају други корак простора постаје свршетак или крај пута, а први корак средина истог; али прије него камен прође растојање од два корака, треба му учинити пут од једног корака, и опет прије него прође један корак, треба му проћи растојање од пола корака и тако до бескрајности, — због чега, значи, камен се никако и не креће, већ увијек мирује. Другим, названим Ахилесовим, софистичким аргументом Зенон доказује, да брзоноги Ахилес није у стању стићи најспорију корњачу, која се пред њим налази, па ма он за

њом вјечно трчао; јер докле Ахилес дође на мјесто гдје се је корњача налазила у почетку свог кретања, то ће се пошљедња покренути напријед, тако да он увијек може за њом трчати, али је никад достигнути. Овакви и њима слични докази могли су врло лако замрсити општи појам о могућности кретања, и у њима се већ види наклоност тога доба за софистичке доказе. Али ипак није могуће претпоставити, да је Зенон овим својим доказима само обраћао пажњу на бескрајну дјеливост пространства, не обзирајући се и на бескрајну диобу сваког тренутка времена, у чему и лежи заблуда његове аргументације.

Дошавши до закључка, да у свима предметима постоји једно биће, а многог бића да нема, Зенон исто јединство види и у природи. Слично осталим Елејцима, он признаје у природи четири стихије: топлоту и хладноћу, сушу и влагу, које се крећу и у свему управљају неком силом или неопходношћу, која се пројављује у форми љубави и мржње. По његовом мишљењу, као и по учењу учитеља му Парменида, и душа човјекова није ништа друго, већ смјеса поменута четири елемента; у свакој души мора да буде по неки дио од свијех стихија, премда од неке може да буде више, а од неке мање. А у колико у души има више чисте стихије него нечисте, у толико у истој има више и божанственог елемента душе. —

Са Зеноном завршује се други самостални правац грчке философије, који се може назвати математичким или апсолутним. Прије њега свака философска система развијала се независно једна од друге, а кад је он дошао у Атину, та су се учења сударила, чега је резултат било ускрснуће новог, дијалектичког философског метода, који је доцније породило софисте и скептике, а такође имао је велики утицај на све пошљедујуће школе, не изумимајући и философију Сократову и Платонову. —

§ 25. Емпедокл

Емпедокл родио се око 450 године прије Христа на острву Сицилији (у Агригенту), а по поријеклу је био из знатног рода и богате породице. О његовој личности, као и о Анаксагору, приповиједају много чуда. У старини су га поштовали и сматрали за ријетку и чудновату личност. Па и из самог сачуваног одломка његовог дјела „О природи“ (написато хегзаметром) види се, да је приписивао себи таква познања, која превазилазе ум човјечији. Путовао је по разним мјестима и цијењен је као неки љекар божанствене моћи, који је могао управљати са ваздушним промјенама, чинити чудотворна исцјељења, прорицати посмртну судбину најзнатнијих људи, као што су били: народне вође, пјесници, љекари и т. д. Од тираније у свом рођеном мјесту одрекао се је, јер је пре небрегавао свјетску званост и богатство, и желио је да се покаже као нева божанствена личност, у знак чега је и носио одијећу шарца и делфијски вијенац. У осталом његова гордост потицала је из његовог начела, да, по примјеру Питагорину, живот треба проводити у подвизима строге добродјетели. Једни говоре, да је умро у Пелопонезу, а други причају, да је ускочио у кратер Етне, да овим докаже своју божанственост. —

Емпедокл није оставио самосталне философске системе, те и његово учење преставља смјесу свијех већ поменутијех философских праваца, због чега га неки историци прибарају к Елејцима, а неки — к Питагорејцима; једни опет сматрају га као ученика Анаксагорова, други Анаксимандрова. —

Он чулима не вјерује, већ каже, да само помоћу мишљења, које се садржи у умном посматрању божанства, човјек се може, мање или више, приближавати истини. Живот је наш, како Емпедокл каже, кратак и окружен мраком. „У свом кратковременом животном тумарању, вели он у својим стиховима, сличан диму, који носи вјетар, свако повјерује само оном, чему га

учи сопствено искуство; али он само пада у заблуду и узалудно тражи истину, која се не јавља ни човјечијем уму, ни оку, ни духу.“

Сагласно Елејском учењу Емпедокл тврди, да чулне представе постају ушљед додира једнородних материјалних честица спољашњег свијета, са једнородним супстанцијама чулних органа тијела. „Слично, вели он, свагда се познаје сличним; помоћу земље ми познајемо земљу, помоћу воде — воду, помоћу ваздуха — ваздух, помоћу огња — огањ, помоћу љубави — љубав, помоћу мржње — мржњу. Ова теорија о познању сачињава основу старе гносеологије.

Као и Ксенофон устаје против антропоморфизма, говорећи да у Бога нема ни човјечијих органа, ни главе, ни гранатих руку из леђа, ни ногу, ни брзоодних бедара, већ да је он пресвети и невидљив ум, који својом мишљу обухвата и испуњава сву васиону.

Свако ново рођење, по његовом учењу, у самој ствари није ништа друго већ комбинација основних стихија и њихових елемената: огња, земље, воде и етера, од којих је најелементарнија стихија огањ, као почетак живота и духа. Ова четири основна елемента не могу један од другог постати, један у другог прелазити, нити се мијењати, већ само могу заузимати разне положаје при састављању. Процес сједињавања и разједињавања поменутих стихија врши се помоћу самосталних сила: — љубави, која сједињава, и мржње која разједињава. Како овим силама, тако и поменутих стихијама управља богиња, која живи у средини свега. У почетку речене четири праматерије налазиле су се уједно у виду лопте (сфероса), гдје је и царовала љубав све донде, докле се увукла мржња и породила у њој неслогу, која је и била почетак садашњег свијета — космоса. Но, по његовом учењу, свијет ће се опет обратити у сферос због тога, што ниједна од моторних сила не може у другу прелазити. У осталом не треба заборавити, да љубав и мржња постоје само у човјечијем појму, а у природи оне се јављају као недовршено савршенство.

Такође из природе поменутих праматерија Емпедокл објашњује и све процесе органског живота. Организми појавили су се на свијет постепено, послје многих узалудних покушаја, за вријеме којег процеса све оно што је било у постајању организама слабо и неподесно, изгинуло је. У овом учењу јасно се види зачетак Дарвинове теорије природног одбирања.

Њему припада и велика мисао, да у свему што постоји, царује нека разумна сила, која је и узрок везе свијех појава, — мисао, коју сада потврђују природњаци. Уопште у филозофији Емпедокловој има доста важних истина, које и ако нијесу чисто изражене, али су ипак опажене, и доцнијим мислителима доказане. —

А т о м и с т и.

§ 26. Појам о њима.

Посматрајући предмете који нас окружују, наш разум добија представе, а од представа склапају се појмови; ако све пошледеће раздијелимо, то ћемо видјети, да су неки њихови знаци битни, непромјенљиви, други — небитни, промјенљиви. Из свију тих појава скрива се једна главна непромјенљива материја или супстанција, — или како је елејци називају *биће*. Сад, ако желимо себи представити стварање појединих предмета, доћи ћемо до закључка, да у основи тих предмета леже неки одвећ мали, недјеливи дјелићи — *атоми*, из којих су, помоћу њихова сједињавања, постали сви предмети. Премда ова идеја лежи у основи свијех предходних механичких погледа на свијет, ипак исто учење тачно су одредили атомисти, у чему им је и заслуга.

Представитељи атомистике били су: *Левкил*, који је основао ово учење и његов ученик *Демокрит*, који је том учењу дао научни облик. О првом се ништа поуздано не може рећи. Не зна се ни гдје се родио, ни у ком је времену живио. Дјела која му неки приписују, нијесу његова, — шта више из његових

дјела није нам остало ни појединих одјељака. Аристотел и други писци обично излажу учење Левкипово уједно са учењем Демокритовим; али у исто вријеме ништа му не приписују таквог, што би припадало њему самом, ушљед чега ћемо и говорити о учењу Демокриту, за које се поуздано зна и које има више научан карактер. —

§ 27. Демокрит.

Демокрит родио се 460 год. у јонској варошици Абдери. Приповиједа се, да му је отац тако био богат, да је могао угостити Ксеркса за вријеме повратка у Азију. Послије очине смрти расуо је то имање дугим путовањем, хвалећи се, да је он једини међу људима свога времена, који је обишао толико земаља (Мисир, Персију, Етиопију, Грчку и др.), упознао се с разним државама и климатима и слушао многе мудраце. Кад се је повратио у своју отаџбину, одрекао се је свију почести, које су му предлагали и умро је у својој деведесетој години, ослијечивши од прећераног рада. И заиста Демокрит са страшћу сдао се био научној радњи, и у својој усамљености занимао се усавршавањем математике, астрономије, географије, музике, поезије, геометрије, сликарства, па шта више и војничке вјештине. О његовој учености, којом се уздизао над свима првим философима, најбоље нас увјерава велики списак његових научних дјела, која обухватају готово сву област тадашње ерудиције. Но не гледајући на сву његову славу, потомство га је слабо оцјенило. Тако, Платон предлаже, да се дјела његова спале, а Аристотел га цитује само из политичких назора; једини Бекон Веруламски († 1626 г.) признаје га за највећег философа. И заиста, његово слободоумље и бистрина надмашивали су сувременике, тако да је доцније и сам Аристотел много узео из његових дјела. Особито је волио понављати своју омиљену аксиому: да ствар није у количини знања, већ у дубини мисли.

Демокрит учи, да је свијет постао од *атома*, који су код њега, у главном, оно исто, што и омиомерије код Анаксагоре. Атоми су недјелјиве бескрајне честице, и разликују се једна од друге или обликом (равноврсношћу форме, као н. пр., *A* и *B*) или поретком (као: *AB* и *BA*) или положајем (*B* и *M*). Једино својство које приписује атомима јест — тежина, оснивајући свој закључак на том, што је свако недјеливо тијело апсолутно тешко. Свако постајање и нестајање сложених предмета састоји се у том, што се атоми или сједињавају или разједињавају међу собом; од промјене узајамног одношаја атома зависи и измјена предмета. Атоми нити страдају нити дјејствују, — а једно и друго својство могу имати сложена тијела. Атоми су одијељени један од другог помоћу *празног простора*, који је реалан толико исто колико и атоми, и без којег не би могло бити ни кретања ни растења, које бива ушљед тога, што храна прелази у празна мјеста. Премда је основна мисао свог учења истинита, али је грубо, или, боље рећи, нетачно изражена због тога, што је испуштено из погледа, да је и тај празан простор испуњен ваздухом или етером, као и то, да је и без празног простора могуће кретање и растење помоћу потискивања (инфилтрације) и промјене мјеста. Вјечито кретање атома ниоткуда не постаје, већ га он прима као готов факт. Сила привлачна и одбијајућа узрок су кретању атома, и из спајања њихова рађају се сложена тијела, која се могу опет разложити на своје елементе; а из сједињавања малих тијела постају велике системе или свјетови, и то ушљед топлоте, коју имају све ствари. Но ако је сударање и кружно кретање атома једини узрок кретању, то у овом случају неразумљиво је разумно и хармонично уређење природе. Кретање атома, по његовом мишљењу, не тражи неког надприродног узрока, неког Анаксагоровог *νοδς-α*, већ се оно врши чисто механички и подчињује се закону неопходности, који он назива случајем (*τύχη*).

Ставши на натуралну основу, Демокрит је, на овај начин, одрекао крајну узрочност сваког стања и бивања, те је и његово учење прави и *први материјализам*, који се попео на степен самопознања.

Душу он назива сложеним тијелом танког својства, која је састављена из округлих огњених лоптица, сличних сунчаним зрацима. Она постиче на кретање и производи у одушевљеном тијелу топлоту. Таква кретна душа станује у људима, животињама, растињу и уопште у свакој ствари*), и није ништа друго већ мало тијело у сасуду. Да не би што истисло душу из тјелесне коре прије смрти, држи, да је потребно *непрестано примање ваздуха*. Душа расте и стара уједно са тијелом.

Са Демокритовим учењем о атомима хармонише и његово учење о познавајућој способности. Он учи, да је познање двојако: тачно и тамно; прво нам казује истину и стиже се размишљањем, а друго се односи на својство ствари, и добија се чулима, која дају субјективну истину. Познавање бива ушљед унутрашњег покрета душе са њом неког спољашњег предмета, и из тог покрета и додира стварају се у њој помоћу чула представе, које се од извјесног предмета одбијају као одсјај или слика (εἰδωλον) његова и пролазећи кроз поре чулних органа утичу у душу. Но ипак овим начином познајемо само спољашност његову, — феномене предмета, а праву слику дозвољајемо тамно ушљед тога, што се истина не јавља, већ остаје у суштини атома и празног простора — њу дозвољајемо само размишљањем, али не чулима. Овај

*) Не налазећи у цјелини ствари унутрашњег јединства, и везујући све само јединством у математичком смислу, код Демокрита природно се породила мисао, да може постојати и да постоји безбројно много свјетова, од којих су неки слични међу собом, а неки различни, једни се још налазе у процесу растења, други су у потпуном цвијету, а трећи се умањавају и руше, сударајући се са сусједним свјетовима; неки су опет без сунца, а неки са много сунаца, а општу њихову сличност налазио је једино у једнакости њихове спољашности — коре или коже.

поглед на процес чулног познавања држали су за правило у току неколико стотина година, и ниједан филозоф до њега није јасније показао разлику између чулних утисака и познавањем, што свједочи о дубини Демокритових мисли.

Његов морал налази се у зависности не од воље човјечије, већ од спољашњих утисака или слика, које добијамо помоћу представа од предмета. Да би морал био онакав какав треба да буде, он изјављује жељу, да се увијек срета са разумним сликама. У његовим моралним правилима, која су изложена без икакве системе, има много неодређеног и једностраног, али такође има доста и истинитог. Главно је да напоменемо побуде или мотиве, који су га руководили при извјесним поступцима, а не оно што одобраје или не одобраје. Тако, неумјереност и тјелесну насладу осуђује због тога, што она пружа само кратковремено уживање, иза којег шљедује пресићење, одвратност и болест; неправду не одобраје због тога, што она узбуђује страх и непријатну успомену; учеништво и образовање душе више цијени него јачину тјела (εὐχρηστία), што прве дају човјку више задовољства него другојде (εὐχρηστία) жели душевно расположење, и то једино ушљед тога, што су силни душевни осјећаји шткодљиви за човјека; у име овог жељеног мира он одриче и брак, који је скопчан са многим непријатностима, као и рађање дјеце, која за вријеме свог васпитања задају много бриге и труда. Шта више и сама љубав према отаџбини код њега нема моралног достојанства, говорећи, да се мудрац, у интересу душевног мира, не смије одвише упуштати у друштвене радове, наглашујући, да је његова домовина — сав свијет (космополитизам.) Даље, не одобраје љутину, завист, славу и богатство без разумности, тежњу за модом и имућем, које ми немамо и које не треба тећи на неправедан начин. Уопште његово морално учење основано је на израчунатом самољубљу и на тежњи за насладом, задовољством (τέρψις). —

САДРЖАЈ:

УВОД.

	СТРАНА
Задаћа Историје Педагогије	3
Важност и диоба Историје Педагогије	4
I. ПРЕДХРИШЋАНСКО ДОБА.	
NACIONALNA BIBLIOTEKA	
GRNE GOVE BURDE	
CRNOJEVIĆ	
I. Васпитање код скитничкијех народа	5
II. Васпитање и поука код источнијех народа	6
Китајци	8
Јапанци	8
Индијанци	—
Мисирци	9
Персијанци	11
Јевреји	14
III. Васпитање код старијех класичкијех народа:	
Грка и Римљана	
Васпитање код старијех Грка	16
Шпарта	18
Атина	20
Значај грчкијех пјесника и философа у историји васпитања.	
Омир	24
Питагор	25
Сократ	27
Платон	29
Аристотело	30
Васпитање код старијех Римљана	32
Цицерон	36
Квинтилијан	38
Плутарх	40
Сенека	43

II. ХРИШЋАНСКО ДОБА

Значај хришћанства за васпитање	47
Исус Христос као учитељ и васпитач човјечанства	48
Јеванђелска Педагогија	51
Васпитање у прво доба хришћанства	52
Утицај црквенијех отаца на хришћанску педагогију	53
Ориген	54
Јован Златоуст	55
Василије Велики	58
Блажени Ј роним	59
Св. Августин	60
Ток васпитања у Источној цркви	66
Значај Арабљана у историји васпитања	69
Поука и васпитање у средњему вијеку на Западу	74
Карло Велики	76
Васпитање ритера	77
Градски сталеж и градске школе	78
Свеучилишта	—
Препорођај класицизма	80
Викторин Фелтрски	81
Лутер	83
Филип Меланхтон	89
Валентин Фридланд Троцендорф	90
Јовап Штурм	92
Језуитске школе	95

NACIONALNA
 BIBLIOTEKA
 CRNE GORE ĐURĐE
 Од Бекона до Песталоција
 CRNOJEMIC

Бекон	102
Волфганг Ратихије	104
Јан Амос Коменски	106
Џон Лок	115
Фенелон	123
Август Херман Франке	126
Утицај Франке-ова рада на поуку и васпитање	133
Жан Жак Русо	134
Иван Базедов	147
Фридрих Фон-Рохов	152
Фелбигер и Киндерман (Шулштајн)	154

Од Песталоције до нашијех дана.

Хенрих Песталоције	156
Песталоцијеви пошљедовачи. Фр. Фребелъ	172
Август Херман Нимајер	177
Фридрих Динтер	—
Хенрих Стефани	180
Адолфо Дистервег	—

Хербарт. Бенекер. Шмит	186
Бел и Ланкастер	192
Жакото	194
Кратак преглед школства у Русији	197
Кратак преглед школства код Срба	205
Доситије Обрадовић	210
Општа напомена	215.

NACIONALNA
BIBLIOTEKA
CRNE GORE ĐURĐE
CRNOJEVIĆ

